

psychped.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

2(27)'2020

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2019 = W/T);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 8, i10-індекс – 5);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2020**

Юридична психологія

2
(27)
2020

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2007 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 21321-11121 ПР від 26 березня 2015 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 17 березня 2020 року № 409) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року (протокол № 23)

Редакційна колегія:

Чорноус Ю. М., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кошинець В. В., доктор юридичних наук, доцент;

Кришевич О. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Кудерміна О. І., доктор психологічних наук, доцент;

Максименко К. С., доктор психологічних наук, доцент;

Медведєв В. С., доктор психологічних наук, професор;

Охріменко І. М., доктор юридичних наук, професор;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Цільмак О. М., доктор юридичних наук, професор

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Юридична психологія : наук. журн. / [редкол.: Ю. М. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – № 2 (27). – 116 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,

м. Київ, Україна, 03035

Тел.: (044) 520-08-47

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

psychped.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LEGAL PSYCHOLOGY

Scientific magazine

2(27)'2020

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2019 = W/T);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 8, i10-індекс – 5);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2020**

Legal Psychology

2
(27)
2020

Ūridična psihologiã

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2007 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 21321-11121 ПР dated March 26th, 2015 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine’s law sciences special editions list by category «B» (order No. 409, dated March 17th, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs’ Scientific Council (Record No. 23, dated December 21st, 2020)

Editorial board:

Chornous Yu., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Barash Ye., Doctor of Law, Professor;

Kostytskiy M., Doctor of Law, Professor;

Koshchynets V., Doctor of Law, Associate Professor;

Kryshchynets O., Ph.D in Law, Associate Professor;

Kudermyna O., Doctor of Psychology, Associate Professor;

Maksymenko K., Doctor of Psychology, Associate Professor;

Madvediev V., Doctor of Psychology, Professor;

Okhrimenko I., Doctor of Law, Professor;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Savchenko A., Doctor of Law, Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Tsilmak O., Doctor of Law, Professor

The materials are presented in author’s edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Legal Psychology : scientific magazine / [editorial board: Yu. Chornous (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2020. – No. 2 (27). – 116 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (044) 520-08-47

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

МЕДВЕДЕВ В. С., ГОРБЕНКО Д. А. Сучасний стан і проблеми гендерної рівності в діяльності сектору безпеки України	7
MEDVEDIEV V., HORBENKO D. Current State and Problems of Gender Equality in the Activity of the Security Sector of Ukraine	
ЦІЛЬМАК О. М. Класифікація професійно важливих якостей психолога-консультанта	17
TSILMAK O. Classification of Professionally Important Qualities of a Counseling Psychologist	
ХИТЬ Ю. П. Психологічна характеристика наукових підходів до розуміння поняття «взаємодія» між слідчим і прокурором у сучасному правовому просторі	24
КНУТ Yu. Psychological Characteristics of Scientific Approaches to Understand the Concept of «Interaction» between the Investigator and a Prosecutor in the Modern Legal Space	
ЯРЕМЧУК Р. А. Зарубіжний досвід і вітчизняна практика використання поліграфологічних досліджень у діяльності правоохоронних органів	32
YAREMCHUK R. Foreign Experience and Domestic Practice of Using Polygraph Examinations in the Activities of Law Enforcement Bodies	

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

СУДЕНКО Ю. А. Превенція булінгу в освітньому середовищі	41
SUDENKO Yu. Prevention of Bullying into Educational Environment	
СЛОВСЬКА І. Є. Посттравматичний синдром жінок, які зазнали насильства	48
SLOVSKA I. Post-Traumatic Syndrome of Women Subjected to Violence	
КОЩИНЕЦЬ В. В., ГАЛИЧ М. Ю. Особливості надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізіологічних реакцій особи	54
KOSHCHYNETS V., HALYCH M. Features of Emergency Psychological Assistance in Different Psychophysical Reactions of Personality	
БЕДАН В. Б. Життєздатність як ресурс самореалізації майбутніх юристів	61
BEDAN V. The Resilience as a Resource for Self-Realization of Future Lawyers	

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЩЕРБАНЮК В. М., ПЯСКОВСЬКИЙ В. В.

Подолання протидії розслідуванню втечі з місць
позбавлення волі або з-під варти

70

SHCHERBANIUK V., PIASKOVSKYI V.

Overcoming Opposition to Investigation of Escape from Prisons or Prison

СИНОВЕРСЬКА Т. І.

Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій
під час розслідування жорстокого поводження з тваринами

80

SYNOVERSKA T.

Tactics of Conducting Certain Investigative (Search) Actions
during the Investigation of Animal Cruelty

НІКІТІНА-ДУДІКОВА Г. Ю.

Правовий статус дитини, потерпілої від злочину
проти статевої свободи та статевої недоторканості

87

NIKITINA-DUDIKOVA H.

Legal Status of Child who has Become a Victim of Crime Against
Sexual Freedom and Sexual Integrity

ГВОЗДЮК В. В.

Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні
відповідно до практики Європейського суду з прав людини

95

HVOZDIUK V.

Tactics of Interrogation of the Suspect in Criminal Proceedings
in Accordance with the Practice of the European Court of Human Rights

ВЕЛИЧЕНКО Л. О.

Сучасний стан психолого-правового розуміння незаконного
поводження зі зброєю, бойовими припасами
або вибуховими речовинами

103

VELYCHENKO L.

The Current State of the Psychological and Legal Understanding
of Illegal Handling of Weapons, Ammunition, or Explosives

ДО УВАГИ АВТОРІВ 111

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 305:[351.86+351.74](477)

doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.7>

Медведєв В. С. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0737-1560>;

Горбенко Д. А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8403-224X>

Сучасний стан і проблеми гендерної рівності в діяльності сектору безпеки України

***Мета** дослідження полягає в тому, щоб на підставі аналізу вітчизняних й іноземних наукових, науково-публіцистичних джерел проаналізувати питання сучасного стану гендерної рівності в секторі безпеки України, з'ясувати особливості проблеми гендерного паритету в секторі безпеки України на прикладі Національної поліції України. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування та моделювання), за допомогою яких висвітлено проблемні питання гендерної рівності в діяльності сектору безпеки України. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в тому, що автори вдосконалили: розуміння структури інституту гендерної рівності в діяльності сектору безпеки України; на підставі поглядів учених і норм чинного законодавства вдосконалили розуміння сутності забезпечення гендерного паритету в Національній поліції України. **Висновки.** Забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки – це складний процес, який вирізняється своєю багатоаспектністю. Урахування гендерного аспекту й подолання гендерних стереотипів у цій сфері є вкрай важливими, адже основними критеріями в цьому разі мають бути професіоналізм і компетентність. Аналіз нормативних документів дає підстави для висновку про те, що впровадження гендерної рівності в діяльності Національної поліції є важливим напрямом діяльності. Проте сучасний стан забезпечення гендерної рівності потребує вдосконалення для узгодження з вимогами міжнародних стандартів. Одним з перспективних напрямів наукових досліджень у цій сфері має стати розроблення та впровадження ефективних механізмів забезпечення рівних кар'єрних можливостей для жінок і чоловіків у секторі безпеки України, зокрема Національній поліції, з огляду на особливості професійної діяльності.*

Ключові слова: гендерна рівність; гендерний паритет; гендерний стереотип; гендерна дискримінація; забезпечення гендерної рівності; сектор безпеки; Національна поліція.

Вступ

Протягом останніх десятиліть в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни в осмисленні гендерних відносин і впровадження гендерної рівності на засадах принципу рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків. Гендерна політика в Україні, передусім в умовах обраного курсу на побудову європейських демократичних інститутів, постає цілком у новому, актуальному контексті й потребує утвердження цінностей гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях зокрема. Це насамперед недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків, унеможливлення виявів гендерного насильства тощо.

З огляду на це, очевидно, що сектор безпеки України не є винятком, адже його діяльність спрямована передусім на захист, зокрема захист своїх базових цінностей, таких як громадянство

та рівність, які в демократичній державі мають відображати суспільство, забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку тощо.

Упровадження гендерної рівності в секторі безпеки України означає поєднання в його діяльності досвіду, знань й інтересів жінок і чоловіків. Включення гендеру до завдань і пріоритетів реформування сектору безпеки України дає змогу ефективніше реагувати на різні потреби безпеки в суспільстві, на мінливий характер і запити сектору безпеки, оптимізувати оперативну ефективність та комунікацію з громадськістю.

В умовах сьогодення в українському суспільстві руйнуються стереотипні уявлення про роль чоловіка й жінки. Майже в усіх сферах життєдіяльності роль жінки зростає. Не лише в цивільних органах, а й у військах і поліції постійно збільшується чисельність жінок.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – аналіз актуальних проблем гендерного паритету в секторі безпеки України, служби жінок і чоловіків у поліції крізь призму гендерних стереотипів як складових дискримінаційних практик, а також наукове обґрунтування пропозицій щодо їх вирішення.

Останніми роками у вітчизняній науковій літературі увагу акцентують на питаннях забезпечення гендерної рівності. Дослідженню аспектів забезпечення гендерної рівності були присвячені роботи таких вчених: В. Агєєва, В. Близнюк, О. Бакуменко, О. Бандурка, Л. Воронько, В. Гайдєнко, Т. Говорун, І. Грицай, Л. Заграй, О. Кікінежді, О. Кісь, В. Кравець, Н. Лавриненко, К. Левченко, О. Мартиненко, В. Москаленко, А. Мороз, С. Оксамитна, О. Плахотнік, Ю. Саєнко, О. Смірнова, М. Скорик, П. Терзі, М. Ткалич, О. Фоменко, О. Чуйко, Г. Ярманова та ін. Попри наявність значної кількості наукових досліджень у цій сфері, досі немає комплексного підходу до вивчення цієї проблеми, не сформовано наукового підґрунтя забезпечення гендерної рівності в діяльності сектору безпеки України й безпосередньо Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Сучасна державна політика України спрямована на досягнення рівності жінок і чоловіків у суспільстві, подолання всіх форм дискримінації за ознакою статі, створення необхідних соціальних і політичних передумов для реалізації та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя.

Обмеженість участі жінок у політичних і суспільних процесах, низька представленість на високих позиціях, патріархальна культура, глибоко вкорінені гендерні стереотипи, поширеність гендерно обумовленого насильства – приклади системної гендерної нерівності в Україні. Реформи, які здійснює держава, лише частково охоплюють питання гендерної рівності, виконання міжнародних і національних зобов'язань щодо гендерної рівності й прав жінок, а також не враховують нові пріоритети, пов'язані з гендерною рівністю, спричинені конфліктом.

Гендерну рівність протягом тривалого часу не вважали складовою реформи сектору безпеки, саме тому вона не була інтегрована на стратегічному рівні.

Для сектору безпеки жіноцтво є важливою рушійною силою, оскільки воно завжди було активною частиною суспільства. Сьогодні жінки виявляють активність у тих сферах, де їхня підтримка є найзапитованішою та найактуальнішою. Розвиток гендерної політики в секторі безпеки України позитивно позначиться на загальному рівні обороноздатності та провпорядку в країні. Жінкам, які виявляють бажання служити

в секторі безпеки, має бути надано всі можливості. Якщо професійна кваліфікація жінок дає їм підстави обіймати керівні посади в структурах сектору безпеки, вони повинні мати право випробувати власні сили.

Однак оцінка гендерного впливу на сектор безпеки, здійснена Структурою ООН-Жінки в Україні 2017 року, виявила несформованість гендерної складової в розвитку сектору безпеки України відповідно до міжнародних стандартів (Kaminska, Cherniavskiy, & Perunova, 2020).

Однак сьогодні гендерні питання обговорюють уже відкрито. Україна має в цій царині вагомі здобутки, а також певні проблеми, спричинені нерозумінням гендерної термінології, складністю подолання гендерних стереотипів й установок тощо. Водночас радянське минуле України досі позначається на гендерних відносинах, передусім у цьому секторі. Розуміння гендерної рівності й питань, пов'язаних із гендерними проблемами, залишається обмеженим. В українському суспільстві переважають традиційні та патріархальні гендерні норми, і сектор безпеки не є винятком. Гендерні стереотипи вкорінені в соціальній структурі суспільства, їх поділяють як чоловіки, так і жінки. Чоловіків сприймають як боронителів народу та захисників жінок і дітей, що відповідають за фінансову підтримку сім'ї. Жінок, з іншого боку, розглядають як вразливих істот, що потребують чоловічого захисту й відповідають за домівку та виховання дітей.

Унаслідок традиційних гендерних норм і стереотипів сектор безпеки розглядають переважно як чоловічий сектор. Водночас чоловіки ризикують отримати поранення або загинути під час виконання службових обов'язків, тому більшість вважає, що жінок як матерів потрібно захищати від такої небезпеки. Норми стосовно батьківських ролей та обов'язків підкріплені тим, що чоловіки зрідка беруть відпустку для догляду за дитиною або залишаються вдома із хворими дітьми.

Однак слід зосередити увагу й на здобутках в означеному напрямі в секторі безпеки України. Зокрема, перед МВС України постав комплекс завдань і функцій для впровадження гендерного компонента в роботу керівництва, особового складу, структурних підрозділів, місій та операцій, закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України тощо.

Прийняття Урядом Національного плану дій України з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2016) є важливим кроком у напрямі реалізації повістки «Жінки. Мир. Безпека». Органи сектору безпеки України докладають зусиль для покращення гендерного балансу в силових структурах; урахування гендерних аспектів під час розроблення, планування, проведення та оцінювання здійснення реформ; ліквідації зловживань і

переслідування; запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, іншими порушеннями прав людини.

Проте положення чинного законодавства не мають необхідного методичного забезпечення та практики, що ускладнює виконання зазначених положень, передусім у питаннях зміни відомчої структури й менталітету. Гендерні питання не включено до повсякденної роботи установ сектору безпеки, їм не приділяють достатньо уваги на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях.

Немає системної інтеграції гендерних питань у заходи з розбудови спроможностей, тренінги в секторі, а також не сформовано єдиного підходу до тлумачення гендерної політики та визначень з-поміж освітніх закладів і навчальних центрів. Слабким є зв'язок між темами, що висвітлюють, і повсякденною роботою установ у секторі безпеки й загальним розвитком та реформуванням цих установ. Інституції не мають необхідних можливостей та досвіду для просування гендерної рівності на стратегічному, операційному й тактичному рівнях. Одна з основних причин цього полягає у відсутності належного управління, спрямованого на досягнення гендерної рівності.

Удосконалення національного законодавства не означає необхідність штучного збільшення кількості нормативно-правових актів, які визначають гендерну політику України. Сьогодні достатньо забезпечити дієвість тих актів, які вже чинні. Головна проблема національного законодавства, вважають юристи, полягає в тому, що в ньому чітко не прописано механізм відповідальності осіб за порушення принципу гендерної рівності. Тому необхідно «закріпити положення про рівність жінок і чоловіків у Кримінальному кодексі України; узгодити нормативно-правову базу державної гендерної політики України з міжнародним законодавством щодо забезпечення гендерної рівності; встановити процесуальні механізми реалізації принципу гендерної рівності з відповідними гарантіями його дотримання» (Holovko, 2009, p. 223). Правники також стверджують, що для забезпечення дієвості принципу рівноправності статей доцільно створювати на підприємствах, в установах й організаціях комітети з питань гендерної рівності, які здійснювали б моніторинг дотримання законодавства щодо цього питання на робочому місці (зокрема, під час прийому на роботу, надання соціальних відпусток, нарахування та виплати заробітної плати), а також проводили масові заходи (на зразок круглих столів, брифінгів тощо) щодо пошуку шляхів вирішення питань гендерної нерівності та їх доведення до відома роботодавців (Chuvashv, 2012, p. 186).

Робота в поліції є однією зі сфер діяльності, яку традиційно вважають «чоловічою». «Чоловічу» сферу діяльності ми тлумачимо не

тільки з позицій кількісної переваги чоловіків у професії, а й необхідність «створення гендера» в межах цього виду діяльності. Унаслідок істотних гендерних стереотипів жінка здебільшого видається невідповідною кандидатурою на роль повноцінного поліцейського (Wexler, 1985; Brown, 1998; Rabe-Hemp, 2009; Chemankova, 2019). Як критерії, що свідчать про маскуліність професії поліцейського, можна виокремити три фактори: кількість чоловічої частини колективу, характер діяльності під час виконання більшості службових обов'язків, типу професійно важливих якостей (Moore, 1999). Попри те, що останніми роками кількість жінок в поліції істотно збільшилася, що призвело до зниження впливу гендерних стереотипів, в Україні поліція досі залишається швидше «чоловічою» роботою.

Жінки-поліцейські змушені вибирати між жіночністю та професійним визнанням. Гендером ми вважаємо соціальний конструкт, який визначає нашу поведінку в суспільстві. «Створюючи гендер», людина в процесі спілкування втілює власні уявлення про мужність і жіночність (у поведінці, зовнішності), знаходить відмінності між «чоловічим» і «жіночим». Жінки-поліцейські можуть створювати «жіночий» або «чоловічий» гендер. «Жіночий» гендер у поліції допомагає співробітницям знизити рівень стресу від служби на «чоловічий» роботі, однак це знижує шанси на визнання їхнього професіоналізму. У разі відтворення «чоловічої» моделі поведінки підвищуються шанси на визнання жінки-поліцейського як професіонала. Однак у цьому випадку співробітницю не будуть сприймати як «жінку», що буде спричиняти проблеми під час взаємодії з колективом і населенням (Garcia, 2003).

Необхідність знаходити баланс між соціальними ролями жінки й поліцейського слугує причиною стресу на роботі, що згодом негативно позначається на здоров'ї співробітниць. Згідно з дослідженнями, джерело стресу жінок-поліцейських частково відмінне від джерел стресу чоловіків-поліцейських (Morash, & Naarr, 1995; Chitra, & Karunanidhi, 2013; Violanti et al., 2016). Хоча стрес може бути пов'язаний з різними причинами, необхідність «створення гендеру» також відіграє певну роль (Thompson, Kirk, & Brown, 2006). Щоб бути визнаним професійним працівником, жінці-поліцейському потрібно відтворити «чоловічий» гендер, а щоб знизити рівень стресу – «жіночий» (Wexler, 1985; Garcia, 2003). Залежно від обраної «стратегії», жінку-поліцейського сприймають або як професіонала, або як жінку (Moore, 1999).

Хоча кількість жінок у секторі безпеки залишається незначною, протягом останніх декількох років спостерігається тенденція до її збільшення. Специфіка жіночої психології, поведінки, особливостей та методів взаємодії – це

той вагомий ресурс, який активніше використовують у правоохоронній діяльності. Із цього приводу О. Дашковська зауважує: «сучасний стан суспільних відносин не дозволяє ігнорувати знання, навички та творчі здібності жінок, а потребує негайного і повного їх використання. Рівна участь жінок у професійному, політичному та громадському житті повинна бути поєднана з їх рівною відповідальністю в прийнятті рішень на державному й суспільному рівнях». Жінки активно реалізують себе в усіх без винятку сферах суспільної діяльності, зокрема й у сфері захисту Батьківщини (Dashkovska, 2008).

Служба жінки в поліції має позитивний потенціал і є результативною: вона сприяє підвищенню якості добору персоналу, покращує соціально-психологічний клімат у колективі, підвищує ефективність діяльності підрозділів і якість ухвалення управлінських рішень, а також довіру до поліції. Зокрема, жінки демонструють високий рівень виконавчої дисципліни й нижчий рівень агресивності, вони є більш комунікабельними під час урегулювання сімейних конфліктів, також робота жінок-поліцейських є незамінною в роботі із жертвами насильницьких дій та підлітками-правопорушниками.

Статистичні дані щодо кількості жінок, які несуть службу в Національній поліції України, засвідчують, що кількість їх постійно збільшується. Проте в правоохоронному середовищі жінки перебувають поза межами колективу домінуючих соціокультурних норм і традицій. Причиною цього є різні чинники: соціальні, психологічні, культурні, освітні тощо. Такі ситуації суперечать принципам демократичності сталого й недискримінаційного розвитку суспільства, що засвідчує необхідність концептуального підходу до забезпечення гендерної рівності в діяльності поліції України.

Перший заступник Міністра внутрішніх справ України Сергій Яровий під час зустрічі в Представництві НАТО в Україні щодо імплементації Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека» 2017 року зазначав, що кількість жінок в органах і підрозділах служби цивільного захисту становить 12,5 % від загальної чисельності, в апараті ДСНС – 47,2 %. У Держприкордонслужбі 24 % особового складу – жінки, з яких 13 % – офіцери. У структурі Національної поліції працює 21,8 % жінок. Відсоткове співвідношення кількості військовослужбовців-жінок у Нацгвардії до кількості військовослужбовців-чоловіків становить 6,2 % ("V Natspolitsii sohodni", 2017). Заступник Міністра внутрішніх справ України Тетяна Ковальчук 2019 року під час конференції заявила, що в структурних підрозділах Міністерства внутрішніх справ протягом останніх двох років спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення кількості жінок-працівниць, а саме в ДСНС – на 5 %, у

Національній поліції – на 2 %, у Нацгвардії – на 7 % ("Kilkist zhinok", 2019).

Попри відкритість вакансій на посади в секторі безпеки для жінок-офіцерів, наявні обмеження на більшість посад у жінок згідно із законом, унаслідок чого жінки у цьому секторі обіймають посади, які не вважають небезпечними. Недостатній розвиток гендерної політики й гендерних процедур набору та утримання персоналу призводить до того, що жінки мають невелику підтримку або їх не підтримують у розвитку їхньої спроможності й лідерства. Через гендерні стереотипи й дискримінацію в цьому секторі жінок зрідка призначають на керівні посади. Водночас запроваджено певні позитивні заходи, які могли би пришвидшити зростання кар'єрних можливостей для жінок. Наприклад, було внесено відповідні зміни стосовно відпустки з догляду за дитиною, які гарантують, що період такої відпустки зараховують до стажу служби, тощо.

Жінки зосереджені на «допоміжних» посадах (у юридичних відділах, на кадровій службі тощо) або ж працюють у «жіночих» сферах, пов'язаних з аналітикою, роботою з громадянами (дідання, слідство, робота дільничними, взаємодія з неповнолітніми), у яких так звані жіночі риси цінують вище (Isurova, 2019). Учені не завжди пов'язують «розподіл праці» в поліції із впливом гендеру (McCarthy, 2013), проте в межах досліджень діяльність поліції зазнала суттєвих змін в напрямі застосування м'якших підходів під час виконання більшості робочих обов'язків у системі силових відомств.

Хоч у поліції жінки здебільшого й виконують «паперову» роботу, з огляду на їхні фізіологічні та психологічні дані, однак є незначний відсоток жінок, які залучені до виконання спеціальних завдань і проведення спеціальних операцій. Зокрема, європейські правоохоронці стверджують, що служба жінки в поліції є результативною. Так, жінки комунікабельніші, тому під час урегулювання сімейних конфліктів, зокрема й домашнього насильства, роль жінки незамінна. Жінки значно краще складають іспити й опановують матеріал у процесі навчання. Поліцейських-жінок намагаються не залучати до роботи з агресивними правопорушниками, звільнення заручників, роботи в спецпідрозділах, але під час підготовки жінки-поліцейські та чоловіки проходять однаковий курс навчання, їхні знання, навички оцінюють за однаковими критеріями (Politova, 2016).

У деяких підрозділах поліції частка жінок уже істотно перевищує частку чоловіків. У підрозділах дідання та підрозділах ювенальної превенції частка жінок становить близько 60 %, у слідчих підрозділах і відділах кадрів жінок-поліцейських близько 50 %. На думку С. Мартіна (Martin, 1996),

збільшення кількості жінок у поліції недостатньо для подолання бар'єрів, що перешкоджають повноцінному включенню жінок у роботу цієї сфери. Поки внутрішньоорганізаційні установки утверджують культуру гендерної нерівності, жінки змушені будуть долати обмеження, обираючи професію поліцейського. У своєму дослідженні Дж. Браун і М. Сільвестрі (Brown, & Silvestri, 2019) зауважують, що навіть збільшення частки жінок у поліції про фемінізацію поліції поки не йдеться, тому що це відбувається за рахунок зменшення частки чоловіків, а не завдяки трансформації внутрішньоорганізаційної культури, яка залишилася майже незмінною.

Робота в поліції потребує стресостійкості, дисциплінованості, рішучості й відповідальності, тобто тих рис характеру, які притаманні чоловікам. У суспільстві також панують такі бар'єри для жінок-поліцейських: традиційні уявлення про «чоловічий» характер роботи в поліції, очікування маскулінізації жінки в поліції, очікування незбалансованості між сім'єю та роботою в працівниці правоохоронних органів, стереотип щодо недостатньої фізичної сили жінки для роботи в поліції. Водночас, наприклад, у Великій Британії останніми роками в поліції переважають м'якші підходи до діяльності із забезпечення громадського порядку, що підвищує цінність застосування «жіночих» підходів у поліції, що позитивно позначається на становищі жінок у поліції (McCarthy, 2013; Brown, & Silvestri, 2019).

Прихід жінок на службу в правоохоронні органи – закономірний процес розвитку гендерних відносин. Водночас у прагненні досягнути гендерної рівності не слід ігнорувати поширеність традиційних гендерно-рольових стереотипів, їх інертність. Як чоловіки, так і жінки є їхніми носіями. Служба в поліції висуває до жінок вимоги, які суперечать традиційним стереотипам жіночої поведінки. Жінки такі вимоги «чоловічої поведінки» виконують здебільшого не в повному обсязі.

Гендерними стереотипами вважають узагальнені та спрощені уявлення людей про моделі поведінки й риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче». Особливості таких стереотипів полягають у тому, що вони набувають статусу непрямих норм і цінностей, а чоловіки та жінки намагаються культивувати в собі стереотипні риси відповідно до домінуючих соціальних уявлень про поняття «чоловіче» та «жіноче», щоб підтримувати позитивну «Я-концепцію». Цей тиск, який підштовхує до бажаної поведінки, підкріплюють ще й тиском очікувань «спостерігачів».

Зв'язок гендерної дискримінації та сексизму з гендерними стереотипами є безперечним. Будь-які стереотипи, зокрема гендерні, мають неоднозначний вплив на масову й індивідуальну

свідомість: з одного боку, вони закріплюють історично-культурний досвід різних поколінь, полегшуючи процеси світосприйняття, оцінювання й аналізу соціальної дійсності, а з іншого – спрощують її, а подеколи й викривляють. Гендерні стереотипи, наділені резистентністю та ригідністю, демонструють численні упередження як щодо чоловіків, так і щодо жінок. Їх засвоюють ще змалечку (через усну народну творчість, цілеспрямоване навчання та виховання в дитсадку та школі, стихійне засвоєння батьківських статево-рольових моделей поведінки тощо), вони на підсвідомому рівні виправдовують, «узаконюють» дискримінацію (Kuravska, 2018).

Поняття «гендер» передбачає, що переважна більшість відмінностей між статями, зокрема пов'язаних із професійними властивостями, здібностями й рисами, має не природне походження, а є наслідком виховання, соціалізації, впливу культури й соціальних конструктив-штампів. Гендерне виховання є складником гендерної культури та засобом її формування. Із цього приводу С. Вихор зазначає, що це цілеспрямований та систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку людей з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, розвитку індивідуальних рис і здібностей задля їх самореалізації, формування навичок толерантної поведінки з метою розбудови громадянського суспільства (Kuravska, 2019).

Стереотипи самореалізації у виконанні традиційних сімейних обов'язків вимагають від жінки значних витрат часу, порівняно з чоловіками. Брак «часу на родину» жінка переживає болісно. Наслідки «подвійної зайнятості» негативно позначаються як на родині, так і на службі. Наприклад, працівниці-жінки мають істотно нижчі вимоги до власного кар'єрного зростання. За даними опитування дівчат-курсантів, кар'єрні очікування не піднімаються вище від посади заступника начальника або начальника відділення. Водночас хлопці-курсанти хотіли б стати заступниками начальника або начальником райвідділу, обійняти посаду в міністерстві. Така позиція дівчат пов'язана передусім з побоюванням не впоратися з виконанням сімейних ролей та небажанням демонструвати жорсткий авторитарний стиль керівництва (Liashenko, & Huzman, 2010, p. 322; Drozd, 2020).

Отже, від організаційно-правового та психологічного забезпечення гендерної рівності в правоохоронних органах безпосередньо залежать можливості профорієнтаційного зростання працівника, розкриття його ділових, особистих і моральних рис. Високі моральні якості, глибокі знання, правосвідомість, прийняття рішень у різних, інколи й екстремальних умовах, воля, витримка – це перелік рис, якими має володіти

працівник поліції, і цей перелік не є вичерпним. Правильне розуміння та застосування психологічних якостей поліцейських під час виконання правоохоронних функцій забезпечить суспільству можливість максимально використовувати соціально-психологічний ресурс як жінок, так і чоловіків, що несуть службу в Національній поліції України (Smirnova, p. 298, 2014; Drozd, 2020).

Слід зауважити і про дискримінацію та сексуальні домагання щодо жінок, які поширені в секторі безпеки. Чимало людей у секторі не визнають, що дискримінація та сексуальні домагання щодо жінок є проблемою, яка потребує розв'язання. Одним з можливих пояснень такої ситуації є обмежене розуміння того, що є дискримінацією та сексуальними домаганнями загалом. Унаслідок цього бракує інформації про поширеність дискримінації та сексуальних домагань, а також конкретних механізмів звітування. Також немає даних про випадки сексуального насильства та зґвалтування в секторі безпеки. Водночас наявна певна дискримінація чоловіків у питаннях відпустки для догляду за дитиною, оскільки чоловікам заборонено брати таку відпустку на час проведення операції АТО/ООС.

Більшість працівників сектору безпеки не визнають, що сексуальні домагання є проблемою в їхніх установах, а доступних даних про кількість скарг/випадків сексуальних домагань у секторі безпеки немає. Розуміння того, що слід вважати сексуальним домаганням, які його основні причини, також надзвичайно обмежене, незважаючи на те, що цю дефініцію визначено в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 7 січня 2018 року № 2866-IV. Відповідно до положень Закону, сексуальні домагання – це «дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування» («Zakon Ukrainy», 2018).

У секторі безпеки як серед чоловіків, так і серед жінок поширеними є погляди, що жінки самі винні в сексуальних домаганнях, а чоловіки можуть зазнати домагань з тією самою вірогідністю, що й жінки. Звинувачення жертви трапляється часто. Якщо жінка повідомляє про сексуальні домагання, інші вважають, що вона спровокувала чоловіка і сама винна.

Оскільки сексуальні домагання не сприймають як проблему, то й особливої уваги їх запобіганню або реагуванню на них не приділяють. Крім того, не передбачено формалізованих процесів подання скарг. У Національній поліції немає спеціального механізму для повідомлення про сексуальні домагання. За даними

Департаменту кадрового забезпечення, про такі випадки слід повідомляти керівника департаменту, у якому сталися сексуальні домагання, відповідно до дисциплінарних правил. Якщо керівник департаменту є винуватцем або не сприймає скаргу серйозно, можна звернутися за допомогою до відділу внутрішньої безпеки й Департаменту кадрового забезпечення. Аналогічні процедури наявні в Міністерстві оборони України, Національній гвардії України та Державній прикордонній службі, де працівники мають повідомляти про сексуальні домагання керівникам відповідних департаментів. Оскільки більшість керівників відділів – чоловіки, а обізнаність про гендерні питання та сексуальні домагання надто низька, то жінкам може бути некомфортно повідомляти про сексуальні домагання своїм керівникам. Щоб подолати проблему відсутності спеціального механізму для повідомлення про сексуальні домагання, МВС України включило створення такого механізму до заходів у межах Плану дій щодо «Жінки. Мир. Безпека».

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі поглядів вітчизняних й іноземних учених удосконалено розуміння сутності забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки України та безпосередньо в Національній поліції України в сучасних умовах.

Це передбачає поступову трансформацію мислення особового складу сектору безпеки України та перехід на європейські цінності, які охоплюють принцип гендерної рівності й відсутності дискримінації.

Висновок

Отже, за результатами здійсненого дослідження доходимо висновку, що впровадженню принципу гендерної рівності в силових структурах посприяло активне реформування сектору безпеки України. Питання гендерної кореляції взаємин у правоохоронній сфері мають бути спрямовані не тільки на розроблення та прийняття нових гарантій для забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки, а й на розв'язання вже наявних проблем рівності чоловіків і жінок шляхом усунення гендерних дисбалансів на службі, що дасть змогу оптимізувати службову діяльність.

Сучасний етап реформування Національної поліції України потребує нових якостей від правоохоронця й урахування гендерного аспекту, що ґрунтується на егалітарній системі уявлень і домінуванні компетентності та професіоналізму без огляду на статеву приналежність.

Вважаємо, що подальше розширення сфер застосування праці жінок у силових структурах вирішить низку питань підвищення ефективності

та якості виконання службових обов'язків, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю, у перемовинах під час визволення заручників, комунікації з громадськістю та інших службових завдань у секторі безпеки України.

Здійснений аналіз наукових джерел дає змогу сформулювати перелік питань, які наразі є найпроблемнішими в діяльності жінок-правоохоронців та об'єктом посиленої уваги фахівців у сфері поліцейської, прав людини й гендерних питань. Ключовими принципами реформування гендерних відносин у поліції мають стати такі: подолання проблем, що постають через необхідність поєднання служби з домашніми обов'язками; суперечності між інтересами державної служби та репродуктивною функцією жінок; дискусійність позитивного впливу психофізіологічних особливостей жінок на якість виконання ними професійних обов'язків (вищий рівень емоційності, самокритичності та комунікабельності; розвиненість інтуїції, емпатії; вищий рівень виконавської дисципліни; більша схильність до робочих стресів; менша залежність від шкідливих звичок (алкоголь, куріння); менша фізична сила; нижчий рівень агресивності); розрив, що наявний між декларуванням рівних можливостей і реальним рівнем дискримінації жінок; наявність проблеми сексуальних домагань на робочому місці; проблема

адаптації до умов роботи в чоловічому середовищі; проблемні питання у сфері соціальної та правової захищеності жінок.

Подолання окреслених проблем ускладнено тим, що фактично немає комплексних наукових досліджень сучасного стану гендерних відносин у новій поліції: соціально-культурних зразків гендерної нерівності, їх причин, особливостей, наслідків, засобів закріплення й відтворення; дискримінаційних профілів жінок і чоловіків та їх суб'єктивних оцінок; психологічних особливостей фахівців-поліцейських різних напрямів, гендерної специфіки професійної майстерності тощо. Водночас така інформація є вкрай необхідною для формування рівноправних гендерних відносин у професійній взаємодії та здійсненні належних загальносоціальних, організаційно-правових, фінансово-економічних і кадрових заходів у Національній поліції України, а також формування професійно-психологічної готовності поліцейських до паритетних гендерних відносин.

Вважаємо, що врахування означених проблем стане в нагоді під час реалізації державної політики у сфері забезпечення гендерної рівності, а також формування відомчих програм попередження порушень прав жінок, до розроблення яких мають долучитися всі зацікавлені фахівці.

REFERENCES

- Brown, J., & Silvestri, M. (2019). A police service in transformation: implications for women police officers. *Police Practice and Research*, 21:5, 459-475. doi: <https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1611206>.
- Brown, J.M. (1998). Aspects of Discriminatory Treatment of Women Police Officers Serving in Forces in England and Wales. *The British Journal of Criminology*, 38(2), 265-282. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a014235>.
- Chemankova, E.D. (2019). Sozdanie gendera znenshchinami-politseyskimi [Gender creation by policewomen]. *Monitoring obshchestvennogo mneniya: Ekonomicheskie i sotsialnye peremeny, Opinion Monitoring: Economic and Social Change*, 6, 437-451. doi: <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.6.21> [in Russian].
- Chitra, T., & Karunanidhi, S. (2013). Influence of Occupational Stress, Resilience, and Job Satisfaction on Psychological Well-Being of Policewomen. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 4(4), 724-730.
- Chuvashv, O.A. (2012). Analitiko-pravovyi analiz hendernoї rıvnosti u trudovomu pravi [Analytical and legal analysis of gender equality in labor law]. *Visnyk Donetskoїho natsionalnoho universytetu, Bulletin of Donetsk National University*, 2, 184-186 [in Ukrainian].
- Dashkovska, O.R. (2008). Pravove stanovishche zhinky v aspekti hendernoї rıvnosti: zahalnoteoretychnyi analiz [The legal position of women in terms of gender equality: a general theoretical analysis]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Drozd, O. (2020). Zabezpechennia hendernoї rıvnosti v systemi MVS Ukrainy: pytannia sohodennia [Ensuring gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: present issues]. *Naukovyi visnyk publicnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3, 112-116. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.20> [in Ukrainian].
- Fedorenko, O., Dotsenko, V., Okhrimenko, I., Radchenko, K., & Gorbenko, D. (2020). Coping Behavior of Criminal Police Officers at Different Stages of Professional Activity. *Brain. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 24-146. doi: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>.
- Garcia, V. (2003). "Difference" in the Police Department: Women, Policing, and "Doing Gender". *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 3(19), 330-344. doi: <https://doi.org/10.1177/1043986203254530>.
- Holovko, T.M. (2009). Pravove zabezpechennia hendernoї rıvnosti v zakonodavstvi Ukrainy (kryminalno-pravovyi kontekst) [Legal support of gender equality in the legislation of Ukraine (criminal law context)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of Kyiv University of Law*, 3, 219-224 [in Ukrainian].
- Ispupova, O.G. (2019). Balans znizni i raboty u znenshchin-politseyskikh v Vologodskoy oblasti [Life and work balance for female police officers in the Vologda Oblast]. *Monitoring obshchestvennogo mneniya: Ekonomicheskie i sotsialnye*

- peremeny, *Opinion Monitoring: Economic and Social Change*, 3, 103-121. doi: <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.3.07> [in Russian].
- Kaminska, N.V., Cherniavskiy, S.S., & Perunova, O.S. (2020). *Zabezpechennia hendernoi rivnosti v systemi MVS ta inshykh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [Ensuring gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs and other central executive bodies]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Kilkist zhinok u pidrozdilakh MVS zroslo [The number of women in the units of the Ministry of Internal Affairs has increased]. (2019). (n.d.). www.ukrinform.ua. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2833038-kilkist-zhinok-u-pidrozdilakh-mvs-zroslo-zastupnikministra.html> [in Ukrainian].
- Kuravska, N. (2018). Henderni stereotypy yak dzherelo hendernoi dyskryminatsii ta seksyzmu [Gender stereotypes as a source of gender discrimination and sexism]. *Zbirnyk naukovykh prats, Collection of scientific works: psychology*, 22, 55-62 [in Ukrainian].
- Kuravska, N. (2019). Psykholohichni tekhnolohii podolannia hendernykh stereotypiv v orhanizatsiiakh [Psychological technologies for overcoming gender stereotypes in organizations]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu, Bulletin of the Precarpathian University*, 1(22), 32-38. doi: <https://doi.org/10.15330/vpufpn.22.32-38> [in Ukrainian].
- Liashenko, N.O., & Huzman, O.A. (2010). Sotsiolohichni aspekty doslidzhennia hendernoho parytetu v orhanakh vnutrishnikh sprav [Sociological aspects of the study of gender parity in law enforcement agencies]. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 48, 318-325 [in Ukrainian].
- Martin, S.E. (1996). Doing Gender, Doing Police Work: An Examination of the Barriers to the Integration of Women Officers. Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference. *First Australasian Women Police Conference*. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.520.4955&rep=rep1&type=pdf>.
- McCarthy, D.J. (2013). Gendering "Soft" Policing: Multi-Agency Working, Female Cops, and the Fluidities of Police Culture's. *Policing and Society*, 2(23), 261-278. doi: <https://doi.org/10.1080/10439463.2012.703199>.
- Moore, D. (1999). Gender Traits and Identities in a "Masculine" Organization: The Israeli Police Force. *The Journal of Social Psychology*, 1(139), 49-68. doi: <https://doi.org/10.1080/00224549909598361>.
- Morash, M., & Haarr, R.N. (1995). Gender, Workplace Problems, and Stress in Policing. *Justice Quarterly*, 1(12), 113-140. doi: <https://doi.org/10.1080/07418829500092591>.
- Politova, A. (2016). Prava zhinok-politseiskykh ta polityka hendernoi rivnosti: dosvid inshykh krain u vitchyznianomu konteksti [Women's rights of police officers and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. *Natsionalna politsiia Donechyny: problemy stanovlennia ta stratehiia rozvytku, Donetsk National Police: problems of formation and development strategy: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 132-134). Mariupol [in Ukrainian].
- Rabe-Hemp, C.E. (2009). POLICEwomen or PoliceWOMEN?: Doing Gender and Police Work. *Feminist Criminology*, 4(2), 114-129. doi: <https://doi.org/10.1177/1557085108327659>.
- Smirnova, O.V. (2014). Orhanizatsiino-pravove ta psykholohichne zabezpechennia hendernoi rivnosti v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy ta pravookhoronnykh orhaniv zarubizhnykh krain [Organizational, legal and psychological support of gender equality in the activities of internal affairs bodies of Ukraine and law enforcement agencies of foreign countries]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I.I. Mechnykova, Bulletin of Odessa National University I.I. Mechnikov*, vol. 19, 2(32), 298-306 [in Ukrainian].
- Thompson, B.M., Kirk, A., & Brown, D. (2006). Sources of Stress in Policewomen: A Three-Factor Model. *International Journal of Stress Management*, 3(13), 309-328. doi: <https://doi.org/10.1037/1072-5245.13.3.309>.
- V Natspolitsii sohodni pratsiuit maizhe 22% zhinok [Today, almost 22% of women work in the National Police]. (2017). (n.d.). www.unian.ua. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsiji-na-sogodni-pratsiuyut-mayje-22-jinok-mvs.html> [in Ukrainian].
- Violanti, J.M., Fedulegn, D., Hartley, T.A., Charles, L.E., Andrew, M.E., Ma, C.C., & Burchfiel, C.M. (2016). Highly Rated and Most Frequent Stressors among Police Officers: Gender Differences. *American Journal of Criminal Justice*, 4(41), 645-662. doi: <https://doi.org/10.1007/s12103-016-9342-x>.
- Wexler, J.G. (1985). Role styles of women police officers. *Sex Roles*, 12, 749-755. doi: <https://doi.org/10.1007/BF00287868>.
- Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv": vid 7 sich. 2018 r. No. 2866-IV [Law of Ukraine "On ensuring equal rights and opportunities for women and men" from January 7, 2018, No. 2866-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2866-15> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Brown J., Silvestri M. A police service in transformation: implications for women police officers. *Police Practice and Research*. 2019. No. 21:5. P. 459–475. doi: <https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1611206>.
- Brown J. M. Aspects of Discriminatory Treatment of Women Police Officers Serving in Forces in England and Wales. *The British Journal of Criminology*. 1998. Vol. 38. Issue 2. P. 265–282. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a014235>.
- Чеманкова Е. Д. Создание гендера женщинами-полицейскими. *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*. 2019. № 6. С. 437–451. doi: <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.6.21>.

- Chitra T., Karunanidhi S. Influence of Occupational Stress, Resilience, and Job Satisfaction on Psychological Well-Being of Policewomen. *Indian Journal of Health and Wellbeing*. 2013. No. 4. Vol. 4. P. 724–730.
- Чувашев О. А. Аналітико-правовий аналіз гендерної рівності у трудовому праві. *Вісник Донецького національного університету*. 2012. Вип. 2. С. 184–186. (Серія «Економіка і право»).
- Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 35 с.
- Дрозд О. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС України: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 112–116. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3.20>.
- Fedorenko O., Dotsenko V., Okhrimenko I., Radchenko K., Gorbenko D. Coping Behavior of Criminal Police Officers at Different Stages of Professional Activity. *Brain. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. Vol. 11 (2). P. 124-146. doi: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>.
- Garcia V. «Difference» in the Police Department: Women, Policing, and «Doing Gender». *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2003. No. 3. Vol. 19. P. 330–344. doi: <https://doi.org/10.1177/1043986203254530>.
- Головко Т. М. Правове забезпечення гендерної рівності в законодавстві України (кримінально-правовий контекст). *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 219–224.
- Исупова О.Г. Баланс жизни и работы у женщин-полицейских в Вологодской области. *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*. 2019. № 3. С. 103–121. doi: <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.3.07>.
- Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС та інших центральних органів виконавчої влади : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 31 с.
- Кількість жінок у підрозділах МВС зросла. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2833038-killist-zinok-u-pidrozdilah-mvs-zroslo-zastupnikministra.html>.
- Куравська Н. Гендерні стереотипи як джерело гендерної дискримінації та сексизму. *Збірник наукових праць: психологія*. 2018. № 22. С. 55–62.
- Куравська Н. Психологічні технології подолання гендерних стереотипів в організаціях. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. № 1 (22). С. 32–38. doi: <https://doi.org/10.15330/vpufpn.22.32-38>.
- Ляшенко Н. О., Гузьман О. А. Соціологічні аспекти дослідження гендерного паритету в органах внутрішніх справ. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 48. С. 318–325.
- Martin S. E. Doing Gender, Doing Police Work: An Examination of the Barriers to the Integration of Women Officers. Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference. *First Australasian Women Police Conference*. 1996. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.520.4955&rep=rep1&type=pdf>.
- McCarthy D. J. Gendering «Soft» Policing: Multi-Agency Working, Female Cops, and the Fluidities of Police Culture's. *Policing and Society*. 2013. No. 2. Vol. 23. P. 261–278. doi: <https://doi.org/10.1080/10439463.2012.703199>.
- Moore D. Gender Traits and Identities in a «Masculine» Organization: The Israeli Police Force. *The Journal of Social Psychology*. 1999. No. 1. Vol. 139. P. 49–68. doi: <https://doi.org/10.1080/00224549909598361>.
- Morash M., Haarr R. N. Gender, Workplace Problems, and Stress in Policing. *Justice Quarterly*. 1995. No. 1. Vol. 12. P. 113–140. doi: <https://doi.org/10.1080/07418829500092591>.
- Політова А. Права жінок-поліцейських та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. *Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21 жовт. 2016 р.). Маріуполь, 2016. С. 132–134.
- Rabe-Hemp C. E. POLICEwomen or PoliceWOMEN?: Doing Gender and Police Work. *Feminist Criminology*. 2009. Vol. 4 (2). P. 114–129. doi: <https://doi.org/10.1177/1557085108327659>.
- Смірнова О. В. Організаційно-правове та психологічне забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України та правоохоронних органів зарубіжних країн. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2014. Т. 19. Вип. 2 (32). С. 298–306. (Серія «Психологія»).
- Thompson B. M., Kirk A., Brown D. Sources of Stress in Policewomen: A Three-Factor Model. *International Journal of Stress Management*. 2006. No. 3. Vol. 13. P. 309–328. doi: <https://doi.org/10.1037/1072-5245.13.3.309>.
- В Нацполіції сьогодні працюють майже 22 % жінок. 2017. URL: <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsijina-sogodni-pratsuyut-mayje-22-jinok-mvs.html>.
- Violanti J. M., Fekedulegn D., Hartley T. A., Charles L. E., Andrew M. E., Ma C. C., Burchfiel C. M. Highly Rated and Most Frequent Stressors among Police Officers: Gender Differences. *American Journal of Criminal Justice*. 2016. No. 4. Vol. 41. P. 645–662. doi: <https://doi.org/10.1007/s12103-016-9342-x>.
- Wexler J. G. Role styles of women police officers. *Sex Roles*. 1985. Vol. 12. P. 749–755. doi: <https://doi.org/10.1007/BF00287868>.
- Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 7 січ. 2018 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2866-15>.

Стаття надійшла до редколегії 19.08.2020

Medvediev V. – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0737-1560>;

Horbenko D. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow of the Department of the Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8403-224X>

Current State and Problems of Gender Equality in the Activity of the Security Sector of Ukraine

*The purpose of article is to the basis of the analysis of domestic and foreign scientific, scientific and journalistic sources to investigate the current state of gender equality in the security sector of Ukraine. To analyze the peculiarities of the problem of gender parity in the security sector of Ukraine on the example of the National Police of Ukraine. **Methodology.** Methodological tools are selected in accordance with the stated purpose, specifics of the object and subject of research. General scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis, abstraction and modeling) are used, with the help of which the problematic issues of gender equality in the activity of the security sector of Ukraine are covered. **Scientific novelty** of the obtained results is that the authors have improved: understanding of the structure of the institute of gender equality in the activity of the security sector of Ukraine; taking into account the views of scientists and the norms of current legislation, improved the understanding of the essence of ensuring gender parity in the National Police of Ukraine. **Conclusions.** Ensuring gender equality in the security sector is a complex process characterized by its multifaceted nature. Gender mainstreaming and overcoming gender stereotypes in this area are extremely important, as the main criteria in this case should be professionalism and competence. The analysis of normative documents allows us to conclude that the introduction of gender equality in the activities of the National Police is an important area of activity. But the current state of gender equality needs to be improved to bring it in line with international standards. One of the promising areas of research in this area should be the development and implementation of effective mechanisms to ensure equal career opportunities for women and men in the security sector of Ukraine, in particular the National Police of Ukraine, taking into account the specifics of professional activity.*

Keywords: gender equality; gender parity; gender stereotype; gender discrimination; ensuring gender equality, security sector; National Police.

Цільмак О. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7348-4876>

Класифікація професійно важливих якостей психолога-консультанта

У статті зауважено, що значною є кількість наукових доробків, у яких висвітлено перелік професійно важливих якостей психолога-консультанта. Однак учені до єдиної думки щодо переліку професійно важливих якостей психолога-консультанта досі не дійшли. Зазначено, що деякі автори професійно важливими якостями вважають уміння, навички, віру тощо, хоча це різні наукові категорії. **Метою** нашого наукового дослідження є систематизація, класифікація та групування професійно важливих якостей, що мають бути притаманні психологові-консультантові, за їх персональною сферою в структурі характеру. **Методологія.** На підставі аналізу наукових напрацювань було відібрано професійно важливі якості психолога-консультанта, на підставі яких розроблено анкету та проведено анонімне анкетування 53 практикуючих психологів-консультантів, яким було запропоновано визначити необхідний рівень їх розвитку. Після статистичного обчислення результатів було відібрано якості із середнім, високим і дуже високим ступенями розвитку, які згодом було систематизовано, класифіковано та згруповано за персональною їх сферою в структурі характеру. **Наукова новизна.** У статті вперше класифіковано та згруповано професійно важливі якості психолога-консультанта за персональною їх сферою у структурі характеру: інтелектуальні, вольові, комунікативні, сенсорно-перцептивні, суспільно спрямовані та самопрезентаційні. До інтелектуальних професійно важливих якостей психолога-консультанта віднесено розсудливість, гнучкість, критичність, прогностичність, проникливість, спостережливість, креативність, імажинативність і рефлексивність; до вольових: а) цілепокладальна вольова якість – цілеспрямованість; б) саморегулятивні – терплячість, витриманість, самовладання, самоврядування; в) самоорганізаційні – організованість, дисциплінованість; г) морально спрямована – відповідальність. До комунікативних віднесено такі підгрупи якостей: а) комунікативно-етичні – толерантність, тактовність, коректність, делікатність, неупередженість; б) комунікативно-технологічні – дипломатичність, діалогізм; в) комунікативно-позиціональні – товариськість, контактність, відкритість, асертивність. До сенсорно-перцептивних віднесено синтонність, емпатійність, чуйність. До самопрезентаційних – автентичність, доброзичливість, конгруентність. До соціально спрямованих – альтруїстичність, надійність, гуманізм. **Висновки.** Групування професійно важливих якостей психолога-консультанта за їх персональною сферою в структурі характеру сприятиме системному й усвідомленому підбору за напрямками необхідного психодіагностичного інструментарію, який своєю чергою забезпечить якість професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду психолога-консультанта. Перспективним напрямом дослідження є визначення еталонного профілю ступеня розвитку професійно важливих якостей психолога-консультанта Національної поліції.

Ключові слова: професійно важливі якості; психолог-консультант; психологічне консультування; професійно-психологічний відбір; поліція.

Вступ

Психологічне консультування є однією з форм психологічної допомоги об'єктів психологічного супроводження Національної поліції України. Бути психологом-консультантом – справа непроста, оскільки зазначена форма психологічної допомоги є емоційно та когнітивно складною і непередбачуваною. Тому вагоме значення для психологічного консультування має сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених психологічних характеристик психолога-консультанта, а саме професійно важливих здібностей, мотивації, світогляду, якостей тощо.

Аналізуючи напрацювання в галузі психологічного консультування, слід зауважити, що вчені присвячують свої наукові праці як висвітленню загальних питань психологічного консультування (Goodyear et al., (2016); Bedi et al., 2011; Pavlova, 2018 та ін.), так і переліку професійно важливих якостей (надалі – ПВЯ), що мають бути притаманні

психологові-консультантові. Науковці, досліджуючи професійно важливі якості психолога-консультанта, по-різному їх визначали та класифікували. Аналізуючи наукові розвідки, встановлено, що, поперше, науковці не дійшли єдиної думки щодо переліку ПВЯ психолога-консультанта. Зокрема, у своїх працях вони виокремлюють такий перелік професійно важливих якостей психолога-консультанта, як:

– духовність, емпатійність, відкритість, етичність, мудрість, порядність, стриманість, терплячість, віра в іншу людину, благородство тощо (Shneyder, 2003, p. 44);

– професійна ідентичність (Gazzola, De Stefano, Cristelle, & Theriault, 2011, p. 274);

– аутентичність, самопізнання, незалежність, емпатія, спонтанність (Manakhov, & Ivanov, 2012);

– швидкість мовлення, емоційне вираження, переконливість, тепло / позитивне ставлення,

оптимізм, співпереживання, чуйність (Anderson, Crowley, Himawan, Holmberg, & Uhlin, 2015);

міжособистісні навички (Anderson, McClintock, Himawan, Song, Patterson, 2016);

– емпатія, стресостійкість, емоціональна стабільність, комунікабельність, спостережливість, відповідальність, гнучкість поведінки, уміння слухати, креативність, уміння зчитувати невербальні засоби спілкування, терпимість, відкритість, рефлексія, безоцінність, щирість до себе та клієнта, самокритичність (Ziabreva, 2018, p. 214).

По-друге, деякі автори до професійно важливих якостей відносять ще й такі категорії: «уміння» (Ziabreva, 2018, p. 214); «навички» (Anderson, Crowley, Himawan, Holmberg, Uhlin, 2015); «віра» (Shneyder, 2003, p. 44).

Ми категорично не поділяємо таку позицію, оскільки це різні наукові категорії. «...Уміння – це здатність особи виконувати певні дії або діяльність на основі здобутих знань і сформованих навичок. Вони забезпечують осмисленість, раціональність, продуктивність та ефективність професійної діяльності...» (Tsilmak, 2017, p. 31). Навички – це сформовані автоматизовані інстинктоподібні дії, що реалізуються на рівні несвідомого контролю. Навички є важливими компонентами вмінь. Вони формуються шляхом заучування (через повторення) певних рухів, необхідних для виконання відповідних дій (Shishov, 1999, p. 33). А віра – це духовна світоглядна категорія. Тому вкрай важливо групувати професійно важливі якості представника певної професії чітко та системно, зазначити саме якості, а не «знання», «уміння», «навички», «властивості», «особливості», «характеристики», «здібності» тощо.

У працях учених переважно відтворено наукові роздуми та деякі авторські позиції. Видається, що перелік професійно важливих якостей повинен мати чітку структуру, тоді простіше буде підбирати психодіагностичний інструментарій для їх вивчення. Також необхідно визначити психологічний профіль рівня розвитку ПВЯ психолога-консультанта. Тоді на підставі цього можна буде розробити науково обґрунтовану психограму психолога-консультанта.

Мета і завдання дослідження

Метою нашого наукового дослідження є систематизація, класифікація та групування професійно важливих якостей, що мають бути притаманні психологові-консультантові, за їх персональною сферою у структурі характеру.

Для цього необхідно виконати низку таких завдань:

– проаналізувати наукові розвідки та встановити перелік професійно важливих якостей психолога-консультанта;

– розробити анкету й запропонувати її практикуючим психологам-консультантам для експертного оцінювання необхідного ступеня розвитку професійно важливих якостей психолога-консультанта;

– систематизувати, класифікувати та згрупувати професійно важливі якості психолога-консультанта за їх персональною сферою в структурі характеру.

На підставі наукових напрацювань було відібрано професійно важливі якості психолога-консультанта, на підставі яких розроблено анкету та проведено анонімне анкетування 53 практикуючих психологів-консультантів. Респондентам було запропоновано зазначити необхідний рівень розвитку у психолога-консультанта професійно важливих якостей. Після статистичного підрахування результатів було відібрано якості із середнім, високим і дуже високим рівнем розвитку, які було систематизовано, класифіковано та згруповано за їх персональною сферою в структурі характеру.

Виклад основного матеріалу

Психологічна служба Національної поліції України повинна бути забезпечена фахівцями, що зможуть ефективно здійснювати професійні функції в будь-яких складних службових умовах. Психологічне консультування є однією із форм системи психологічного забезпечення органів і підрозділів Національної поліції України. Важливе значення для психологічного консультування має сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених ПВЯ, які мають бути притаманні психологові-консультантові.

На нашу думку, ПВЯ психолога-консультанта слід класифікувати за їх персональною сферою у структурі характеру, а саме об'єднати їх у такі групи: інтелектуальні, вольові, комунікативні, сенсорно-перцептивні, суспільно спрямовані та самопрезентаційні (див. рис).

Розглянемо сутність і значення ПВЯ психолога-консультанта для психологічного консультування. Отже, інтелектуальні ПВЯ – це:

1) *розсудливість* – ця якість дає змогу психологу-консультанту шляхом об'єктивного та логічного міркування раціонально визначити проблемне поле клієнта та його основні спонукальні детермінанти, винаходи, гіпотези тощо;

2) *гнучкість* – ця якість дає змогу психологу-консультанту бути варіативним, тобто спроможним підбирати під індивідуально-психологічні особливості клієнта різноманітні методи, прийоми, підходи, психотехнології та використовувати їх у процесі психологічного консультування тощо;

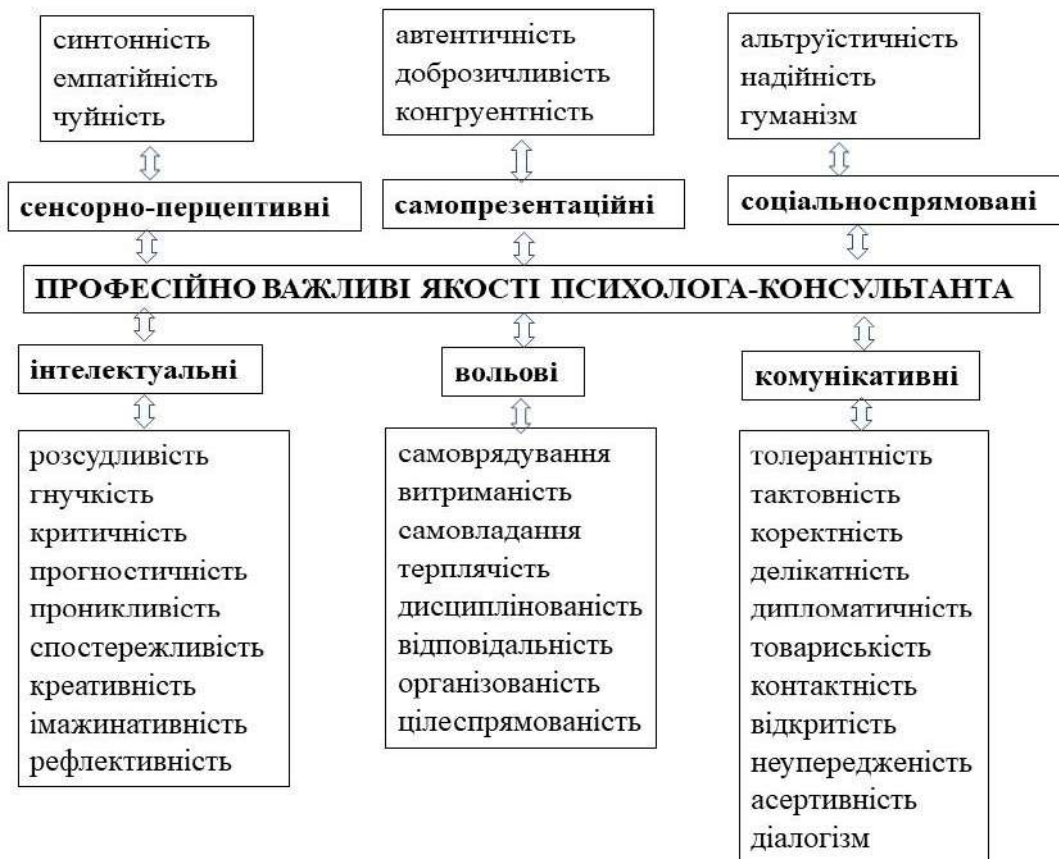

Рис. Класифікація ПВЯ психолога-консультанта за їх персональною сферою у структурі характеру

3) *прогностичність* – ця якість дає змогу психологу-консультанту спрогнозувати наміри, дії та вчинки інших людей, певний процес, розвиток явища, події чи ситуації, тим самим уникаючи, попереджаючи небажаних явищ і ситуацій;

4) *проникливість* – ця якість дозволяє психологу-консультанту «...помітити, зрозуміти наміри, дії і вчинки інших людей, розвиток подій, ситуацій, процесів і явищ у реальних умовах життєдіяльності...» (Tsilmak, 2013, p. 174);

5) *спостережливість* – ця якість налає можливість психологу-консультанту помічати у вербальній та невербальній поведінці клієнта, змісті його повідомлень – малопомітні деталі, аспекти, характеристики, ознаки тощо;

6) *креативність* – ця якість дозволяє психологу-консультанту підходити до процесу психологічного консультування творчо, нестандартно, по-новаторськи;

7) *імажинативність* (від фр. image – образ) – ця якість дозволяє психологу-консультанту образно уявляти, створювати нові образи;

8) *рефлексивність* (від пізньої лат. reflexio – звернення назад) – ця якість дає змогу психологу-консультанту здійснювати «...самопізнання, аналіз своїх емоцій і почуттів, станів, здібностей, поведінки ...» ("Psikhologicheskiy slovar").

Таким чином, група інтелектуальних професійно важливих якостей психолога-консультанта є достатньо значущою. Саме за допомогою цих якостей психолог-консультант зможе зрозуміти, що насправді має на увазі клієнт, а також підібрати необхідну технологію психологічної допомоги клієнтові. Із цією групою ПВЯ досить міцно пов'язана інша група – це **вольові ПВЯ психолога-консультанта**.

Значною є кількість вольових якостей, які об'єднані в певні групи. **Вольові якості психолога-консультанта** ми можемо згрупувати так:

1. Цілепокладальна вольова якість – цілеспрямованість. Вона дає змогу психологу-консультанту підпорядковувати всі свої дії та вчинки свідомо поставленій меті.

2. Саморегулятивні вольові якості психолога-консультанта:

а) *терплячість* – ця якість дозволяє психологу стійко переносити фізичні та психічні навантаження, випробування тощо;

б) *витриманість* – ця якість дає змогу психологу утримуватися від певних дій або вчинків; загальмовувати (сповільнити, послабити) зайву активність тощо;

в) *самовладання* – дозволяє психологу стримувати негативні емоції та почуття або активувати необхідні позитивні. Отже, «...само-

владання може виявлятися як у самостримуванні (тобто гальмуванні особою небажаних настроїв та емоційних станів), так й у самоактивізації (тобто викликання особою певних настроїв, станів, почуттів, які є стимулом для її подальших вчинків і дій) ...» (Tsilmak, 2017, p. 24);

г) *самоверядування* – дозволяє психологу управляти своїми діями та вчинками, самостійно розв'язувати проблемні питання, що можуть виникнути в процесі її життєдіяльності.

3. Самоорганізаційні вольові якості психолога-консультанта:

а) *організованість* – дозволяє психологу детально розподіляти та планувати свою діяльність у часовому просторі;

б) *дисциплінованість* – дає змогу психологу дотримуватися норм і правил поведінки.

4. Морально спрямована вольова якість психолога-консультанта – відповідальність. Вона дозволяє психологу усвідомлювати та відповідати за результати й наслідки власних дій, учинків і діяльності (бездіяльності).

Саме ця група вольових професійно важливих якостей обумовлює здатність психолога-консультанта керувати своїми діями, діяльністю, поведінкою та емоціями.

Наступна група – комунікативні професійно важливі якості психолога-консультанта. Їх ми можемо об'єднати в такі підгрупи, а саме:

1. Комунікативно-етичні якості психолога-консультанта:

а) *толерантність* – дозволяє психологу бути терпимим до людей (до їхніх стилю життя, особистісних звичок, поглядів, переконань тощо), поважати та приймати інакший світогляд;

б) *тактовність* – ця якість дозволяє психологу відчувати комунікативну межу, для того щоб не образити людину, не засмутити її та не завдати їй болю (тобто відчуття міри, якої слід дотримуватися в процесі психологічного консультування);

в) *коректність* – дозволяє психологу чемно спілкуватися, дотримуючись правил і принципів комунікації;

г) *делікатність* (франц. *delicat*, від лат. *delicatus*) – ця якість дає змогу психологу бути ввічливим і виваженим;

д) *неупередженість* – ця якість дозволяє психологу не бути суб'єктивним, не мати упередження проти когось або чогось тощо.

2. Комунікативно-технологічні якості:

а) *дипломатичність* – ця якість дозволяє психологу вести переговори, запобігати чи врегульовувати конфлікти, сприяючи відшукуванню клієнтами рішень;

б) *діалогізм* – ця якість дозволяє психологу ефективно вести бесіду.

3. Комунікативно-позиціональні якості:

а) *товариськість* – дозволяє психологу бути вербально активним;

б) *контактність* – дозволяє психологу прагнути до спілкування, обмінюватися інформацією, спонукати клієнта до спілкування тощо;

в) *відкритість* – дозволяє психологу відкрито висловлювати свої справжні думки й оцінки;

г) *асертивність* (від англ. *assertiveness* <англ. *to assert* – стверджувати, відстоювати <лат. *assertus* <лат. *asserere* – стверджувати) – дозволяє психологу «...відстоювати свої права та межі, висловлювати почуття, погляди й отримувати бажане чесно, прямо та з повагою...» (Luis).

Група комунікативних якостей взаємообумовлена та взаємопов'язана з іншими групами професійно важливих якостей психолога-консультанта, зокрема **сенсорно-перцептивними**. До сенсорно-перцептивних ПВЯ психолога-консультанта слід віднести:

а) *синтонність* (від грец. *syntonos* – співзвучність, узгодженість) – ця якість дозволяє психологу-консультанту відчувати клієнта та підлаштуватися. «... Синтонність – це психологічні погляджування, які створюють схожі емоційні стани в партнерів по спілкуванню, налаштовують на одну хвилю, допомагають встановити контакт, допомагають взаєморозумінню, покращують взаємини...» ("Anons hazeta", 2017);

б) *емпатійність* (грец. *ἔμψυχη* – «в» + грец. *πάθος* – «пристрасть», «страждання», «почуття») – ця якість дозволяє психологу-консультанту відчувати й розуміти почуття клієнта через співпереживання йому;

в) *чуйність* – ця якість дозволяє психологу-консультанту чуйно ставитися до людей.

Отже, ця група якостей, з одного боку, дозволяє бути «на одній хвилі» з клієнтом, тобто відчувати те, що він відчуває, співпереживати йому; а з іншого – ці якості лежать в основі професійного вигорання психолога-консультанта. Тому вони завжди потребують раціонального корегування.

Вагоме значення в структурі характеру психолога-консультанта мають і **самопрезентаційні ПВЯ психолога-консультанта**. До них віднесено:

а) *автентичність* (грец. *Αὐθεντικός* – справжній) – дозволяє психологу-консультанту бути собою;

б) *добррозичливість* – дозволяє психологу презентувати привітність, готовність допомагати іншим;

в) *конгруентність* (лат. *congruens*, – ntis – співрозмірний, відповідний) – ця якість дозволяє психологу демонструвати узгодженість його вербальної та невербальної поведінки, способу

передачі ним інформації та її змісту (тобто демонструвати «...відповідність зовнішнього вираження внутрішнього змісту...» ("Konhruentnist").

Отже, ці якості позиціонують психолога як особистість і як професіонала – консультанта.

Наступна група ПВЯ психолога-консультанта є важливою з позицій клієнтцентрованого підходу. Отже, **соціально спрямовані ПВЯ психолога-консультанта** – це:

а) *альтруїстичність* – дозволяє психологу «...безкорисливо прагнути до діяльності на благо інших...» ("Altruizm");

б) *надійність* – дозволяє психологу-консультанту виявляти «...стійкість і твердість моральних основ поведінки особистості...» (Bezrukova 2000);

в) *гуманізм* (лат. *humanus* – людський) – дозволяє психологу-консультанту виявляти повагу до людини, добре ставитися до всього живого; бути людиною.

Отже, соціально спрямовані ПВЯ психолога-консультанта надають йому можливості під час допомоги клієнтові в розкритті його внутрішніх ресурсів і резервів бути екологічним.

Таким чином, представлена класифікація ПВЯ психолога-консультанта охоплює різні характерологічні сторони особистості. Ця класифікація не є остаточною, її можна корегувати й доповнювати.

Наукова новизна

У статті вперше класифіковано та згруповано ПВЯ психолога-консультанта за персональною їх сферою у структурі характеру: інтелектуальні, вольові, комунікативні, сенсорно-перцептивні,

суспільно спрямовані та самопрезентаційні. До інтелектуальних ПВЯ психолога-консультанта віднесено розсудливість, гнучкість, критичність, прогностичність, проникливість, спостережливість, креативність, імажинативність і рефлексивність; до вольових: а) цілепокладальна вольова якість – цілеспрямованість; б) саморегулятивні – терплячість, витриманість, самовладання, самоврядування, в) самоорганізаційні – організованість, дисциплінованість; г) морально спрямована – відповідальність. До комунікативних віднесено такі підгрупи якостей: а) комунікативно-етичні – толерантність, тактовність, коректність, делікатність, неупередженість; б) комунікативно-технологічні – дипломатичність, діалогізм; в) комунікативно-позиціональні – товариськість, контактність, відкритість, асертивність. До сенсорно-перцептивних віднесено синтонність, емпатійність, чуйність. До самопрезентаційних – автентичність, доброзичливість, конгруентність. До соціальноспрямованих – альтруїстичність, надійність, гуманізм.

Висновки

Групування ПВЯ психолога-консультанта за їх персональною сферою в структурі характеру сприятиме системному й усвідомленому підбору за напрямками необхідного психодіагностичного інструментарію, який своєю чергою забезпечить якість професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду психолога-консультанта. Перспективним напрямом дослідження є визначення еталонного профілю ступеня розвитку ПВЯ психолога-консультанта Національної поліції.

REFERENCES

- Altruizm [Altruism]. *Sait "Vikipediia", Site "Wikipedia"*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Altruizm> [in Ukrainian].
- Anderson, T., Crowley, M.E., Himawan, L., Holmberg, J.K., & Uhlin, B.D. (2015). Therapist facilitative interpersonal skills and training status: A randomized clinical trial on alliance and outcome. *Psychotherapy Research*. doi: 10.1080/10503307.2015.1049671.
- Anderson, T., McClintock, A.S., Himawan, L., Song, X., & Patterson, C.L. (2016). A prospective study of therapist facilitative interpersonal skills as a predictor of treatment outcome. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 84, 57-66. doi: 10.1037/ccp0000060.
- Anons hazeta "Upravlinnia osvitoiu", Announcement of the newspaper "Management of Education". (2017). (n.d.). www.osvitaua.com. Retrieved from <http://www.osvitaua.com/2017/04/57234> [in Ukrainian].
- Bedi, R.P., Haverkamp, B.E., Beatch, R., Cave, D.G., Domene, J.J., Harris, G.E., & Mikhail, A. (2011). Counselling Psychology in a Canadian Context: Definition and Description. *Canadian Psychology*, 52(2), 128-138. doi: 10.1037/a0023186.
- Bezrukova, V.S. (2000). *Osnovy dukhovnoy kultury (entsiklopedicheskiy slovar pedagoga) [Fundamentals of Spiritual Culture (Teacher's Encyclopedic Dictionary)]*. Ekaterinburg. Retrieved from <http://cult-lib.ru/doc/dictionary/spiritual-culture/fc/slovar-205-1.htm#zag-1314> [in Russian].
- Gazzola, N., De Stefano, J., Cristelle, A., & Theriault, A. (2011). Professional identity among counselling doctoral students: A qualitative investigation. *Counselling Psychology Quarterly*, 24(4), 257-275. doi: 10.1080/09515070.2011.630572.
- Goodyear, R., Lichtenberg, J., Hutman, H., Overland, E., Bedi, R., Christiani, K., & Young, C. (2016). A global portrait of counselling psychologists' characteristics, perspectives, and professional behaviors. *Counselling Psychology Quarterly*, 29(2), 115-138. doi: 10.1080/09515070.2015.112839.
- Kochiunas, R. (2008). *Psikhologicheskoe konsultirovanie i gruppovaya psikhoterapiya [Psychological counseling and group psychotherapy]*. Moscow: Akadem. Proekt; Triksta [in Russian].

- Konhruentnist [Congruence]. *Sait "Psykhologhis", Site "Psychologist"*. Retrieved from <http://psychologis.com.ua/kongruentnost.htm> [in Ukrainian].
- Liuvis, D. Asertyvnist: yak skazaty "Ni" i ne pochuvatys vynnym [Assertiveness: how to say "No" and not feel guilty]. *Zdorovia ta resursnist, Health and resources*. Retrieved from <https://executives.com.ua/asertyvnist-yak-skazaty-ni-i-ne-pochuvatys-vynnym> [in Ukrainian].
- Manakhov, S.V., & Ivanov, S.G. *Professionally important qualities of a counselor psychologist*. Retrieved from <http://conf-a.narod.ru/2.06.08.2012.pdf> [in Russian].
- Pavlova, O.S. (2018). Psychological counseling for Muslims: the analysis of foreign literature. *Journal of Modern Foreign Psychology*, 7(4), 46-55. doi: 10.17759/jmfp.2018070406.
- Psikhologicheskii slovar [Psychological Dictionary]. (n.d.). www.psychologies.ru. Retrieved from <https://www.psychologies.ru/glossary/16/refleksiya> [in Russian].
- Refleksiia [Reflection]. *Sait "Vikipediia", Site "Wikipedia"*. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
- Shishov, S.E. (1999). Poniatie kompetentsii v kontekste kachestva obrazovaniia [The concept of competence in the context of the quality of education]. *Standarty i monitoring v obrazovanii, Education Standards and Monitoring*, 2, 30-34 [in Russian].
- Shneyder, L.B. (2003). *Posobie po psikhologicheskomu konsultirovaniu [Psychological Counseling Guide]*. Moscow: Os-89 [in Russian].
- Sidorenko, E. (2002). *Trening kommunikativnoy kompetentnosti v delovom vzaimodeystvii [Training of communicative competence in business interaction]*. SPb. [in Russian].
- Tsilmak, O.M. (2013). Rol i mistse psykhologichnoi pronyklyvosti pratsivnykiv kryminalnoi militsii v systemi profesiino vazhlyvykh yakosteï [The role and place of psychological insight of criminal police officers in the system of professionally important qualities]. *Pivdenoukrainskyi pravnychy chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 1, 173-175 [in Ukrainian].
- Tsilmak, O.M. (2017). *Pedahohichna kompetentnist vykladacha VNZ [Pedagogical competence of a university teacher]*. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].
- Zeygarnik, B.V. (1986). *Patopsikhologiiia [Pathopsychology] (2nd ed., rev.)*. Moscow: Moskov. un-t [in Russian].
- Ziabreva, A.A. (2018). Professionalno vaznnye kachestva psikhologa-konsultanta: postanovka problemy [Professionally important qualities of a counselor psychologist: problem statement]. *Eksperymentalnye i teoreticheskie issledovaniia v sovremennoy nauke: problemy, puti resheniia, Experimental and theoretical research in modern science: problems, solutions: Proceedings of the 15 All-Russian Scientific and Practical Conference (Vols. 1-3)*, (pp. 212-216) [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Альтруїзм. *Вікіпедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Альтруїзм>.
- Anderson T., Crowley M. E., Himawan L., Holmberg J. K., Uhlin B. D. Therapist facilitative interpersonal skills and training status: A randomized clinical trial on alliance and outcome. *Psychotherapy Research*. 2015. doi: 10.1080/10503307.2015.1049671.
- Anderson T., McClintock A. S., Himawan L., Song X., Patterson C. L. A prospective study of therapist facilitative interpersonal skills as a predictor of treatment outcome. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2016. No. 84. P. 57–66. doi: 10.1037/ccp0000060.
- Анонс газета «Управління освітою» 5, 2017 URL: <http://www.osvita.ua.com/2017/04/57234>.
- Bedi R. P., Haverkamp B. E., Beatch R., Cave D. G., Domene J. J., Harris G. E., Mikhail A. Counselling Psychology in a Canadian Context: Definition and Description. *Canadian Psychology*. 2011. No. 52 (2). P. 128–138. doi: 10.1037/a0023186.
- Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). Екатеринбург, 2000. 937 с. URL: <http://cult-lib.ru/doc/dictionary/spiritual-culture/fc/slovar-205-1.htm#zag-1314>.
- Gazzola N., De Stefano J., Cristelle A., Theriault A. Professional identity among counselling doctoral students: A qualitative investigation. *Counselling Psychology Quarterly*. 2011. No. 24 (4). P. 257–275. doi: 10.1080/09515070.2011.630572.
- Goodyear R., Lichtenberg J., Hutman H., Overland E., Bedi R., Christiani K., Young C. A global portrait of counselling psychologists' characteristics, perspectives, and professional behaviors. *Counselling Psychology Quarterly*. 2016. No. 29 (2). P. 115–138. doi: 10.1080/09515070.2015.112839.
- Кочюнас Р. Психологическое консультирование и групповая психотерапия : учеб. пособие. М. : Академ. Проект ; Трикста, 2008. 454 с.
- Конгруентність. *Психологіс* : [сайт]. URL: <http://psychologis.com.ua/kongruentnost.htm>.
- Льюїс Д. Асертивність: як сказати «Ні» і не почуватись винним. *Здоров'я та ресурсність*. URL: <https://executives.com.ua/asertyvnist-yak-skazaty-ni-i-ne-pochuvatys-vynnym>.
- Манахов С. В., Иванов С. Г. Профессионально важные качества психолога-консультанта. URL: <http://conf-a.narod.ru/2.06.08.2012.pdf>.
- Pavlova O. S. Psychological counseling for Muslims: the analysis of foreign literature. *Journal of Modern Foreign Psychology*. 2018. No. 7 (4). P. 46–55. doi: 10.17759/jmfp.2018070406.
- Психологический словарь. URL: <https://www.psychologies.ru/glossary/16/refleksiya>.
- Рефлексія. *Вікіпедія* : [сайт]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

- Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 1999. № 2. С. 30–34.
- Шнейдер Л. Б. Пособие по психологическому консультированию. М. : Ось-89, 2003. 272 с.
- Сидоренко Е. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. СПб., 2002. 84 с.
- Цільмак О. М. Роль і місце психологічної проникливості працівників кримінальної міліції в системі професійно важливих якостей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 173–175.
- Цільмак О. М. Педагогічна компетентність викладача ВНЗ : підручник. Одеса : ОДУВС, 2017. 116 с.
- Зейгарник Б. В. Патопсихология. Изд. 2-е, перераб. и доп. М. : Моск. ун-т, 1986. 287 с.
- Зябрева А. А. Профессионально важные качества психолога-консультанта: постановка проблемы. *Экспериментальные и теоретические исследования в современной науке: проблемы, пути решения* : материалы XVI Всерос. науч.-практ. конф. : в 3 ч. 2018. С. 212–216.

Стаття надійшла до редколегії 13.08.2020

Tsilmak O. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Psychology of the National University «Odessa Law Academy», Odessa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7348-4876>

Classification of Professionally Important Qualities of a Counseling Psychologist

*It is noted that there are a large number of scientific achievements, which cover the list of professionally important qualities of a counseling psychologist. However, scientists have not reached a consensus on the list of professionally important qualities of a counseling psychologist. Some authors include professionally important qualities as «skills», «abilities», «faith», etc., although these are different scientific categories. The **purpose** of our research is to systematize, classify, and group professionally important qualities that should be inherent in the psychologist-consultant, according to their personal sphere in the structure of the character. **Methodology** – on the basis of scientific achievements, professionally important qualities of a counseling psychologist were selected, on the basis of which a questionnaire was developed and an anonymous survey of 53 practicing counseling psychologists was conducted, who were asked to mark their required level of development. Statistically calculating the results, we selected qualities with medium, high and very high degree of development, which was then systematized, classified, and grouped by their personal sphere in the structure of the character. **Scientific novelty** – for the first time professionally important qualities of a psychologist-consultant were classified and grouped according to their personal sphere in the structure of character – intellectual, volitional, communicative, sensory-perceptual, social-oriented and self-presentation. The intellectual professionally important qualities of a counseling psychologist include prudence, flexibility, critical thinking, predictability, insight, observation, creativity, imaginativeness, and reflectivity. Volitional includes such subgroups of qualities as a) purposeful volitional quality – purposefulness; b) self-regulatory – patience, endurance, self-control, self-government, c) self-organizational – organization, discipline; d) morally-oriented – responsibility. Communicative includes such subgroups of qualities as a) communicative and ethical – tolerance, tact, correctness, delicacy, impartiality; b) communicative-technological – diplomacy, dialogism; c) communicative-positional – sociability, contact, openness, assertiveness. Sensory-perceptual includes syntonism, empathy, sensitivity. To self-presentation – authenticity, friendliness, congruence. To the socially-oriented – altruism, reliability, humanism. **Conclusions.** Thus, grouping professionally important qualities of a counseling psychologist by their personal sphere in the character structure will promote a systematic and conscious selection of the necessary psychodiagnostic tools, which in turn will ensure the quality of the professional and psychological selection of candidates for the position of «counseling psychologist». A promising area of research is to determine the reference profile of the degree of development of professionally important qualities of a psychologist-consultant of the National Police.*

Keywords: professionally important qualities; counseling psychologist; psychological counseling; professional and psychological selection; police.

Хить Ю. П. – здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1012-9062>

Психологічна характеристика наукових підходів до розуміння поняття «взаємодія» між слідчим і прокурором у сучасному правовому просторі

*Розглянуто питання зміни сприйняття поняття «взаємодія між слідчим і прокурором у кримінальному процесі» під впливом сучасних досліджень у галузі юридичної психології. Проаналізовано різні наукові підходи до розуміння взаємодії та їх впливу на законодавство, а також відображення в практиці досудового розслідування кримінальних проваджень. **Метою** дослідження є визначення перспективних способів удосконалення взаємодії між слідчим і прокурором під час досудового розслідування в Україні з огляду на сучасну вітчизняну юридико-психологічну доктрину. **Методологія.** Для підготовки публікації використано як загальнонаукові методи (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування та моделювання), за допомогою яких висвітлено проблемні питання взаємодії слідчого та прокурора на етапі досудового розслідування кримінальних проваджень, так і спеціальні методи дослідження. Серед них необхідно виокремити історичний, порівняльний, формально-логічний, системно-структурний і функціональний методи. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в тому, що автор удосконалив доктринальне розуміння психологічних аспектів взаємодії слідчого з прокурором за умов збереження в законодавстві поняття процесуальної самостійності слідчого та розширення процесуальних повноважень прокурора як процесуального керівника. Автор пропонує розглядати взаємодію слідчого та прокурора в ширшому психологічному контексті, не врегульованому нормами чинного кримінального процесуального законодавства. **Висновки.** У юридично-психологічній доктрині України відбуваються суттєві зміни в підходах до розуміння сутності взаємодії між слідчим і прокурором. Менше уваги в дослідженнях цієї проблематики приділяють концепціям теорії управління, першорядною стає необхідність розуміння взаємодії між прокурором і слідчим як процесу професійного міжособистісного спілкування з огляду на комплекс складових психології відносин між людьми. Під час оцінювання рівня такої взаємодії потрібно зважати не тільки на суто професійні якості обох учасників, а й на їхні морально-етичні принципи й установки, мету, мотиви поведінки, психічний стан та умови діяльності в кожній конкретній ситуації.*

Ключові слова: взаємодія; відносини; слідчий; прокурор; міжособистісне спілкування; процесуальна самостійність; вказівки прокурора.

Вступ

Удосконалення процесів взаємодії між слідчим і прокурором на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень є одним з ключових завдань сучасного кримінального процесуального законодавства України. Проте його виконання неможливе без глибокого розуміння поняття взаємодії між учасниками кримінального провадження з юридико-психологічної позиції. Нині процес взаємодії між слідчим і прокурором ґрунтується переважно на управлінському імперативі, потребує розширеного тлумачення проблематики. Відповідь на проблемні питання такої взаємодії слід шукати в наявних досягненнях юридичних і психологічних наук. Вітчизняні й іноземні дослідники в галузі юридичної психології та кримінального процесу спрямовують увагу на питання взаємодії між слідчим і прокурором. Проте більшість із них засвідчує вибірковість у підходах до вивчення проблематики взаємодії між слідчим і прокурором, зосередженість у сферах компетенції слідчого та прокурора, а не на психологічних основах досягнення ефективного результату. Саме це зумовлює актуальність дослідження.

Після прийняття Верховною Радою України 2012 року нового КПК України та набуття ним чинності в прокурорській та слідчій діяльності гостро постала потреба розмежування на стадії досудового розслідування ролі слідчого та прокурора. Аналогічно в правозастосовній практиці слідчі та прокурори дедалі частіше почали привертати увагу до потреби налагодження взаємодії під час розслідування злочинів у кожному окремому кримінальному провадженні.

На початкових етапах застосування нового КПК проблематиці ефективної взаємодії між слідчим і прокурором як науковці, так і практичні працівники не надавали особливого значення. Однак згодом чимало прокурорів і слідчих виявилися неготовими працювати в так званій новій системі координат, яку запроваджував КПК 2012 року. Новий КПК України фактично нівелював вирішальну роль слідчого в розслідуванні злочинів, поставивши на перше місце в цьому процесі саме прокурора з функцією нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Неготовність прокурорів і слідчих працювати в нових реаліях зумовлена браком теоретичних

наукових досліджень з питань взаємодії між слідчим і прокурором у тому контексті, який запропонований новелами чинного КПК України. Крім того, нормативно-правове регулювання процесів взаємодії слідчого та прокурора потребує вдосконалення та системних змін, що ґрунтуються на наукових підходах і наявних вченнях про взаємодію між слідчим і прокурором в юридично-психологічній доктрині України.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення перспективних способів удосконалення взаємодії між слідчим і прокурором під час досудового розслідування в Україні з огляду на сучасну вітчизняну юридико-психологічну доктрину.

Завдання публікації – проаналізувати історію розвитку вітчизняних наукових підходів до розуміння ефективних способів юридико-психологічної взаємодії між слідчим і прокурором на етапі здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень та процесуального керівництва, виокремити найпрогресивніші наукові пропозиції з удосконалення юридико-психологічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу

Вивченню ефективних механізмів взаємодії слідчого та прокурора в різні часи присвячували свої праці такі науковці: Ю. П. Аленін, Р. Г. Белкін, Ю. В. Баулін, Л. В. Головка, Ю. М. Грошевий, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, В. В. Пивоваров, С. А. Шейфер, Л. І. Щербина, О. О. Юхно та ін. Окремі питання взаємодії також розглядали у своїх наукових працях В. В. Пивоваров та Л. І. Щербина, С. С. Алексєєв, Р. С. Белкін, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко та В. М. Хотенець.

Однак до цього часу питання взаємодії між слідчим і прокурором у науці розглядали тільки з позицій здійснення прокурорського нагляду за досудовим слідством, а не з позицій юридико-психологічних аспектів такої взаємодії.

Загалом поняття взаємодії активно використовують у теорії та практичній діяльності, оскільки воно відображає характер колективних зусиль різних органів і підрозділів щодо реалізації конкретно поставлених завдань під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Проте на законодавчому рівні його не визначено, що спонукає нас проаналізувати теоретичне його тлумачення.

Передусім зауважимо, що поняття «взаємодія» слід відрізнити від таких близьких до нього за змістом термінів, як «координація», «взаємозв'язок», «співробітництво», «узгоджені дії»,

«сприяння», «виконання доручень і вказівок», «надання допомоги» тощо.

Деякі науковці розглядають поняття «взаємодія» в кримінальному провадженні учасників сторони обвинувачення як взаємодопоміжну, спільну й узгоджену співпрацю під час досудового розслідування злочинів з розподілом компетенції, функцій, повноважень, взаємних обов'язків, що спрямована на розв'язання завдань кримінального судочинства або як розумне поєднання та найефективніше використання повноважень, методів і засобів, що притаманні кожному із органів, які взаємодіють, чи наявність способів зв'язку, що забезпечує узгоджену участь у кримінальному провадженні (Karlına, 2018, p. 73).

У філософії як найабстрактнішій галузі науки поняття «взаємодія» розглядають як особливий тип відношення між об'єктами, за якого кожний з об'єктів впливає на інші об'єкти, зумовлюючи їх зміни, своєю чергою зазнаючи впливу з боку інших об'єктів. Загальне тлумачення цієї категорії в різних галузях науки та соціального життя набуває специфічного наповнення, зокрема в такій особливій сфері, якою є протидія злочинності (Yerikhina, 2020, p. 55). Взаємодія різних уповноважених державних органів є різновидом соціальної взаємодії, яку розуміють як реалізацію соціальних функцій кожного з партнерів, заснованих на спільності в значенні ситуації, змісту дій, визначених взаємоузгодженістю.

У теорії управління взаємодію тлумачать як узгоджену за місцем і часом сумісну діяльність, спрямовану на досягнення загальної мети. Поряд із взаємодією йдеться і про координацію, яка відрізняється від взаємодії тією рисою, що охоплює відносини підпорядкування учасників сумісної діяльності волі координуючого суб'єкта. Щодо взаємодії координація здебільшого є її організаційною основою або відповідною передумовою. Взаємодію можна розглядати і як вияв координації. У своїй сукупності ці поняття відображають два аспекти єдиного процесу функціонування елементів відповідної системи.

У більшості випадків, якщо йдеться про взаємодію між слідчим і прокурором, у цих двох теоріях її розглядають у формальній, процедурній площині, а не з позицій психології відносин між особистостями, які в кожному випадку є індивідами з унікальним набором психологічних рис характеру, темпераменту та своєрідним життєвим досвідом і світоглядом.

Зокрема, Г. С. Цимбал зауважувала, що взаємодія – це узгоджена (взаємозаінтересована) діяльність правоохоронних органів, контролюючих та інших державних органів, спрямована на виявлення, розкриття й розслідування злочинів (Tsymbal, 2005, p. 223).

Учені В. В. Пивоваров і Л. І. Щербина розглядають питання взаємодії тільки крізь призму правильного спрямування розслідування, швидкого й повного виявлення всіх обставин, які належать до предмета доказування у справі (Pivovarov, & Shcherbyna, 2006, p. 20).

Чинний КПК України не містить визначення поняття взаємодії, і в такій формі про нього не йдеться в жодній правовій нормі, хоча, якщо зважати на дух закону, а не тільки на його букву, то взаємодія між слідчим і прокурором є ключовим елементом процесу досудового розслідування всіх кримінальних правопорушень.

Про взаємодію слідчого та прокурора вперше йшлося в ст. 36 КПК України, вона зводиться виключно до функції прокурора щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Чинний КПК України розглядає поняття взаємодії між прокурором і слідчим переважно крізь призму наказу-підпорядкування, що не цілком відповідає ідеї процесуального керівництва.

З позицій юридичної психології взаємодія не може зводитися виключно до відносин, що ґрунтуються на формальному імперативі, на чому акцентують увагу вітчизняні науковці, які досліджували проблемні питання взаємодії в кримінальному процесі.

Відповідно до твердження Л. М. Лобойка, взаємодія слідчого і прокурора ґрунтується на вимогах закону, є узгодженою за метою, місцем і часом, спільною діяльністю незалежних суб'єктів кримінального переслідування, спрямованою на виконання завдань кримінального судочинства. Єдиної мети досягають узгодженими діями цих суб'єктів з використанням притаманних для кожного з них методів і засобів (Loboiko, 2005, p. 52).

На думку Р. С. Белкіна, взаємодія є погодженою за метою і завданнями, силами, засобами, місцем і часом діяльністю в процесі встановлення істини в кримінальному процесі (Belkin, 2005, p. 493).

Тобто стає зрозумілим, що в науковому значенні щодо питання взаємодії першочергове значення мають принципи свободи прийняття спільного, погодженого рішення слідчим і прокурором.

Крім зазначеного принципу, Р. С. Белкін виокремлював інші важливі принципи взаємодії:

– принцип дотримання законності, який тлумачать як забезпечення чіткої правової регламентації діяльності учасників такого процесу й контролю прокурора;

– принцип чіткого дотримання підслідності, який слід трактувати як виконання кожним суб'єктом кримінального переслідування своїх функцій (Belkin, 2005, p. 494).

Принципи незалежності й підпорядкованості лише закону С. С. Алексєєв ставить за основу процесу взаємодії між слідчим і прокурором на досудовому розслідуванні (Alekseev, 1995, p. 27-30).

Своєю чергою принцип законності під час взаємодії вважають пріоритетним Ю. М. Грошевий та В. М. Хотенець, які зазначають, що взаємодію суб'єкти розслідування здійснюють у межах законів, що гарантовано принципом незалежності й має суттєве значення для забезпечення законності взаємодії правоохоронних органів у розкритті злочинів (Hroshevyi, & Khotenets, 2000, p. 315-316).

Важливого значення принципу незалежності під час взаємодії слідчого та прокурора надає Р. Г. Бубнов, на думку якого, слідчий і прокурор наділені процесуальною самостійністю, у зв'язку з чим процес взаємодії зазначених суб'єктів не повинен впливати на реалізацію ними своїх повноважень (Bubnov, 2006, p. 7-8).

Дехто з учених, зокрема А. Б. Соловейов, акцентували увагу, що відсутність необхідних умов та чіткої структури взаємодії є першими причинами помилок слідчих під час розслідування кримінальних справ (Solovev, 2002, p. 69).

Однак у будь-якому разі необхідність встановлення чітких умов і структури взаємодії не можна зводити до прокурорського імперативу щодо слідчого.

Деякі вчені в питаннях взаємодії слідчого та прокурора надають особливого значення процесуальній самостійності слідчого (Burlaka, 2020, p. 97), здатності самостійно, з усвідомленою відповідальністю приймати рішення в справі, визначати хід розслідування.

Слушно зазначає А.-М. Ю. Ангеленюк (Anheleniuk, 2017, p. 24), у КПК України слід закріпити положення, які сприяли б формуванню справжньої, а не уявної самостійності й незалежності слідчого, оскільки слідчий організовує та несе відповідальність за вчасне й правомірне застосування законодавства, однак складно назвати його самостійним під час прийняття рішень, що негативно позначається на досудовому розслідуванні та виконанні завдань кримінального процесу загалом.

Питання процесуальної самостійності слідчого у відносинах з іншими правоохоронними структурами, зокрема з прокурором, українські вчені завжди активно досліджували.

За часів чинності попереднього кримінального процесуального законодавства України важливий внесок у дослідження питання процесуальної

самостійності зробили О. В. Баулін і Н. С. Карпова в монографії «Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії», а також С. С. Охріменко в дисертаційному дослідженні «Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого». У зазначених наукових працях комплексно досліджено питання процесуальної самостійності слідчого.

Однак сьогоднішня потреба від нас переосмислення статусу слідчого в кримінальному процесі, а також розгляду проблематики процесуальної самостійності слідчого з позицій психології відносин між слідчим і прокурором.

Обґрунтованою видається позиція О. О. Кіпера, який зазначає, що в сучасній українській доктрині на підставі КПК України 2012 року інститут процесуальної самостійності слідчого комплексно не досліджували. Оскільки чинний КПК України принципово змінив процесуальне становище слідчого в кримінальному провадженні, питання процесуальної самостійності слідчого в досудовому розслідуванні набувають особливої актуальності та потребують комплексного й системного дослідження, зокрема в частині визначення процесуального становища слідчого й функціональної спрямованості його діяльності, з'ясування сутності та меж процесуальної самостійності слідчого, визначення ролі процесуальної самостійності слідчого у всебічному, повному й неупередженому розслідуванні кримінального провадження (Кіпер, 2017, р. 24).

Попри різноманіття підходів до вивчення питання взаємодії слідчого та прокурора в кримінальному провадженні, сучасні українські науковці єдині в тому, що налагодження взаємодії між прокурором і слідчим є життєво необхідною умовою ефективного досудового розслідування кримінальних проваджень, досягнення завдань кримінального провадження на досудовому розслідуванні.

Проблемні питання взаємодії між прокурором і слідчим гостро постають під час розслідування та розкриття кримінальних корупційних правопорушень, учинених представниками вищих органів влади, державними службовцями категорії «А», що є сферою компетенції прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та детективів Національного антикорупційного бюро України.

На стадії досудового розслідування від якості взаємодії між детективом і прокурором залежить перебіг кримінального провадження. Високий рівень взаємодії між прокурором і детективом безпосередньо позначається на якості здобуття доказів у кримінальному провадженні про злочини у сфері корупції, стійкість кримінального процесу проти негативних факторів і впливів сторонніх осіб на перебіг досудового розслідування. У процесі

такої взаємодії виявляється процесуальна самостійність детектива як особи, відповідальної за перебіг і результати проведення кримінального провадження, і професійна відповідальність прокурора за прийняті в провадженні процесуальні рішення, пов'язані з притягненням особи до кримінальної відповідальності.

З позицій чинного кримінального процесу повноваження прокурора під час проведення досудового розслідування значно розширилися (Kurbatova, 2019, р. 100) унаслідок запровадження інституту процесуального керівництва. Однак зувалися повноваження слідчого, унаслідок чого він обмежений у самостійності прийняття процесуальних рішень, що призводить на практиці до затягування досудового слідства та відволікає слідчого від виконання своєї прямої професійної функції – розслідування злочинів.

Деякі українські вчені розглядають питання взаємодії між слідчим і прокурором крізь призму ділового контакту між ними під час злагодженої спільної роботи в процесі розслідування конкретного кримінального правопорушення, переміщуючи акценти виключно на процесуальну діяльність з погодження прокурором процесуальних рішень слідчого, зокрема клопотань (Harbovskiy, 2019, р. 162).

Взаємодія є однією з форм спільної діяльності, причому найоптимальнішою (Serhieieva, 2018, р. 112). Проте остання не завжди пов'язана із взаємодією та є ширшою від неї. Так, у дослідженнях, які присвячені психології управління, спільну діяльність розглядають у трьох вимірах: 1) як спільно-індивідуальну, за якої кожен учасник відпрацьовує свою частину роботи незалежно від інших; 2) як спільно-послідовну, за якої загальне завдання виконує послідовно кожен учасник; в) як спільно-взаємодіючу, коли кожен учасник одночасно взаємодіє з усіма іншими (Bandurka, Bocharova, & Zemlianskaia, 1998, р. 168).

Водночас вважаємо, що поняттям «взаємодія» охоплюється не лише безпосередній контакт суб'єктів взаємодії, а й їхні дії, які вони вчиняють кожен окремо, але на виконання спільних домовленостей. Тобто узгодження відповідними суб'єктами їхніх спільних дій є обов'язковою ознакою взаємодії між ними. У цьому аспекті поділяємо думку М. Багрія, який визначає погодженість дій (заходів) під час розслідування одним з елементів сутнісної характеристики взаємодії відповідних суб'єктів (Bahrii, 2013, р. 317).

З огляду на викладене вище, підставами взаємодії прокурора та слідчого в кримінальному провадженні є реалізація кожним із них визначених законодавством повноважень під час розслідування конкретного кримінального правопорушення. Фактично взаємодія відбувається тоді, коли

відповідні процесуальні повноваження реалізуються в їх взаємозв'язку та є взаємозумовленими. Взаємодія прокурора та слідчого в кримінальному провадженні має бути ефективною, тобто такою, що дає заздалегідь намічені результати. Здійснення такої взаємодії також має відповідати загальним засадам кримінального провадження, які передбачені в ст. 7 КПК України.

Основною формою процесуальної взаємодії прокурора зі слідчим, яку використовують на всіх етапах досудового розслідування, є надання письмових вказівок і доручень у порядку п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України щодо проведення певних процесуальних дій (Торбас, 2020, р. 118). У п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України закріплені кореспондуючі повноваження слідчого проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК України. Слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40 КПК України).

У ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що вказівки прокурора підлягають виконанню в разі надання їх у межах повноважень, а видання прокурором розпоряджень поза межами його повноважень тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Відповідно до ч. 4 ст. 40 КПК України, слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надають у письмовій формі. Отже, доручення та вказівки щодо проведення конкретних слідчих (розшукових) дій мають надавати в письмовому вигляді. Надання прокурором письмових вказівок дисциплінує обох суб'єктів взаємодії. Так, отримання слідчим чітких вказівок у письмовій формі є умовою їх належного виконання. Водночас прокурору це дає змогу проконтролювати хід їх виконання. Вказівки в письмовому виді також отримують статус офіційного документа. Це не свідчить про бюрократизм взаємодії, оскільки взаємодія передбачає особисті відносини та повсякденне спілкування між слідчим і прокурором під час досудового розслідування.

Прокурор має право усно надавати вказівки слідчому про виконання певних процесуальних дій.

Проте такі вказівки необхідно надавати в невідкладних випадках щодо виконання незначного обсягу процесуальних дій. Прокурору не варто обмежуватися лише офіційним спрямуванням вказівок на виконання, а доречно роз'яснювати слідчому порядок їх виконання, узгоджувати найефективніші способи виконання дорученої дії.

Прокурор має визначити у вказівках і дорученнях їх мету, конкретизувати, що, де, коли та стосовно кого варто провести процесуальні дії, а

також обґрунтувати необхідність і доцільність їх виконання із зазначенням доказів, на здобуття яких мають бути вчинені певні слідчі (розшукові) дії. Завдання має бути визначеним і чітко сформульованим, щоб виконавець виконував його з повним розумінням, а не механічно.

У вказівках і дорученнях прокурору необхідно визначити строк проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, але він має бути реальним, відповідати тому обсягу дій, які підлягають вчиненню. Під час визначення строків виконання вказівок прокурору також варто враховувати фактичні можливості здійснення слідчим відповідних дій, його пропозиції з цього приводу.

Відповідно до ч. 4 ст. 40 КПК України, невиконання слідчим законних вказівок і доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК України, тягне за собою передбачену законом відповідальність, зокрема адміністративну, за ч. 1 ст. 185-8 «Ухилення від виконання законних вимог прокурора» Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Наукова новизна

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор удосконалив доктринальне розуміння психологічних аспектів взаємодії слідчого з прокурором за умов збереження в законодавстві поняття процесуальної самостійності слідчого та розширення процесуальних повноважень прокурора як процесуального керівника. Автор пропонує розглядати взаємодію слідчого й прокурора в ширшому психологічному контексті, не врегульованому нормами чинного кримінального процесуального законодавства. Запропоновано нові підходи до розуміння взаємодії прокурора з і слідчим саме в непроцесуальній площині, тобто відокремлене від передбачених ст. 36 КПК України повноважень прокурора зі здійснення нагляду за досудовим розслідуванням, зокрема повноважень надання слідчому вказівок, доручень, погодження клопотань чи скасування прийнятих слідчим процесуальних рішень.

Цілковито поділяємо думку О. І. Литвинчука про те, що для забезпечення реальної процесуальної незалежності й самостійності слідчого прокурор повинен бути позбавлений права: надання слідчому обов'язкових для виконання вказівок; скасування його рішень і визнання незаконними дій; надання дозволів тощо. Оскарження рішення та дій слідчого має відбуватися лише до суду (Lytvynchuk, 2007, р. 181-183).

Висновки

Аналіз наукових досліджень надає можливість дійти висновку, що поняття «взаємодія» в кримінальному провадженні необхідно досліджувати через психологічні особливості суб'єктів взаємодії кримінально-правових правовідносин, їх правового становища, спрямованості заходів для досягнення мети під час виконання основних завдань кримінального судочинства, визначення методів спрямованості взаємодії. На наш погляд, в основі реалізації ознак взаємодії в межах кримінально-процесуальних правовідносин лежить спосіб реалізації повноважень учасників кримінального провадження, які наділені власними повноваженнями, оскільки їх приписи є обов'язковими для

виконання всіма учасниками, передбаченими в КПК України.

Крім того, в юридично-психологічній доктрині України відбуваються суттєві зміни в підходах до розуміння сутності взаємодії між слідчим і прокурором. Першочерговою стає необхідність тлумачення взаємодії між прокурором та слідчим як процесу професійного міжособистісного спілкування з урахуванням комплексу складових психології відносин між людьми. Під час оцінювання рівня такої взаємодії потрібно враховувати не тільки суто професійні якості обох учасників, а і їх морально-етичні принципи й установки, мету та мотиви поведінки, психічний стан та умови діяльності в кожній окремій ситуації.

REFERENCES

- Alekseev, S.S. (Ed.). (1995). *Ugolovnyy protsess [Criminal process]*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Anheleniuk, A.-M.Yu. (2017). Avtomatizatsiia dokumentoobihu v protsesi dosudovoho rozsliduvannia pid chas vzaemodii slidchoho ta prokurora u kryminalnomu provadzhenni [Automation of document circulation in the process of pre-trial investigation during the interaction of the investigator and the prosecutor in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 244-253 [in Ukrainian].
- Bahrii, M. (2013). Vzaiemodiia slidchoho z pratsivnykamy pidrozdiliv, yaki zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist [Interaction of the investigator with employees of units that carry out operational and investigative activities]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 57, 315-321 [in Ukrainian].
- Bandurka, A.M., Bocharova, S.P. & Zemlianskaia, E.V. (1998). *Osnovy psikhologii upravleniia [Fundamentals of Management Psychology]*. Kharkov: Fortuna-press [in Russian].
- Belkin, R.S. (Ed.). (2005). *Kriminalistika [Forensics]* (2nd ed., rev.). Moscow: Norma [in Russian].
- Bubnov, R.G. (2006). Vzaimootnosheniia subektov ugolovnogo presledovaniia po delam publichnogo i chastno-publichnogo obvineniia [The relationship of subjects of criminal prosecution in cases of public and private-public prosecution]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
- Burlaka, Ya.A. (2020). Prokurorskyi nahliad za doderzhanniam slidchym zakoniv pid chas provedennia dosudovoho rozsliduvannia [Prosecutorial oversight of investigators' compliance with the law during the pre-trial investigation]. *Nashe pravo, Our right*, 4, 92-98. doi: <https://doi.org/10.32782/np.2020.4.14> [in Ukrainian].
- Harbovskiy, L. (2019). Vzaiemodiia subiektiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti pid chas rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv [Interaction of subjects of operative-search activity during investigation of economic crimes]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys, Ipin legal magazine*, 1, 157-163. doi: <https://doi.org/10.33244/2617-4154.1.2019.157-163> [in Ukrainian].
- Hroshevyi, Yu.M., & Khotents, V.M. (Ed.). (2000). *Kryminalnyi protsess [Criminal proceedings of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kaplina, O. (2018). Problemy vyznachennia kompetentsii slidchoho ta prokurora na etapi zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia [Problems of determining the competence of the investigator and prosecutor at the stage of completion of the pre-trial investigation]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 8, 72-84. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-08-072> [in Ukrainian].
- Kiper, O.O. (2017). Protseualna samostiinist slidchoho yak harantiia vsebichnoho, povnoho i neuperedzhenoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni [Procedural independence of the investigator as a guarantee of a comprehensive, complete and impartial investigation in criminal proceedings]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Kurbatova, I. (2019). Uchast prokurora u pryznachenni sudovykh ekspertyz pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Participation of the prosecutor in the appointment of forensic examinations during the pre-trial investigation]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 3, 98-103. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.949> [in Ukrainian].
- Loboiko, L.M. (2005). *Stadii kryminalnogo procesu [Stages of the criminal process]*. Kyiv: Tsentr navch. lit. [in Ukrainian].
- Lytvynchuk, O.I. (2007). Protseualnyi status slidchoho v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Procedural status of an investigator in the criminal process of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pyvovarov, V.V., & Shcherbyna, L.I. (2006). *Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho slidstva ta diznannia pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav [Interaction of pre-trial investigation and inquiry bodies in criminal investigations]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

- Serhieieva, D. (2018). Vzaiemodiia slidchyykh ta operatyvnykh pratsivnykiv pry provedenni nehlasnykh slidchyykh (rozshukovykh) dii [Interaction of investigators and operatives in conducting covert investigative (search) actions]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 8, 107-122. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-08-107> [in Ukrainian].
- Solovev, A.B. (2002). *Dokazyvanie v dosudobnykh stadiakh ugovnogo protsessa* [Proofing in the pre-trial stages of the criminal process]. Moscow: Iurlitinform [in Russian].
- Torbас, O. (2020). Rol prokurora v protsesi dotrymanna rozumnykh strokiv dosudovoho rozsliduvannya [The role of the prosecutor in the process of meeting reasonable deadlines for pre-trial investigation]. *Znannya yevropeiskoho prava, Knowledge of European law*, 1, 117-121. doi: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.61> [in Ukrainian].
- Tsymbal, H.P. (2005). Vzaemodiia yak umova zabezpechennia vyavlennia i rozsliduvannya podatkovykh zlochyniv [Interaction as a condition for ensuring the detection and investigation of tax crimes]. *Candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].
- Yepikhina, M.A. (2020). Definitivnyi analiz poniattia "vzaiemodiia" u filosofskomu ta sotsiologichnomu vymiri [Definitive analysis of the concept of "interaction" in the philosophical and sociological dimension]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia, Theory and methods of teaching and education*, 48, 53-63. doi: <https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.05> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Уголовный процесс / под ред. С. С. Алексеева. М. : Юрист, 1995. 299 с.
- Ангеленюк А.-М. Ю. Автоматизація документообігу в процесі досудового розслідування під час взаємодії слідчого та прокурора у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 244–253. (Серія «Юридична»).
- Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 57. С. 315–321. (Серія «Юридична»).
- Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Основы психологии управления : учебник. Харьков : Фортуна-пресс, 1998. 464 с.
- Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2005. 992 с.
- Бубнов Р. Г. Взаимоотношения субъектов уголовного преследования по делам публичного и частно-публичного обвинения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2006. 13 с.
- Бурлака Я. А. Прокурорський нагляд за додержанням слідчим законів під час проведення досудового розслідування. *Наше право*. 2020. № 4. С. 92–98. doi: <https://doi.org/10.32782/np.2020.4.14>.
- Гарбовський Л. Взаємодія суб'єктів оперативно-розшукової діяльності під час розслідування економічних злочинів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. № 1. С. 157–163. doi: <https://doi.org/10.33244/2617-4154.1.2019.157-163>.
- Кримінальний процес України : навч. вид. / під ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 807 с.
- Капліна О. Проблеми визначення компетенції слідчого та прокурора на етапі закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2018. № 8. С. 72–84. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-08-072>.
- Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.0.09. Одеса, 2017. 228 с.
- Курбатова І. Участь прокурора у призначенні судових експертиз під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 98–103. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.949>.
- Лобойко Л. М. Стадії кримінального процесу : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2005. 176 с.
- Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 234 с.
- Пивоваров В. В., Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : монографія. Харків : Право, 2006. 176 с.
- Сергєєва Д. Взаємодія слідчих та оперативних працівників при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Право України*. 2018. № 8. С. 107–122. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-08-107>.
- Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса : науч.-практ. пособие. М. : Юрлитинформ, 2002. 71 с.
- Торбас О. Роль прокурора в процесі дотримання розумних строків досудового розслідування. *Знання європейського права*. 2020. № 1. С. 117–121. doi: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.61>.
- Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпін, 2005. 223 с.
- Спіхіна М. А. Дефініційний аналіз поняття «взаємодія» у філософському та соціологічному вимірі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 48. С. 53–63. doi: <https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.05>.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2020

Khyt Yu. – Researcher of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1012-9062>

Psychological Characteristics of Scientific Approaches to Understand the Concept of «Interaction» between the Investigator and a Prosecutor in the Modern Legal Space

*The paper considers the issues of changing the perception of the concept of «interaction between the investigator and the prosecutor in the criminal process» under the influence of modern research in the field of legal psychology. Various scientific approaches to understanding «interaction» and their impact on legislation, as well as reflection in the practice of pre-trial investigation of criminal proceedings are analyzed. The **purpose** of the study is to identify promising ways to improve the interaction between the investigator and the prosecutor during the pre-trial investigation in Ukraine, taking into account modern domestic legal and psychological doctrine. **Methodology.** For the preparation of this work were used as general scientific method (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis, abstraction and modeling), which highlighted the problematic issues of interaction between investigator and prosecutor at the pre-trial investigation of criminal proceedings and special research methods. Among them are the following: historical; comparative, formal-logical, system-structural and functional methods. The **scientific novelty** of the results is that the author has improved his doctrinal understanding of the psychological aspects of the investigator's interaction with the prosecutor, while preserving in the legislation the concept of procedural self-investigator and expanding the procedural powers of the prosecutor as procedural manager. The author proposes to consider the interaction of the investigator and the prosecutor in a broader psychological context, not currently regulated by current criminal procedure law. **Conclusions.** In the legal and psychological doctrine of Ukraine, there are currently significant changes in approaches to understanding the essence of the interaction between the investigator and the prosecutor. Increasingly important in the study of this issue is given to the concepts of management theory and comes to the fore the need to understand the interaction between prosecutor and investigator as a process of professional interpersonal communication, taking into account the whole complex of components of human relationships. When assessing the level of such interaction should pay attention not only to the purely professional qualities of both participants, but also their moral and ethical principles and attitudes, purpose and motives of behavior, mental state to the conditions of activity in each situation.*

Keywords: interaction; relations; investigator; prosecutor; interpersonal communication; procedural independence; instructions of the prosecutor.

Яремчук Р. А. – начальник відділу поліграфологічних досліджень Служби судової охорони, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8866-7947>

Зарубіжний досвід і вітчизняна практика використання поліграфологічних досліджень у діяльності правоохоронних органів

*Наукову статтю присвячено аналізу особливостей практики використання поліграфологічних досліджень в зарубіжних державах і на теренах сучасної України. Теоретичний розгляд цієї проблеми обумовив дослідження векторів історичного розвитку зазначеного напрямку, особливостей нормативно-правового обґрунтування здійснення поліграфологічних досліджень, основних сфер застосування в міжнародній та вітчизняній практиці діяльності правоохоронних органів. Окреслено ключові проблемні питання ефективної реалізації потенційних можливостей застосування поліграфа. **Метою** статті є дослідження зарубіжного досвіду та вітчизняної практики використання поліграфологічних досліджень у діяльності правоохоронних органів. **Методологія.** Під час підготовки статті використано окремі загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, а саме: історичний, компаративістський, порівняльний, системний, функціональний, узагальнення. **Наукова новизна.** За результатами теоретичного розгляду сучасного стану й проблем використання поліграфологічних досліджень у практиці правоохоронних органів було узагальнено наявний досвід щодо застосування зазначеної інструментальної методики, визначено перспективні напрями її подальшої реалізації в діяльності правоохоронних органів. На цій підставі окреслено потенційні можливості вдосконалення нормативно-правового поля, механізмів обґрунтування одержаних результатів і подолання методологічних, інтерпретаційних, дефінітарно-термінологічних та функціонально-бюрократичних перепон для застосування поліграфологічного дослідження. **Висновки.** Аналіз порушеної проблематики дає підстави стверджувати, що, попри значний світовий і вітчизняний досвід проведення поліграфологічних досліджень, майже відсутні ґрунтовні психологічно детерміновані дослідження їх методології та практики. Зазначене зумовлює необхідність здійснення комплексних інтегрованих пошуків як у теоретичній, так і в прикладній площині заявленої наукової проблеми.*

Ключові слова: поліграф; поліграфолог; поліграфне опитування; детекція брехні; експеримент; психофізіологічні дослідження; нервово-психічні процеси.

Вступ

Питання виявлення брехні має досить давню історію. Вітчизняні й зарубіжні науковці (В. І. Барко, С. К. Делікатний, Д. А. Мовчан, Т. Р. Морозова, О. І. Мотлях, О. А. Назаров, Ж. Ю. Половнікова, О. В. Шаповалов; В. А. Варламов, С. В. Ігнатов, О. Р. Лурія, С. Л. Ніколаєв, О. Г. Сапрунов, Ю. І. Холодний; Р. Анслей, К. Бакстер, Дж. Рейд та інші) активно досліджували фізіологічні й організаційно-правові аспекти застосування поліграфа. Проте психологічні засади його використання залишаються недостатньо дослідженими, цій проблемі присвячено праці В. І. Барка, О. В. Вагіної, Ю. Б. Ірхіна. Для повного та всеосяжного розгляду психологічних засад використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів доцільно проаналізувати зарубіжний досвід і вітчизняну практику його реалізації.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження особливостей зарубіжного досвіду та вітчизняної практики використання поліграфологічних досліджень у діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу

З-поміж найдавніших способів виявлення нещирості за фізіологічними ознаками слід

виокремити контроль слиновиділення (Стародавній Китай, середньовічні Англія та Іспанія), контроль тремору рук (Африка), контроль мімічних виявів (Спарта, Давній Рим), мануальний контроль пульсу (Давня Персія та Давня Греція) тощо. 1895 року італійський кримінолог Ч. Ломброзо вперше використав технічні засоби для виявлення фізіологічних ознак брехні, зокрема за допомогою сконструйованих ним плетизмографу, сфігмографу та гідросфігмографу. Перший прилад, який фактично міг мати назву поліграфа, сконструював 1892 року англійський кардіолог Дж. Мак-Кензі для одночасного реєстрування змін артеріального та венозного тиску. Він увів у науковий обіг термін «поліграф», описавши свій винахід у статті «The ink polygraph» (1908). Хронометрування реакцій опитуваних осіб під час проведення асоціативного експерименту здійснив О. Р. Лурія в 1923–1927 роках, його вважають першою в СРСР спробою інструментального оцінювання психологічного стресу. У процесі зазначеного дослідження науковець зафіксував подовження часу реакції на запитання, пов'язані зі складом злочину, що давало змогу дійти висновку про обізнаність опитуваної особи з його деталями. Асоціативний експеримент став наступним кроком упровадження в практику виявлення неправди контролю шкірно-гальванічної реакції. Ідею С. Верагута про

застосування гальванометра під час проведення асоціативного експерименту підтримали швейцарський психіатр К. Юнг й американський психолог Г. Мюнстенберг, причому останній висловився за застосування гальванометра в поєднанні з асоціативним експериментом під час розслідування злочинів. Учень Г. Мюнстенберга американський психолог У. М. Марстон 1913 року у психологічній лабораторії Гарвардського університету розпочав дослідження у сфері детекції брехні, застосовуючи сфігмоманометр (технічний засіб для вимірювання артеріального тиску) для виявлення неправди за змінами артеріального тиску. Він започаткував введення до опитувальника контрольних (hot question) й емоційно нейтральних для опитуваної особи запитань. 1924 року результати проведеного У. М. Марстоном опитування підозрюваних у вчиненні злочину було вперше прийнято як докази (Індіана, США). Автором першого серійного поліграфа був Л. Кілер, який 1928 року запатентував розроблений ним технічний засіб за назвою «поліграф», а мінімальні технічні вимоги до нього, встановлені дослідником, зокрема наявність каналів реєстрації верхнього й нижнього дихання, електричної провідності шкіри, артеріального тиску та пульсу збереглися донині. Першим поліграфологом на державній службі став Е. П. Коффі, який започаткував федеральну програму з питань дослідження можливостей застосування поліграфа органами державної влади. Таким чином, час із 80-х років XIX ст. до 30-х років XX ст. є періодом створення поліграфа та перших кроків щодо нормативно-правового регулювання його застосування, зокрема на рівні судових прецедентів. Запровадження інструментальної реєстрації змін фізіологічних показників опитуваної особи дало змогу надати об'єктивної форми суб'єктивному сприйняттю змін фізіологічних показників, яке наявне в побутовому спілкуванні людей. Подальший розвиток застосування поліграфа як технічного засобу відбувався в напрямі підвищення точності реєстрації фізіологічних показників і розроблення нових методів тестування. 1968 року на V щорічному семінарі в Кілерівському інституті поліграфа У. Дж. Янкі вніс пропозицію щодо комп'ютеризації поліграфів, а 1974 року цю ідею вже було реалізовано в електронних поліграфах серії Polyscribe компанії Stolting. Серед країн, правоохоронні органи яких першими після США почали застосовувати поліграф, – Китай (1943), Індія (1948), Японія (1951), Канада (50-ті рр. XX ст.), Ізраїль і Хорватія (1959), Південна Корея (1960), Польща (60-ті рр. XX ст.), Румунія (1974), Сербія (1977), Угорщина та Південно-Африканська Республіка (1978), Чеська Республіка (1981). В умовах сьогодення

поліграф застосовують правоохоронні органи близько 70 країн світу. Таким чином, третій етап становлення та розвитку застосування поліграфа – з кінця 30-х рр. XX ст. й донині – характеризується вдосконаленням поліграфа як технічного засобу, розвитком наявних і розробленням нових методик проведення поліграфного опитування, поширенням застосування поліграфа у світі (Kazmirenko, 2015; Husachenko, 2015; Sadchenko, 2015; Vahina, 2017).

Аналіз низки наукових праць (Motliakh, 2019) дає підстави стверджувати, що залежно від рівня нормативно-правового регулювання поліграфа країни світу можна розподілити за чотири групи:

- країни, у яких застосування поліграфа врегульоване окремим законом;
- країни, де застосування поліграфа регламентовано окремими правовими нормами закону, що регулює ширше коло суспільних відносин;
- країни, де застосування поліграфа врегульоване підзаконними нормативно-правовими актами;
- країни, у яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано.

Першу групу становлять країни Литва й Молдова (у Литві закон «Про використання поліграфа» було прийнято 2000 року, у Молдові діє Закон «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)» з 2008 року).

До другої групи умовного поділу країн належать Македонія, Чорногорія, Словенія, США, Польща, Туреччина (у КПК Македонії з 1997 року органам внутрішніх справ надано право застосовувати поліграф для опитування осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів; у Чорногорії з 2003 року надано право системно застосовувати поліграф у діяльності поліції; у Словенії закон «Про поліцію» визначає можливість застосування поліграфологічних перевірок осіб щодо отримання даних під час розкриття та розслідування злочинів у діяльності поліції; у США цей прилад застосовують активно в оперативно-розшуковій діяльності під час розслідування злочинів поліцією на основі відомчих нормативно-правових актів та інструкцій; у Польщі офіційно поліграф використовують у діяльності поліції (міліції) в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі з 1970 року; у Туреччині в середині 80-х років минулого століття було адаптовано застосування поліграфа для розслідування вчинених злочинів).

До третьої групи умовного переліку держав належать: Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Канада, Білорусь, Держава Ізраїль, країни колишньої Югославії, Швейцарія, Україна тощо.

Наприклад, у Великій Британії з 2007 року діє закон «Про контроль над правопорушниками», який передбачає обов'язкове проведення поліграфологічних досліджень осіб певних категорій, зокрема й неповнолітніх, а також осіб, які засуджені за вчинення статевих злочинів і підлягають умовно-дostroковому звільненню від відбування покарання. Бельгія з 1997 року системно використовує поліграф у розслідуванні кримінальних правопорушень. З 1995 року в Інституті психології МВС Республіки Болгарії функціонує відділ проведення оперативно-психологічних експертиз стосовно осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів, співробітників, яких обвинувачують у нелояльній поведінці та корупції. В Угорщині поліграф застосовують з 1978 року, зокрема в досудовому розслідуванні та кримінальному судочинстві. Також у Канаді з метою здійснення ефективної правоохоронної діяльності активно застосовують поліграф. В Ізраїлі його використовують з 1959 року в системі правоохоронних органів, і більшість поліцейських спеціалістів мають власну приватну практику поліграфологічних досліджень. З другої половини 70-х років минулого століття психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа почали проводити в Югославії та Швейцарії (результати таких досліджень набули статусу доказів разом з іншими доказами, їх використовували в судах під час розгляду кримінальних справ).

Четверту групу умовного поділу країн – потенційних користувачів поліграфа формують держави Латвія, Японія, Сінгапур, Фінляндія, Естонія тощо.

У Латвії систематично з 1998 року проводять перевірки на поліграфі у формі поліграфічних експертиз у кримінальних справах. Своєю чергою Японія посідає третє місце у світі з підготовки поліграфологів для власних потреб країни, зокрема й для системи правоохоронних органів. У Сінгапурі та Фінляндії, як і в Японії, прямо дозволено використовувати поліграф у кримінальному провадженні, а отримані результати виконаних спеціальних досліджень оформляють за зразком експертного висновку, що суди враховують як доказ. Починаючи з 90-х років Естонія активізувала свою діяльність у підготовці поліграфологів для власних потреб.

З початку 80-х років поліграф почали використовувати в Мексиці, Бразилії, Аргентині, Пуерто-Рико, Ірані, Тайланді, на Тайвані та Філіппінах, Малайзії. Дедалі частіше використовували психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в діяльності правоохоронних органів таких країн, як Австрія, Болівія, Китай, Колумбія, Франція, Гватемала, Гана, Гондурас,

Індонезія, Італія, Ямайка, Йорданія, Кенія, Ліван, Марокко, Нігерія, Пакистан, Панама, Іспанія та ін.

Історія становлення та розвитку поліграфології в Україні безпосередньо пов'язана з органами внутрішніх справ. 1997 року українська діаспора із США передала в МВС України десять апаратно-програмних приладів моделі «Аксітон», які апробували в оперативно-розшуковій роботі правоохоронних органів України. 1999 року п'ять офіцерів з Національної академії внутрішніх справ України та Львівського юридичного інституту МВС України пройшли навчання у США – Академії судової психофізіології в місті Ларгоштату (Флорида). Результати їхньої роботи знайшли практичне відображення в практичній діяльності різних регіонів України (Morozova, 2005; Motliakh, 2016; Barko, 1999).

У травні 1999 року в Національній академії внутрішніх справ України було проведено круглий стіл «Проблеми і напрями впровадження поліграфа в практичну діяльність органів внутрішніх справ України». До першочергових завдань було віднесено впровадження відомчої нормативної бази, розроблення науково обґрунтованих методик опитування громадян з використанням поліграфа та визначення основних вимог з технічного забезпечення й організації проведення опитувань.

Основними напрямками впровадження поліграфа в Україні було визначено: 1) кадровий; 2) криміналістичний; 3) слідчий; 4) психодіагностичний і психокорекційний; 5) спеціальний. За два роки після проведення круглого столу, а саме 28 серпня 2001 року, було видано наказ МВС України № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України». Наказом затверджено положення про проведення експерименту, склад робочої групи та план нормативно-правового, організаційного, науково-методичного й матеріально-технічного супроводження проведення експерименту. Підсумки проведеного експерименту розглядали на оперативній нараді. Рішення наради засвідчило ефективність використання поліграфів як у роботі з персоналом, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів, визначило результати експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України позитивними і такими, що дають підставу розпочати широке впровадження поліграфологічних технологій у діяльність органів внутрішніх справ.

Згідно з рішенням Колегії МВС України від 26 листопада 2002 року, на якій розглядали перебіг виконання вимог розпорядження Президента України від 26 березня 2002 року «Про заходи

щодо зміцнення дисципліни працівників та вдосконалення кадрової роботи у правоохоронних органах», де планували забезпечити широке використання комп'ютерних поліграфів під час проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органах внутрішніх справ і навчання в закладах вищої освіти МВС України.

2004 рік можна вважати переломним у справі впровадження поліграфологічних обстежень: була затверджена наказом МВС України від 27 липня 2004 року Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом (Morozova, Motsonelidze, & Motsonelidze, 2006).

Цей наказ офіційно закріпив застосування поліграфа для проведення кадрових і службових перевірок під час професійно-психологічного відбору на службу та навчання (п. 2.5). До цього наказу було видано Інструкцію про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини), що значно розширило можливості застосування поліграфа в кримінальному судочинстві України. Подальший процес застосування поліграфа в системі МВС України сповільнився, передусім після затвердження рішення Колегії МВС України від 25 липня 2008 року № 17км/1 Програми протидії злочинам проти життя та здоров'я проти особи на 2008–2012 роки.

У межах чинного наказу МВС України від 6 лютого 2019 року № 88 «Про затвердження порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» ("Наказ МВС", 2019) нормативно-правові засади застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів не конкретизовано. Зазначене обумовлює низку інструктивних механізмів у межах окремих підрозділів МВС України.

На думку О. І. Мотляха (Motliakh, 2019), поліграф використовують у різних сферах суспільних відносин. Зокрема, його активно використовують у:

- кадровому відборі;
- оперативно-розшуковій діяльності;
- кримінальному судочинстві;
- роботі державних інституцій;
- роботі приватних компаній;
- банківській та кредитно-фінансовій сфері;
- службовій діяльності;
- приватному секторі.

Найзатребуванішим він є: у військово-оборонній і стратегічній діяльності; банківській та кредитно-фінансовій сфері; цивільному, кримінальному, господарському, адміністративному судочинстві;

у трудових і сімейних правовідносинах тощо. Результати застосування мають суттєве значення для кадрової «скрінгової» перевірки, виконання внутрішніх і службових розслідувань, процедур, пов'язаних із розслідуванням учинених злочинів. Зокрема, у правоохоронну діяльність поліграф залучають з такою метою:

- для усунення підозри з невинуватої особи;
- для визначення дійсності злочину, коли є сумніви щодо чесності позивачів, потерпілих чи свідків у підозрі та фабрикуванні показань;
- для встановлення особи винного;
- для визначення прихованої інформації;
- для зібрання додаткової інформації.

Переважає більшість зарубіжних наукових публікацій присвячена проблемі пошуку універсального теоретико обґрунтованого методу поліграфологічного дослідження (Honts, Thurber, & Handler, 2021; Hartwig, & Bond, 2014; Honts, Forrest, & Stephanescu, 2019; Honts, Kassin, & Craig, 2014; Honts, Raskin, & Kircher, 1994; Rosnow, & Rosenthal, 2003; Salgado, 2018; Senter, Weatherman, Krapohl, & Horvath, 2010). Водночас найпоширеніші теорії диференціюють на два класи, а саме:

- а) теорії, що ґрунтуються на визнанні афективно-мотиваційних процесів як головних чинників, які визначають сутність поліграфологічних перевірок;
- б) теорії, що передусім керуються когнітивними чинниками (процесами).

Прикладом найпоширенішої теорії першого класу є:

1. Теорія загрози покарання. Сутність її така: особа, що причетна до досліджуваної події, відчуває перед перевіркою на поліграфі острах, який зумовлює розвиток значних піків у динаміці фізіологічних процесів, які реєструють.

2. Теорія конфлікту. Основний постулат зазначеної теорії такий: синхронна активація двох діаметрально спрямованих психологічних установок (установка «казати правду про обставини події», установка «брехати з приводу власної причетності до неї») породжує в особи виражені зміни динаміки фізіологічних процесів, які реєструють під час перевірки. Конфлікт між двома різноспрямованими тенденціями призводить до розбалансування компенсаторних механізмів організму особи й розвитку виражених фізіологічних реакцій у відповідях на перевірочні питання.

3. Умовнорефлекторна теорія. Результати умовно-рефлекторного навчання є прихованими компонентами поведінки. Відповідно до умовно-рефлекторної теорії, якщо людина вчинила злочин, то в процесі пред'явлення релевантного стимулу в неї активуються певні

умовнорефлекторні ланцюжки, які обумовлені причетністю до злочину. Відповідно до цього, виникнуть швидкоплинні порушення фізіологічних процесів, які фіксують.

4. Серед теорій другого класу найпоширенішою є теорія активації. У межах цієї теорії кожен зі стимулів має для особи певний потенціал активації нервово-психічних процесів, який залежить від рівня його «сигнальної цінності», тобто ступеня зв'язку з конкретними обставинами події. Сутність теорії активації полягає в тому, що в особи, яка обізнана про конкретні ознаки події, пред'явлення цих ознак буде стійко викликати виражені (підвищені) орієнтовні реакції. На інші стимули (окремі ознаки), не пов'язані з подією, відповідні реакції будуть значно слабшими ("Poligrafy").

Певною представленистю характеризуються дихтомізаційна теорія, кількості інформації, повернення ускладнень, новизни тощо (Ben-Shkakar, 1977; Heslegrave, 1982).

Узагальнення наявних першоджерел ("Poligrafy"; "Vukorystannia polihrafa") дає підстави виокремити основні проблеми використання поліграфа на сучасному етапі, а саме:

- методологічні;
- інтерпретаційні;
- дефінітарно-термінологічні;
- функціонально-бюрократичні, правові.

З позицій психологічної сутності загальної методології психофізіологічних досліджень, поліграф фіксує *психофізіологічну реакцію на емоційно значущу інформацію*: по-перше, ця реакція є прив'язаною до стимулу за *підсвідомим* (безсвідомим) механізмом; по-друге, ця реакція є специфічною (нетиповою) щодо факту й джерела надходження *інформації*; по-третє, ця реакція не є диференційованою з позицій реактивності організму, натомість є варіаціями орієнтувального рефлексу, рефлексу впізнання, частково – оборонного й захисного рефлексів.

Наявність психофізіологічної реакції на стимул може бути зумовлена:

- 1) тим, що особа справді вчиняла *певні* дії або здійснювала *певну* діяльність;
- 2) тим, що особу вже *опитували* з приводу вчинення цих дій чи здійснення цієї діяльності;
- 3) тим, що особа щиро виявляє стійкий *інтерес* до аналогічної (схожої) інформації;
- 4) наявністю непередбачуваних сторонніх асоціацій, пов'язаних із *впливом* стимулу на підсвідомість.

Тільки перший варіант надає підстави впевнено припускати наявність в особи «винної інформації».

Наявність в особи «винної інформації» у варіантах 2–4 означає *припущення в напрямі бажаного, а не справжнього*.

Найактуальнішими проблемами інтерпретаційного характеру є:

- наявності можливості вибору й застосування стимулу;
- валідності й автентичності стимулу;
- якості стимулу;
- потенційна можливість обґрунтованого тлумачення та інтерпретації стимулу.

Дефінітарно-термінологічні проблеми полягають в автентичності й валідності термінів (достовірність/недостовірність; брехня/правда; психофізіологія/фізіологія; щирість/нещирість; опитування/дослідження тощо).

Функціонально-бюрократичні, правові проблеми – це проблеми, пов'язані з визначенням сфери й галузі застосування (правомірність/неправомірність, законність/незаконність).

Наукова новизна

За результатами теоретичного розгляду сучасного стану й проблем використання поліграфологічних досліджень у практиці правоохоронних органів було узагальнено наявний досвід щодо застосування зазначеної інструментальної методики, визначено перспективні напрями її подальшої реалізації в діяльності правоохоронних органів. На цій підставі окреслено потенційні можливості вдосконалення нормативно-правового поля, механізмів обґрунтування одержаних результатів і подолання методологічних, інтерпретаційних, дефінітарно-термінологічних та функціонально-бюрократичних перепон для застосування поліграфологічного дослідження.

Висновки

Аналіз порушеної проблематики дає підстави стверджувати, що, попри значний світовий і вітчизняний досвід проведення поліграфологічних досліджень, майже відсутні ґрунтовні психологічно детерміновані дослідження їх методології та практики. Зазначене зумовлює необхідність здійснення комплексних інтегрованих пошуків як у теоретичній, так і в прикладній площині заявленої наукової проблеми.

REFERENCES

- Barko, V.I. (1999). Perspektivy zastosuvannia polihrafa "Aksiton" v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Prospects for the use of the polygraph "Axiton" in the internal affairs of Ukraine]. *Aktualni problemy yurydychnoi psykholohii, Actual problems of legal psychology: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 9-11). Kyiv: KIVS [in Ukrainian].
- Barland, G. *Testirovanie na poligrafe v SShA i drugikh stranakh [Polygraph testing in the USA and other countries]*. Retrieved from <http://www.ld.eposgroup.ru/G1/for4.htm> [in Russian].
- Ben-Shkhar, G. (1977). A further study of the dichotomization theory in detection of information. *Psychophysiology*, 14, 408-413.
- Ganchevski, B.G. (2000). Metodologicheskie podkhody pri psikhologicheskom testirovanii poligrafom v institute psikhologii pri MVD Respubliki Bolgarii [Methodological approaches to psychological testing by polygraph at the Institute of Psychology under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Bulgaria]. A.G. Saprunov, S.L. Nikolaev (Eds.). *Teoriia i praktika primeneniia poligrafa v pravookhranitel'noy deiatelnosti, Theory and practice of using the polygraph in law enforcement: Proceedings of the 4th Scientific and Practical Conference* (pp. 63-73). Sochi [in Russian].
- Hartwig, M., & Bond, C.F. (2014). Lie detection from multiple cues: A meta-analysis. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 661-676. doi: <https://doi.org/10.1002/acp.3052>.
- Heslegrave, R. (1982). An examination of the psychological mechanisms underlying deception. *Psychophysiology*, 19, 323.
- Honts, C.R., Forrest, K., & Stefanescu, A. (2019). Polygraph examiners unable to discriminate true and false juvenile confessions. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice*, 48(1), 1-9.
- Honts, C.R., Kassin, S.M., & Craig, R. (2014). "I'd know a false confession if I saw one": A constructive replication with juveniles. *Psychology, Crime & Law*, 20(7), 695-704. doi: <https://doi.org/10.1080/1068316X.2013.854792>.
- Honts, C.R., Raskin, D.C., & Kircher, J.C. (1994). Mental and physical countermeasures reduce the accuracy of polygraph tests. *Journal of Applied Psychology*, 79(2), 252-259. doi: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.2.252>.
- Honts, C.R., Thurber, S., & Handler, M. (2021). A Comprehensive meta-analysis of the comparison question polygraph test. *Appl Cognit Psychol*, 1-17. doi: <https://doi.org/10.1002/acp.3779>.
- Husachenko, Ye.O. (2015). Deiaiki istorichni aspekty vynyknennia polihrafa - "detektora brekhni" [Some historical aspects of the polygraph - "lie detector"]. *Vykorystannia polihrafa v pravookhoronni diialnosti: problemy ta perspektyvy, The use of the polygraph in law enforcement: problems and prospects: Proceedings of the 3th International Scientific and Practical Conference* (pp. 209-211). Kyiv [in Ukrainian].
- Kazmirenko, L.I. (2015). Etapy rozvytku polihrafnoho doslidzhennia [Stages of development of polygraphic research]. *Vykorystannia polihrafa v pravookhoronni diialnosti: problemy ta perspektyvy, The use of the polygraph in law enforcement: problems and prospects: Proceedings of the 3th International Scientific and Practical Conference* (pp. 60-62). Kyiv [in Ukrainian].
- Larin, A.M. (1979). Primenenie poligrafa v Pol'she [Application of the polygraph in Poland]. *Viktimologiya i profilaktika pravonarushenyi, Victimology and crime prevention*, 144-152 [in Russian].
- Morozova, T.R. (2004). Polihraf: mify ta realnii [Polygraph: myths and reality]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii, Problems of general and pedagogical psychology*, 4(5), 197-206.
- Morozova, T.R. (2005). Stan i perspektyvy rozvytku polihrafnykh obstezhen i z metoiu detektsii neshchyrosti [Status and prospects for the development of polygraph examinations and to detect insincerity]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy, Collection of scientific works of the Institute of Psychology G.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 7(4), 212-217 [in Ukrainian].
- Morozova, T.R., Motsonelidze, I.O., & Motsonelidze, D.Z. (2006). *Vykorystannia kompiuternykh polihrafiv u kadrovii roboti orhaniv i pidrozdiliv vnutrishnikh sprav Ukrainy [The use of computer polygraphs in the personnel work of bodies and departments of internal affairs of Ukraine]*. I.P. Krasiuk (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Motliakh, O.I. (2016). Pravova rehlementatsiia diialnosti, poviazanoi z vykorystanniam polihrafa v Ukraini [Legal regulation of activities related to the use of polygraph in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(98), 110-119 [in Ukrainian].
- Motliakh, O.I. (2016). Problemni pytannia, poviazani z vykorystanniam polihrafa v Ukraini [Problematic issues related to the use of the polygraph in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(11), 96-110 [in Ukrainian].
- Motliakh, O.I. (2019). *Osnovy polihrafolohii [Fundamentals of poly graphology]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia poriadku orhanizatsii systemy psykholohichnoho zabezpechennia politseiskykh, pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuut pidhotovku politseiskykh": vid 6 liut. 2019 r. No. 88 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions for police training" from

- February 6, 2019, No. 88]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> [in Ukrainian].
- Ohliadova dovidka "Istoriia ta suchasnyi stan vykorystannia polihrafa u roboti z kadramy v krainakh blyz'nogo ta dal'nogo zarubizhzhia" [Review report "History and current state of use of the polygraph in work with personnel in the countries of the near and far abroad"]. *DNDI MVS, DNDI Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 831/2* [in Ukrainian].
- Poligrafy ("detektory lzni") i bezopasnost' [Polygraphs ("lie detectors") and security]. *Spravochnaia informatsiia i rekomendatsii, Reference information and recommendations, 1*, 96 [in Russian].
- Rosnow, R.L., & Rosenthal, R. (2003). Effect sizes for experimenting psychologists. *Canadian Journal of Experimental Psychology, 57*(3), 221-237. doi: <https://doi.org/10.1037/h0087427>.
- Sadchenko, M.M. (2015). Polihraf: istoriia rozvytku ta suchasne vykorystannia v Ukraini [Polygraph: the history of development and modern use in Ukraine]. *Vykorystannia polihrafa v pravoohoronnii diialnosti: problemy ta perspektyvy, The use of the polygraph in law enforcement: problems and prospects: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference* (pp. 153-155). Kyiv [in Ukrainian].
- Saldziunus, V., & Kovalenko, A. (2009). Aktualnoe sostoiianie i perspektivy razvitiia metoda instrumentalnoy deteksii lzni v Litovskoy Respublike [Current state and development prospects of the method of instrumental lie detection in the Republic of Lithuania]. *Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Materials of the international scientific-practical conference*. Moscow: Iurist. Retrieved from <http://www.berkano.ru/Pix/Arts/conf2k8.pdf> [in Russian].
- Salgado, J.F. (2018). Transforming the area under the normal curve (AUC) into Cohen's d, Pearson's rpb, odds-ratio, and natural log odds-ratio: Two conversion tables. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Contexts, 10*(1), 35-47. doi: <https://doi.org/10.5093/ejpalc2018a5>.
- Senter, S., Weatherman, D., Krapohl, D., & Horvath, F. (2010). Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph, 39*(2), 109-117.
- Vahina, O.V. (2017). Psykholohichni osoblyvosti polihrafnykh doslidzhen v systemi MVS Ukrainy [Psychological features of polygraph research in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Aktualni problemy psykholohii, Current problems of psychology, 30*, 13-23 [in Ukrainian].
- Vahina, O.V. (2017). Psykholoho-pravovi aspekty provedennia polihrafnykh opytuvan u systemi MVS Ukrainy [Psychological and legal aspects of conducting polygraph surveys in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pravo i bezpeka, Law and security, 1*(64), 124-129 [in Ukrainian].
- Vykorystannia polihrafa v Ukraini: protydia zlochynnosti, zabezpechennia kadrovoi bezpeky, dopomoha biznesu [The use of the polygraph in Ukraine: combating crime, personnel security, business assistance]. *5th Scientific and Practical Conference polygraph examiners*. Retrieved from http://kyivinstitute.com/news/pjata_naukovo_praktichna_konferentsija_poligrafologiv_vikorystannja_poligrafa_v_ukrajini_protidija_zlochynnosti_zabezpechennja_kadrovoi_bezpeki_dopomoga_biznesu [in Ukrainian].
- Zubrilova, I.S. (2007). Poligraf v Belgii: istoriia i sovremennost - analiz stati F. Deona [Polygraph in Belgium: history and modernity - analysis of the article by F. Deon]. *Poligraf, Polygraph, 2*(36), 108-111 [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барко В. І. Перспективи застосування поліграфа «Аксітон» в органах внутрішніх справ України. *Актуальні проблеми юридичної психології* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КІВС, 1999. С. 9–11.
- Барланд Г. Тестирование на полиграфе в США и других странах. URL: <http://www.ld.eposgroup.ru/G1/for4.htm>.
- Ben-Shkhar G. A further study of the dichotomization theory in detection of information. *Psychophysiology*. 1977. Vol. 14. P. 408–413.
- Ганчевски Б. Г. Методологические подходы при психологическом тестировании полиграфом в институте психологии при МВД Республики Болгарии. *Теория и практика применения полиграфа в правоохранительной деятельности* : материалы 4-й науч.-практ. конф. / под ред. А. Г. Сапрунова, С. Л. Николаева. Сочи, 2000. С. 63–73.
- Hartwig M., Bond C. F. Lie detection from multiple cues: A meta-analysis. *Applied Cognitive Psychology*. 2014. No. 28 (5). P. 661–676. doi: <https://doi.org/10.1002/acp.3052>.
- Hesgrave R. An examination of the psychological mechanisms underlying deception. *Psychophysiology*. 1982. Vol. 19. P. 323.
- Honts C. R., Forrest K., Stephanescu A. Polygraph examiners unable to discriminate true and false juvenile confessions. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice*. 2019. No. 48 (1). P. 1–9.
- Honts C. R., Kassin S. M., Craig R. «I'd know a false confession if I saw one»: A constructive replication with juveniles. *Psychology, Crime & Law*. 2014. No. 20 (7). P. 695–704. doi: <https://doi.org/10.1080/1068316X.2013.854792>.
- Honts C. R., Raskin D. C., Kircher J. C. Mental and physical countermeasures reduce the accuracy of polygraph tests. *Journal of Applied Psychology*. 1994. No. 79 (2). P. 252–259. doi: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.2.252>.
- Honts C. R., Thurber S., Handler M. A Comprehensive meta-analysis of the comparison question polygraph test. *Appl Cognit Psychol*. 2021. P. 1–17. doi: <https://doi.org/10.1002/acp.3779>.

- Гусаченко Є. О. Деякі історичні аспекти виникнення поліграфа – «детектора брехні». *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 209–211.
- Казміренко Л. І. Етапи розвитку поліграфного дослідження. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 60–62.
- Ларин А. М. Применение полиграфа в Польше. *Виктимология и профилактика правонарушений*. 1979. С. 144–152.
- Морозова Т. Р. Поліграф: міфи та реальність. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2004. Т. 4. Вип. 5. С. 197–206.
- Морозова Т. Р. Стан і перспективи розвитку поліграфних обстежень і з метою детекції нещирості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2005. Т. 7. Вип. 4. С. 212–217.
- Морозова Т. Р., Моцонелідзе І. О., Моцонелідзе Д. З. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. / за ред. І. П. Красюка. Київ : Атіка, 2006. 120 с.
- Мотлях О. І. Правова регламентація діяльності, пов'язаної з використанням поліграфа в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 110–119.
- Мотлях О. І. Проблемні питання, пов'язані з використанням поліграфа в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 96–110.
- Мотлях О. І. Основи поліграфології : курс лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 46 с.
- Про затвердження порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 6 лют. 2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>.
- Оглядова довідка «Історія та сучасний стан використання поліграфа у роботі з кадрами в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя». ДНДІ МВС, вн. № 831/2 від 30 жовт. 2006 р.
- Полиграфы («детекторы лжи») и безопасность. *Справочная информация и рекомендации*. 1998. Вып. 1. 96 с.
- Rosnow R. L., Rosenthal R. Effect sizes for experimenting psychologists. *Canadian Journal of Experimental Psychology*. 2003. No. 57 (3). P. 221–237. doi: <https://doi.org/10.1037/h0087427>.
- Садченко М. М. Поліграф: історія розвитку та сучасне використання в Україні. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 153–155.
- Сальджюнас В., Коваленко А. Актуальное состояние и перспективы развития метода инструментальной детекции лжи в Литовской Республике. *Материалы международной научно-практической конференции* (2–4 декаб. 2008 г.). М. : Юристь, 2009. С. 197. URL: <http://www.berkano.ru/Pix/Arts/conf2k8.pdf>.
- Salgado J. F. Transforming the area under the normal curve (AUC) into Cohen's d, Pearson's rpb, odds-ratio, and natural log odds-ratio: Two conversion tables. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Contexts*. 2018. No. 10 (1). P. 35–47. doi: <https://doi.org/10.5093/ejpalc2018a5>.
- Senter S., Weatherman D., Krapohl D., Horvath F. Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph*. 2010. No. 39 (2). P. 109–117.
- Вагіна О. В. Психологічні особливості поліграфних досліджень в системі МВС України. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 30. С. 13–23.
- Вагіна О. В. Психолого-правові аспекти проведення поліграфних опитувань у системі МВС України. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 124–129.
- Використання поліграфа в Україні: протидія злочинності, забезпечення кадрової безпеки, допомога бізнесу : п'ята наук.-практ. конф. поліграфологів. URL: http://kyivinstitute.com/news/pjata_naukovo_praktichna_konferentsija_poligrafologiv_vikoristannja_poligrafa_v_ukrajini_protidija_zlochinnosti_zabezpechennja_kadrovoji_bezpeki_dopomoga_biznesu.
- Зубрилова І. С. Полиграф в Бельгии: история и современность – анализ статьи Ф. Деона. *Полиграф*. 2007. № 2. Т. 36. С. 108–111.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2020

Yaremchuk R. – Head of Polygraph Research Department of the Ship Security Service, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8866-7947>

Foreign Experience and Domestic Practice of Using Polygraph Examinations in the Activities of Law Enforcement Bodies

*Scientific article devoted to the analysis of features of practices of use of polygraphic researches in foreign states and in the modern world of Ukraine. Theoretical consideration of the given problem of training is caused by research of vectors of historical development of the specified direction of researches, features of normative-legal volume of realization of polygraphic researches, the basic means of application in the international and domestic practice of activity of law enforcement agencies. This led to the identification of key issues of effective implementation of potential applications of the polygraph. The **purpose** of the article is to study the peculiarities of foreign experience and domestic practice of using polygraphic research in the activities of law enforcement agencies. **Methodology.** During the preparation of the article, some general scientific and special scientific methods of cognition were used, in particular: historical, comparative, comparative, systemic, functional, generalization. **Scientific novelty.** As a result of the theoretical review of the current state and the problem of using polygraphic research in the practice of law enforcement agencies, the existing experience of scientific principles of application of this instrumental technique was retrospectively summarized, identified and some main promising areas for further implementation in law enforcement agencies. On this basis, further potential opportunities for improving the regulatory framework, mechanisms for collecting appropriate results and the division of methodological, interpretive, definitive-terminological and functional-bureaucratic obstacles to the application of printing research are built. **Conclusions.** The analysis of the problem allows us to state that despite the significant world and domestic experience of polygraphic research, to date, there is virtually no thorough psychologically determined research of their methodology and practice. The above necessitates the implementation of complex integrated research in both theoretical and applied areas of the stated scientific problem.*

Keywords: polygraph; polygraph examiner; polygraph survey; lie detection; experiment; psychophysiological research; neuropsychic processes.

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 37.013.42:316.624.2-053.5

doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.41>

Суденко Ю. А. – ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7188-5342>

Превенція булінгу в освітньому середовищі

*Метою статті є аналіз іноземного доробку у сфері превенції булінгу, з'ясування найефективніших її різновидів, напрямів й умов реалізації методології запобігання булінг-поведінці в дитячих осередках. Також висвітлено суспільну та індивідуально-психологічну зумовленість булінгу, перспективи законодавчого й виховного впливу на шкільний булінг. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. У науковому дослідженні використано комплекс методів: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння та узагальнення літературних джерел і теоретичних підходів з обраної проблематики); емпіричні (спостереження, опитування, тестування); порівняльно-правовий – під час аналізу законодавства й наукових категорій, історико-правовий, розвитку наукових поглядів на зазначене проблемне питання. **Наукова новизна** полягає в запровадженні та реалізації на території держави комплексної програми щодо превенції (профілактики) запобігання булінгу в дитячому, зокрема освітньому, середовищі. **Висновки.** Булінг є поширеним явищем, яке несприятливо впливає на формування особистості та соціально-психологічну адаптацію як булера, так і його жертви. Аналіз сучасних робіт, присвячених проблемам булінгу в освітньому середовищі, спонукає до глибокого й систематичного вивчення цього феномену, пошуку новітніх методик для його подолання.*

Ключові слова: булінг; булер; жертва; дитина; підліток; освітнє середовище.

Вступ

Негаразди сьогодення, низка економічних, політичних і соціальних проблем сприяють поширенню небажаних явищ, найвиразнішим з яких є жорстоке поводження та насильство щодо дітей безпосередньо в дитячому середовищі. Варто зазначити, що насильство, нехтування основними дитячими потребами негативно впливає на фізичний і психічний розвиток дитини, порушує її позитивну соціалізацію, стає причиною вчинення ними різного виду правопорушень. Насильницькі правопорушення, вчинювані дітьми, переважно є своєрідною формою психологічного та фізичного захисту, в якому актуалізовано прояви зворотної агресивності, зухвалості, жорстокості. Неможливість адекватного реагування на жорстокість дорослих екстраполюється на слабших ровесників, на консолідацію групових форм агресивної поведінки. Одним із різновидів подібних правопорушень, притаманних дитячому середовищу, дотепер залишається булінг – феномен зазвичай групової поведінки, яка полягає в стабільному переслідуванні, приниженні, цькуванні, заподіянні матеріальної, моральної чи фізичної шкоди конкретній жертві з використанням різного роду прийомів і засобів.

Мета і завдання дослідження

Вельми актуальною нині є проблема протидії та запобігання (превенції) феномену булінгу, оскільки він поширений переважно в дитячому освітньому середовищі, спричиняє достатньо тяжкі наслідки для фізичного й психічного

здоров'я особи й доволі часто булінг-поведінка переростає в злочинну. На сьогодні жорстоке поводження та насильство стосовно дітей залишаються нагальними проблемами сучасного суспільства. Метою нашого дослідження є аналіз закордонного доробку у сфері превенції булінгу, з'ясування найбільш ефективних її різновидів, напрямів й умов реалізації методології запобігання булінг-поведінці в дитячих осередках. Також слід додати до завдань дослідження висвітлення суспільної та індивідуально-психологічної причинної зумовленості булінгу, перспектив законодавчого й виховного впливу на шкільний булінг.

Виклад основного матеріалу

Протягом останніх двадцяти років суспільні процеси та комунікаційні технологічні зміни призвели до суттєвого звуження простору соціальної взаємодії молодого покоління, яка нині здійснюється головним чином у віртуальному просторі, соціальних мережах. Одним з небагатьох просторів, де регулярно, протягом тривалого часу, здійснюється спілкування та взаємодія дітей, є освітній заклад – установа для обов'язкового відвідування дітьми, а соціальним простором – шкільний колектив. Система взаємовідносин у школі є невіддільною частиною соціальної ситуації розвитку, яка визначає зміст і динаміку більшості особистісних досягнень дитини. Вона також визначає напрямок зовнішнього впливу й умови модифікації внутрішнього світу дитини.

Провідним видом діяльності в підлітковому віці є інтимно-особистісне спілкування в процесі

виконання колективної корисної діяльності. Підліток важко переживає будь-яке порушення процесу спілкування, що негативно впливає на розвиток його особистості. Водночас виконання суспільно корисної діяльності спричиняє у нього усвідомлене прагнення брати участь в ній, ставати суспільно значущим. Специфічна соціальна активність дитини полягає у великій сприйнятливості, емоційній чутливості до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки. Натомість ігнорування цінностей і природних потреб дитини, а тим паче зневажливе ставлення до її особистості й прояви агресії до неї призводять до того, що в прагненні посісти бажані соціальні позиції підлітки можуть застосовувати різні способи самореалізації, зокрема й булінг.

Схильність до шкільного насильства залежить переважно від особистісних рис дитини. Зокрема, дефекти таких вольових рис, як цілеспрямованість, організованість, стриманість, наполегливість, на які накладаються відсутність зовнішньої підтримки з боку дорослих, – вчителів, батьків, полегшує реалізацію схильності до насильства стосовно інших учнів. Водночас слід зауважити, що типових жертв шкільного терору немає. Будь-яка дитина може стати жертвою булінгу через окремі особистісні риси. Ризик виявитися жертвою цькування збільшується для тих дітей, які не впевнені в собі, тривожні, ті, в кого немає друзів у колективі (Vorontsova, & Ponomarenko, 2016).

Агресивна поведінка дитини може бути спрямована як проти однолітків, так і проти дорослих. Виражається вона у ворожості, нецензурній лексиці, наклепах (вигадках), вандалізмі. Але така поведінка зазвичай спрямована проти тих однолітків, з ким дитина зустрічається й стикається щодня; слабкий підліток свідомо шукає жертву слабшу за себе, що є притаманним для тих, хто прагне самоствердження. Хлопці-агресори найчастіше домінують в шкільному осередку. Натомість дівчата-агресори непомітні та підступні, агресія з їхнього боку може виявлятися в прихованій формі. Наприклад, вони висміюють, жартують, маніпулюють колом подруг, поширюють чутки та підбурюють інших дітей проти тих, хто їм не подобається. Конфлікти між дітьми виникають не лише в ситуації конкуренції та боротьби за лідерство, але й унаслідок некомпетентних дій або оцінок педагогів. Прояв агресивності в підлітковому віці досить часто залежить від стосунків з батьками, родичами, викладачами. У разі неухважності й терплячості щодо будь-яких проявів агресії дитини, у неї актуалізуються символічні форми агресії, зокрема впертість, дратівливість, злість й інші види опору. Діти з такою поведінкою зазвичай навіть не намагаються приховати свою антисоціальну установку, у багатьох з них порушуються соціальні зв'язки, що

проявляється в неспроможності встановити нормальні контакти з однолітками, а тому змушує бути їх аутичними або триматися ізольовано. Деякі діти намагаються встановити дружні стосунки з набагато старшими особами або навпаки – значно молодшими за них, або ж підтримують поверхневі стосунки з однолітками. Досить часто вони з підліткового віку долучаються до вживання алкоголю, тютюнопаління й спроб вживання наркотичних речовин, демонструють сексуальну розбещеність, тобто призвичаюються до антисоціального способу життя (Vorontsova, & Ponomarenko, 2016). Більшості подібних дітей притаманна низька самооцінка, хоча вони іноді проєктують образ жорстокості. Цікаво, але діти цієї категорії ніколи не заступаються за інших, навіть якщо це їм вигідно. Їхній егоцентризм проявляється в готовності маніпулювати іншими на власну користь. Вони не зважають на почуття й бажання інших людей, рідко відчувають почуття провини або докори сумління за свою поведінку й намагаються звинуватити інших. Проте ці особи досить чутливі до групової оцінки й намагаються зайняти та підтримувати високий соціальний статус в угрупованні. Заради цього й виникає прагнення здійснювати стосовно жертви булінг-поведінку, залучаючи до неї прихильників зі своєї середовища. Зрештою в класі поступово формуються відповідні ролі – булера, його асистента, жертви й свідків.

Досить цікавим є те, що булери майже ніколи не зустрічають опору, оскільки їхні жертви, тобто ті діти, які найчастіше піддаються булінгу, відрізняються соціальною відчуженістю, схильністю ухилятися від конфліктів, або, навпаки, демонстративною агресивністю. Тим самим агресори та їхні жертви ніби доповнюють одне одного, між ними складаються специфічні відносини, які розгортаються в системі дитячих внутрішньогрупових взаємин (Dutkevych, 2012).

Ситуація значно ускладнюється, коли керівництво навчального закладу та педагогічний склад намагаються не помічати булінгу, не розв'язують проблему насильства в закладі, перекладаючи вину на жертву. У таких випадках кривдник, відчуваючи свою безкарність, продовжує вчиняти агресивні дії, а потерпілий у стані безпорадності та безнадійності починає відчувати себе винуватим у цій колізії, не може впоратися з ситуацією самостійно, а тому почувається наляканим, пригніченим і безпорадним. Поступово жертва втрачає здатність чинити опір або не бачить у цьому сенсу.

Слід зауважити, що булінг існує не лише серед дітей, але й у відносинах між педагогами й учнями. Деякі вчителі, зловживаючи своєю владою, ображають, принижують і навіть б'ють своїх учнів, а інші піддаються булінгу з боку учнів. Психологічно

ці процеси взаємопов'язані, особливо щодо тих дітей, яких принижує сам педагог. Серед викладачів вирізняють булера-садиста, який отримує задоволення від зловживання владою над дітьми та безпорадності своєї жертви. Знуцання та утиски стають нормою не лише в конкретній групі, але й на рівні навчального закладу, внаслідок чого потерпіла дитина, доведена до крайнього ступеня відчаю, пропускає заняття, щоб уникнути зустрічі з кривдниками. Досить часто феномени цькування культивуються в навчальних закладах, що розташовані в соціально несприятливих регіонах, у місцевості з виразною криміногенною обстановкою. Таким чином, причинами виникнення булінгу можуть бути як індивідуальні, так і групові чинники, а їх сукупність призводить до системи, яка може стати основою взаємовідносин у колективі.

Наукова новизна

Зважаючи на широке розповсюдження булінгу в освітньому середовищі, його подолання та превенцію слід здійснювати в умовах навчального закладу. Думка про те, що будь-якому явищу краще запобігти, аніж усувати його наслідки, – не виняток. В Україні вважаємо за необхідне запровадження та реалізацію комплексної програми превенцію (профілактику) запобігання булінгу в дитячому, зокрема освітньому, середовищі. Важливу роль в державній системі забезпечення прав і законних інтересів дітей відіграє інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, ключовим завданням якого є здійснення незалежного контролю за діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування, дитячих установ щодо захисту й відновлення прав дітей.

Беручи до уваги причини цькування в освітньому середовищі та його трагічні наслідки, превенція булінгу є однією з нагальних проблем суспільства. Дискусії щодо того, яким чином освітній заклад повинен виконувати виховні функції, ведуться протягом багатьох років. Нині превалюють такі погляди, що саме освітня установа повинна взяти на себе функції з боротьби й превенції булінгу.

Широко розповсюджені в цивілізованому світі комплексні програми протистояння цькуванню із залученням різних суб'єктів освітньої спільноти вже успішно функціонують протягом останніх 40 років, хоча в нашій країні, на жаль, не реалізуються.

У міжнародній практиці для успішної превенції шкільного насильства використовують загальношкільні системи контролю й втручання, якими передбачено: реалізацію стратегій за визначенням, навчання, посилення та підтримку бажаних видів поведінки (етичні правила) для учнів і працівників школи; системи втручання в групи ризику й групи підвищеного ризику (діти з проблемних сімей або ті, що мають агресивну

поведінку), а також системи реагування на поведінку педагогічних працівників, які неналежно поводять себе з дітьми, та втручання з метою запобігання такої поведінки. Додатковим чинником такої превенції є наявність системи повідомлення, реєстрації та розслідування випадків насильства в школі.

Перша у світі програма по боротьбі з булінгом і його наслідками з'явилася в Норвегії у 80-х роках ХХ століття і ґрунтувалася на працях Д. Ольвеуса. Вона містить комплекс інформативно-консультаційних, діагностичних, організаційних дій, якими охоплено всіх учасників освітнього процесу. Це була реакція Міністерства освіти Норвегії на трагічну подію – суїцид трьох підлітків, які піддавалися знущанням в освітньому закладі. Тому 1991 року було проведено оцінку ефективності програми, завдяки якій відбулося зниження цькування на 50 %. Щонайменше 15 антибулінгових програм, які ґрунтуються на працях Д. Ольвеуса, почали працювати вже в 90-х роках. Нині ж кількість таких програм ніхто не підраховував (Olweus, 1997). Проте три з них: OBPP, KiVa, Positive Action – визнані ефективними в різних країнах світу.

Наприклад, у Фінляндії було розроблено програму щодо запобігання знущань KiVa, яка охоплює три напрямки: попередження, розгляд конкретних випадків і контроль змін. В основі програми – управління емоціями, розвиток високого рівня емпатії (співчуття) серед школярів і вміння розв'язувати конфлікти мирно. Запропонована програма заохочує прагнення керівництва школи навчити викладачів правил ефективного використання різних способів запобігання знущанням, а також поліпшенню соціально-психологічного клімату в закладі. Основними рекомендаціями програми є: негайне втручання в ситуацію; навчання педагогів під час вступу на роботу; навчання всіх співробітників освітньої установи методам ефективного вирішення ситуацій знущань. Цю програму запроваджено в педагогічну практику таких країн, як Італія, Бельгія, Нідерланди, країни Латинської Америки, Естонія тощо.

Найпрогресивнішою країною, що опікується превенцією булінгу через реалізацію антибулінгових програм, є Норвегія, досвід якої успішно запозичено Англією, США та Канадою. Зокрема, у Канаді вчені опрацювали методики стабілізації та зменшення агресивності в дітей молодшого віку й майбутньої корекції поведінки потенційно проблемної дитини.

У 90-х роках ХХ століття в Норвегії та Швеції також було прийнято закони, що забороняють знущання над дітьми. Норвезький уряд поширив маніфест про боротьбу зі знущаннями, у якому закликає зацікавлені сторони об'єднати зусилля із запобігання насильства в дитячому середовищі.

Крім того, у Швеції з 2006 року працює державний орган, уповноважений з питань захисту школярів і студентів, який забезпечує жертвам компенсацію від освітніх закладів чи державних адміністрацій у разі вчинення щодо них насильства. За час його існування опрацьовано понад 45 запитів і винесено рішення щодо компенсації від 5 до 400 тис. крон.

Уряд Великої Британії 2006 року розробив стратегію боротьби з булінгом «Безпечно навчання – антибулінгова робота в школі» (Safe to Learn: Antibullying Work at School), у якій зазначено, що булінг – це неприпустиме явище в школі, і кожен, хто працює в ній, несе відповідальність за виховання дитини та відсутність у неї насильницьких якостей. Також у кожній школі діє Статут про булінг (Bullying – A Charter for Action), відповідно до якого призначено відповідального працівника (вчителя чи психолога), який відповідає за вирішення питань, пов'язаних з булінгом (консультації, стеження за поведінкою учнів, надання необхідної допомоги) (Lushpai, 2014).

Наприкінці 2019 року соціальну програму проти цькування в школах запроваджено в республіці Китай: у межах кампанії фахівці проводять роз'яснювальні лекції з психології та права в понад тисячі шкіл по всій країні (Bekh, 2014; Melnyk, 2014).

Україна теж намагається не залишитися осторонь зазначеної проблеми. Нагадаємо, що на законодавчому рівні на початку 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу (цькуванню)» ("Zakon Ukrainy", 2019). Згодом, для врегулювання спільної роботи педагогічних колективів, правоохоронних органів і соціальних служб видано наказ Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» ("Nakaz Ministerstva", 2019).

Превенція булінгу в освітньому закладі повинна здійснюватися на таких рівнях: особистісному, груповому, загальношкільному та соціальному. У превентивних заходах, які здійснює керівник навчальної групи, основне місце посідає індивідуальна робота з учнями та з самою навчальною групою загалом.

Крім того, превенція поділяється на загальну й спеціальну. Загальна превенція припускає здійснення низки попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання виникнення тих або інших проблем у найближчому майбутньому, або на попередження тієї або іншої проблеми безпосередньо перед її виникненням. Спеціальною превенцією слід вважати систему заходів, спрямованих на розв'язання певного завдання:

попередження девіантної поведінки, підліткового суїциду, шкільного насильства.

Попереджувальна робота повинна бути спрямована на встановлення відносин, які ґрунтуються на взаємодопомозі в групі, об'єднанні дітей під час спільної колективної та особистісно значущої діяльності, усуненні протиріч між індивідуальними й груповими факторами.

Важливою у забезпеченні запобігання булінгу є активна участь більшості учасників освітнього процесу. Для отримання підтримки з їхнього боку слід навчити учасників програми превенції та інформувати про особливості ситуації булінгу в навчальному закладі, де всі співробітники можуть суттєво сприяти запобігання цькуванню та захисту дітей від випадків насильства. Найбільш впливовими постатями є педагоги, які повинні слідкувати за дотриманням етичних правил школи, схвалювати доброзичливу поведінку учнів, безкомпромісно реагувати на випадки агресивної поведінки, інформувати батьків і ставитися до них як до партнерів. Демонструючи свою прихильність конструктивній взаємодії з учнями та колегами, згідно з етичними правилами закладу, педагоги подають позитивний приклад учням й окреслюють моделі правильної поведінки.

Педагогічний колектив освітнього закладу повинен також привести свою поведінку й спосіб спілкування з дітьми у відповідність з етичними правилами та нормами. Педагоги не повинні грубо висловлюватися, залякувати, погрожувати дітям, використовувати фізичний і психологічний тиск як метод припинення неналежної поведінки. Оскільки сам педагогічний працівник може стати особою, дії якої призвели до булінгу, він повинен розуміти, що є неприпустимим упереджене або погане ставлення до дітей з огляду на їхні особливості (стать, соціально-економічне становище, національність, особливості здоров'я тощо).

Діяльність керівника навчальної групи з превенції булінгу серед дітей передбачає надання допомоги педагогам у самостійному подоланні дітьми впливу індивідуальних і групових факторів, що сприяють виникненню булінгу в освітньому середовищі, розвитку колективу шкільного класу, гуманізації взаємодії. Таким чином, основним суб'єктом превентивної діяльності є класний керівник, діти ж та навчальне середовище – це потенційні учасники булінгу. У попередженні булінгу діти, у яких проявляються різні типи девіантної поведінки, будуть суб'єктами власного саморозвитку. Роль педагога в такому разі полягає в супроводі цього процесу та сприянні в організованому розв'язанні проблем, пов'язаних з булінгом, самими дітьми.

Превенція булінгу серед підлітків є актуальним й одним із найважливіших завдань сучасної держави, а також є діяльністю з його попередження, безпосереднього розв'язання проблеми на

соціально-прийнятому рівні або ж нейтралізації причин зазначеного негативного явища.

Чинниками, що позитивно впливають на вчинення та попередження булінгу є наявність у закладі чіткої та зрозумілої всім позиції категоричного неприйняття булінгу, відображеної в правилах, традиціях, свідомості; здатність педагогічного колективу освітнього закладу визнати наявність булінгу (якщо він дійсно є) і негайно вжити заходів щодо його припинення; систематичне проведення превентивної роботи.

Відповідальне ставлення педагогічного колективу до ситуації з булінгом також дозволить дітям ефективно реалізувати стратегію негайного повідомлення дорослим про епізоди цькування. Отже, викладачам або батькам слід належним чином відреагувати на заяву дитини.

Відомо, що одним із чинників, що впливають на проблемну поведінку дитини, є сімейне виховання та становище родини в соціумі. Так, діти, родинам яких притаманні бідність, погане ставлення з боку батьків, відсутність підтримки, ведення батьками антисоціального способу життя, жорстокі методи виховання, можуть схилитися до агресивної поведінки у спілкуванні з однолітками. Діти з високим рівнем агресії, виявляючи антисоціальну поведінку, мають низький рівень шкільної успішності й схильні до

Висновки

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що для превенції булінгу є необхідним:

– під час підготовки вчителів до роботи з ситуацією цькування основний акцент робити на практико-орієнтованих технологіях, зокрема технологіях управління конфліктами;

– внести зміни до функціонування освітнього середовища (вивчення особливостей взаємодії в освітньому середовищі, вивчення особистих

злочинної поведінки у майбутньому. Батькам жертви слід налагодити дружній контакт зі своєю дитиною та дохідливо пояснити, на що дитина наразилася. Важливо розпочати діалог із керівництвом закладу, спокійно поспілкуватися з класним керівником, мобілізувати батьківську спільноту. Отже, важливим завданням є забезпечення батьків/педагогів знаннями й практичними навичками, необхідними для розв'язання проблеми підтримки дітей, які є учасниками булінгу. Володіючи інформацією про булінг, батьки краще зрозуміють своїх дітей, розпізнають поведінку дітей та виявлять ознаки того, що їхня дитина піддалася насильству або ж сама проявляє насильницьку поведінку стосовно своїх однолітків. Батьки можуть також внести свої пропозиції щодо запобігання насильницької поведінки шляхом інформування педагогічного колективу, зокрема психолога закладу про зміни у поведінці своєї дитини, що допоможе якісніше проводити програму запобігання булінгу в навчальній групі. Батьків підлітків з груп ризику варто поінформувати про плани втручання, корекцію поведінки учня та залучення співробітників правоохоронних органів. Наявність у закладах освіти гуртків самодіяльності також могла б стати засобом подолання проблеми, перш за все, шляхом згуртовування дітей у спільній діяльності.

якостей агресора та жертви, навчання дітей навичкам кібербезпеки);

– активне залучення до підготовки й реалізації антибулінгових програм якомога більшої кількості правоохоронних органів і соціальних служб;

– з огляду на закордонний досвід доцільно запровадити в шкільних навчальних програмах обов'язкові тренінги для дітей, батьків і педагогічного колективу, спрямованих на попередження та боротьбу з булінгом;

– упровадити сучасні форми виховної освіти та залучити дітей до здорового способу життя.

REFERENCES

- Bekh, I. (2014). Pedagog u psykholohichno dotsilnii vykhovnii samoprezentatsii [Teacher in psychologically appropriate educational self-presentation]. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiyni potentsial, Modern educational process: essence and innovative potential: Proceeding of the reporting Scientific and Practical Conference of the Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for 2013*. (Vol. 4), (pp. 13-15). O.V. Sukhomlynska, I.D. Bekh, H.P. Pustovit, O.V. Melnyk (Eds.). I.P. Bilotserkivets (literary ed.). Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].
- Dubrovina, I. (1991). *Shkolnaia psikhologicheskaiia sluzhba: voprosy teorii i praktiki [School psychological service: questions of theory and practices]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Dutkevych, T. (2012). *Dytiacha psykholohiia [Child psychology]*. Kyiv: Tsentri uchb. lit. [in Ukrainian].
- Lalak, N., & Peniak, V. (2019). Shkilnyi bulinh yak aktualna pedahohichna problema sohodennia [School bullying as an urgent pedagogical problem of today]. *Osvita i nauka, Education and science*, 1(26), 132-136. doi: 10.31339/2617-0833-2019-1(26)-132-136 [in Ukrainian].
- Lushpai, L. (2014). Dosvid Velykoi Brytanii shchodo podolannia bulinhu u serednii shkoli [The experience of the United Kingdom in overcoming bullying in secondary school]. *Dytynstvo bez nasyllia: suspilstvo, shkola i simia na zakhysti prav ditei, Childhood without violence: society, school and family in defense of children's rights: Proceeding of the International Scientific and Practical Conference* (p. 802). Ternopil: Stereoart [in Ukrainian].

- Melnyk, O. (2014). Osobystisna i profesiyna samodostatnist starshoklasnyka: teoretychni ta prykladni aspekty [Personal and professional self-sufficiency of a high school student: theoretical and applied aspects]. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiyni potentsial, Modern educational process: essence and innovative potential: Proceedinga of the reporting Scientific and Practical Conference of the Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for 2013.* (Vol. 4), (pp. 22-29). O.V. Sukhomlynska, I.D. Bekh, H.P. Pustovit, O.V. Melnyk (Eds.). I.P. Bilotserkivets (literary ed.). Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Deiaki pytannia reahuvannya na vypadky bulinhu (tskuvannya) ta zastosuvannya zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity": vid 28 hrud. 2019 r. No. 1646 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "Some issues of response to cases of bullying (harassment) and the use of measures of educational influence in educational institutions" from December 28, 2019, No. 1646]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20> [in Ukrainian].
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education, 4*(12), 495-510. doi: <https://doi.org/10.1007/BF03172807>.
- Selivanova, O., & Shevtsova, T. (2011). *Profilaktika agressivnosti i znestokosti v obrazovatelnom uchrezhdeniy [Prevention of aggression and cruelty educational institution]*. Tiumen: Tiumen. gos. un-t [in Russian].
- Stelmakh, S., & Yasinskyi, V. (2013). Poperedzhennia ta podolannia nasylstva v zahalnoosvitnikh zakladakh: zarubizhnyy dosvid [Prevention and overcoming of violence secondary schools: foreign experience]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka, Collection of scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after I. Ogienko, 23*(2), 103-104 [in Ukrainian].
- Tsylin, A.A. (2017). Bulling kak psykhotravmaticheskiy faktor shkolnoy vospitatelnoy sredy [Bullying as a psychotraumatic factor in the school educational environment]. *Prikladnaia psykholohiia i pedagogika, Applied Psychology and Pedagogy, 4*(3), 18-28. doi: doi.org/10.12737/article_5c082a0b790897.46765010 [in Russian].
- Vorontsova, T., & Ponomarenko, V. (2016). *Vchymosia zhyty razom [We learn to live together]*. Kyiv: Alaton [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesenia zmin do deiakikh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu)": vid 18 hrud. 2019 r. No. 2657-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Anti-Bullying" from December 18, 2018, No. 2657-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бех І. Педагог у психологічно доцільній виховній самопрезентації. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківцев]. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. Вип. 4. С. 13–15.
- Дубровина І. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики. М. : Педагогика, 1991. 230 с.
- Дуткевич Т. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 424 с.
- Лалак Н., Пеняк В. Шкільний булінг як актуальна педагогічна проблема сьогодення. *Освіта і наука*. 2019. Вип. 1 (26) С. 132–136. doi: [10.31339/2617-0833-2019-1\(26\)-132-136](https://doi.org/10.31339/2617-0833-2019-1(26)-132-136).
- Лушпай Л. Досвід Великої Британії щодо подолання булінгу у середній школі. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль : Стереарт, 2014. 802 с.
- Мельник О. Особистісна і професійна самодостатність старшокласника: теоретичні та прикладні аспекти. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківцев]. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. Вип. 4. С. 22–29.
- Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 28 груд. 2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>.
- Olweus D. Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*. 1997. No. 4. Vol. 12. P. 495–510. doi: <https://doi.org/10.1007/BF03172807>.
- Селиванова О., Шевцова Т. Профилактика агрессивности и жестокости в образовательном учреждении : монография. Тюмень : Тюмен. гос. ун-т, 2011. 232 с.
- Стельмах С., Ясинський В. Попередження та подолання насильства в загальноосвітніх закладах: зарубіжний досвід. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. 2013. Вип. 23 (2). С. 103–104.
- Цыпин А. А. Буллинг как психотравматический фактор школьной воспитательной среды. *Прикладная психология и педагогика*. 2017. № 4. Вып. 3. С. 18–28. doi: doi.org/10.12737/article_5c082a0b790897.46765010.
- Воронцова Т., Пономаренко В. Вчимося жити разом : практикум для учнів. Київ : Алатон, 2016. 307 с.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 груд. 2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-19>.

Стаття надійшла до редколегії 19.08.2020

Sudenko Yu. – Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7188-5342>

Prevention of Bullying into Educational Environment

*The **purpose** of the article is to analyze the foreign revision in the field of bullying prevention, to find out the most effective types, directions and conditions for the implementation of the methodology for preventing bullying in children's centers. Also highlights the social and individual psychological causation of bullying, the prospects for legislative and educational impact on school bullying. **Methodology.** The methodological toolkit was selected in accordance with the intended goal, the specifics of the object and subject of research. A set of methods was used in the scientific research, including: theoretical (analysis, synthesis, comparison and generalization of literary sources and theoretical approaches from the selected problematics) empirical methods (observation, survey, testing); comparative legal – in the analysis of legislation and scientific categories and historical and legal, the development of scientific views on the specified problematic issue. The **scientific novelty** lies in the introduction and implementation on the territory of the state of a comprehensive program for the prevention (prevention) prevention of bullying in children, in particular educational, environment. **Conclusions:** Bullying is a fairly common phenomenon that adversely affects personality formation and socio-psychological adaptation both to Buler himself and to his victim. Analysis of modern works devoted to the problems of bullying in the educational environment shows the need for a deep and systematic study of this phenomenon, the search for new methods to overcome this phenomenon.*

Keywords: bullying; buller; victim; child; teenager; educational environment.

Словська І. Є. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування, м. Рівне
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

Посттравматичний синдром жінок, які зазнали насильства

Стаття присвячена аналізу ситуації, пов'язаної з гендерною рівністю в Україні. Досліджено причини гендерного насильства, запропоновано шляхи подолання цього негативного явища. Визначено термін «посттравматичний синдром», можливості мінімізації його наслідків. Зауважено, що насильство над жінками має низку складних причин, а нинішня криза в країні, замовчування дилеми в суспільстві, поширеність гендерних стереотипів і недостатній рівень обізнаності про права жінок лише загострюють ситуацію. Проблема насильства на міжнародному рівні визнана не просто складником проблеми запобігання насильству щодо жінок, а порушенням прав жінок і людини загалом. Україна як держава може надати адекватний юридичний захист потерпілим жінкам, оскільки для цього є всі законодавчо передбачені підстави. Мета статті – з'ясувати особливості посттравматичного синдрому жінок, які зазнали насильства; завдання: схарактеризувати поняття посттравматичного синдрому; окреслити тенденції розвитку насильства щодо жінок в українському суспільстві; з'ясувати можливі шляхи подолання чи мінімізації негативних явищ. Методологією дослідження є гносеологічний та онтологічний підходи до предмета аналізу. Наукова новизна рукопису полягає в тому, що: 1) дістала подальший науковий розвиток доктрина прав жінок у сучасному суспільстві й державі; 2) удосконалено теоретичний матеріал з проблематики гендерної рівності й гендерного насильства; 3) зосереджено увагу на аналізі ефективності діяльності органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, у зазначеній царині; 4) засвідчено необхідність формування нової ідеології гендерної рівності. Висновки. У статті обґрунтовано необхідність навчання та просвітницької діяльності, аби в практичній площині реалізовувалися декларовані законодавством принципи гендерності й захисту феміністичних прав і свобод.

Ключові слова: права жінок; ідеологія; посттравматичний синдром; органи держави; гендерна рівність; насильство.

Вступ

Законодавство України розроблено в дусі поваги до жінки, охорони її прав і свобод. На жаль, у повсякденному житті гендерно зумовлене насильство є надзвичайно поширеним. За приголомшливими оцінками ООН, в Україні 22 % жінок віком від 15-ти до 49 років принаймні раз у житті зазнавали фізичного або сексуального насильства.

25 листопада – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок. І не лише цього дня варто замислитися над тим, як можна подолати цю проблему. Насильство над жінками має низку складних причин, а нинішня криза в країні, безсумнівно, поглиблює ситуацію. Ця тематика досі залишається табу: відверто її не обговорюють. Замовчування дилеми в суспільстві, поширеність гендерних стереотипів і недостатній рівень обізнаності про права людини, які мають жінки ("Nasystvo shchodo", 2017), зумовлюють вибір предмета нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – з'ясувати особливості посттравматичного синдрому жінок, які зазнали насильства. Завдання: схарактеризувати поняття посттравматичного синдрому; окреслити тенденції розвитку насильства щодо жінок в українському суспільстві; з'ясувати можливі шляхи подолання чи мінімізації негативних явищ.

Виклад основного матеріалу

Від 50 до 70 % людей і 30 % дітей до 18 років протягом життя переживають травматичну подію. З них третина всіх жінок і дівчат зазнають фізичного чи сексуального насильства, а половина загиблих у світі жінок стають жертвами насильства з боку своїх партнерів чи сім'ї, повідомляє ООН у Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок. Насильство, здійснене проти жінок, є такою самою поширеною причиною смерті і втрати дієздатності для жінок репродуктивного віку, як рак, і частішою причиною, ніж дорожньо-транспортні пригоди й малярія разом. За даними Фонду ООН у галузі народонаселення, від насильства (фізичного та сексуального) страждають 1,1 млн жінок в Україні на рік ("ООН: odna z trokh zhinok", 2019).

У більшості випадків людська психіка нормально самостійно справляється з травмою, за статистичними даними, 70 % людей після психотравматичної події не матимуть посттравматичного синдрому (далі – ПТСР). Більша частина тих, хто страждатиме від цього розладу, вилікуються без терапії протягом року, хоча це не применшує проблему ПТСР, тому що ті, хто його матиме, будуть інвалідизовані та не зможуть жити нормальним життям (Fedorets, & Cherniha, 2020).

Травмою є порушення анатомічної цілості або фізіологічної функції тканин й органів тіла під впливом факторів зовнішнього середовища

(психічних, механічних, термічних, хімічних тощо). Повторення однорідних травм в осіб, які перебувають у схожих умовах праці й побуту, називають травматизмом.

Посттравматичний шок – важкий перебіг, що загрожує життю хворого, патологічний стан, що виникає внаслідок важких травм, коли відбувається тривала або раптова й інтенсивна травматична подія і людина намагається дисоціюватися з нею, тобто відділити себе від цього досвіду, не переживати жах, який відбувається. Під час такого процесу досвід описують так, ніби все це відбувається не з конкретною особою – суб'єктом переживань. Схожа реакція є важливим механізмом виживання. Єдиний спосіб не боятися, не почати плакати чи надто емоційно реагувати – це дисоціюватися.

Після травматичної події люди намагаються уникати спогадів і проживання ситуації знову, адже бояться сильних емоційних переживань, невротичних розладів. Проте ключ до зцілення – поринути в переживання разом із тими, хто теж пережив цю подію і може зрозуміти тебе, з друзями, які можуть підтримати, або разом із психотерапевтом.

Тобто ПТСР – це захисний механізм психіки, що допомагає пережити травматичну подію. Тому, коли небезпека після травматичної події минає, важливо дозволити собі прожити весь той досвід, який трапився для того, щоб уникнути ПТСР (Mikhaylichenko).

У розмові з постраждалими слід дотримуватися таких порад:

1. Перед тим, як планувати розмову, визначити для себе істинну причину наміру поспілкуватися про травматичний досвід. «Просто цікаво» – не привід турбувати людей. Інша причина – бажання розповісти почуту історію, аби допомогти впоратися іншим, хто теж переживає схоже.

2. Поставте себе на місце героя під час підготовки до розмови. Визначити теми для розмови й ті, яких слід уникати. Варто взяти на себе відповідальність не травмувати людину повторно.

3. Подумати, чи маєте спільні точки дотику. Якщо також переживали травматичний досвід, дати знати людині, що ви розумієте її почуття. Кожен долає біль по-своєму, і кожен має свою межу, проте схожі травми зближують.

4. Пояснити людині, що розмова може допомогти їй упоратися з болем та емоціями, оскільки вона матиме можливість проговорити травматичний досвід.

5. Не засуджувати людину та не критикувати її. Ставити відкриті питання, щоби дати простір для розповіді своєї історії. Допустити можливість виявляти емоції, які не є приводом переривати розмову. Часто це допомагає людині прийняти те,

що сталося. Бесіду завершити тоді, коли людина закінчить історію, скаже «я більше не хочу/можу продовжувати» або коли самі відчуєте, що почули кінець розповіді.

6. Після розмови не варто одразу прощатися, так особа почуватиметься використаною. Якщо людина потребує психологічної допомоги, можна дати їй номери гарячої лінії тощо.

Один із наслідків роботи із чужими емоціями є вигорання, виявами якого можуть бути цинізм і відсторонення. Тому, якщо відчувається відсутність ресурсу працювати над чутливою темою, – краще взяти паузу й відновити сили ("Yak spilkuvatysya", 2020).

На жаль, більшість випадків насильства щодо жінок трапляється в сім'ї, значна частина українців вважає це особистою справою кожного. Суттєво ситуації не покращив Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» ("Zakon Ukrainy", 2017). Україна не ратифікувала Стамбульську конвенцію (Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами) ("Konventsiya Rady Yevropy", 2011). Документ станом на січень 2020 року підписали понад 35 країн Європейського Союзу. Україна стала однією з держав-авторок Конвенції та однією з перших підписала її.

Міжнародні й вітчизняні експерти, правозахисники, громадські діячі неодноразово наполягали на необхідності ратифікації правового акта й імплементації його в національне законодавство та політичну платформу держави. Для цього є декілька причин. Передусім насильство проти жінок і домашнє насильство становлять значну частку злочинів проти життя та здоров'я людини. За даними Міністерства внутрішніх справ України, щороку від насильства в родині потерпають понад 150 тис. українок, близько 600 із них гинуть. Поліція фіксує близько 300 фактів домашнього насильства як щодо жінок, так і щодо дітей щодня. Ще більше випадків залишаються невідомими, адже жертви про них не повідомляють у поліцію

По-друге, міжнародні та вітчизняні правозахисні організації регулярно акцентують на необхідності просвітницької діяльності щодо протидії домашньому насильству й насильству проти жінок. Освіта допоможе громадянам навчитися розпізнавати ознаки насильства, розуміти пов'язані з ним ризики та загрози й звертатися за допомогою до відповідних служб. Тренінги для працівників поліції, медичних закладів і соціальних служб з питань протидії насильству допоможуть знизити рівень насильницьких злочинів, підвищать рівень довіри до соціальних інститутів. Ратифікувавши Стамбульську конвенцію, Україна зможе отримати профільну підтримку Ради Європи та міжнародної спільноти з цих питань.

По-третє, Стамбульська конвенція визнана найвищим міжнародним стандартом у попередженні та боротьбі з насильством щодо жінок і домашнім насильством. Вона ґрунтується на системному підході, у межах якого зазначені явища розглядають не як особисті проблеми людини або внутрішні конфлікти родини, а як порушення прав людини, відповідальність за реагування на які лежить, зокрема, і на соціальних інститутах та державах.

Стамбульська конвенція допомагає державам упроваджувати дієві інструменти для захисту громадян. Документ розроблений з метою ефективно протистояти таким негативним явищам, як: психологічне й фізичне насильство, сексуальне насильство, передусім зґвалтування, примусовий шлюб, примусовий аборт, примусова стерилізація, каліцтво жіночих статевих органів, злочини в ім'я так званої «честі», переслідування, сексуальні домагання ("Zaklykaiemo ratyfikuvaty", 2020).

Нині проблема насильства в сім'ї на міжнародному рівні визнана не просто складником проблеми запобігання насильству щодо жінок, а порушенням прав жінок і людини загалом. Історія боротьби з насильством щодо жінок як міжнародної проблеми – це історія злиття двох напрямів правозахисту: прав людини і прав жінок (Bordiian et al., 2017, p. 11-12).

Шляхи розв'язання проблеми полягають у формуванні нової ідеології ставлення до жінки. Перехід від застарілої до іншої, свідомої, зумовлений трансформацією кількісних і якісних характеристик суспільної свідомості, причиною якої є зростання технологічної й інтелектуальної потужності людства. Оновлена система масової освіти зможе посприяти зростанню духовних потреб людини, її інтелекту (Kozyrev, 2014, p. 125). Така ідеологія розчинятиметься в культурі, релігії, праві тощо. І саме філософія поваги до жінки матиме пріоритет над духовно-моральним виродженням суспільства (Marushchak, 2020, p. 92). Мораль завжди є додатковим регулятором суспільних відносин, водночас – оцінним механізмом діяльності (Drishliuk, 2014). Моральні засади суспільства нормативно закріплені у формі конкретизованих правових положень і правових принципів, а також існують у формі відповідних моральних регуляторів суспільної поведінки (Bilan, 2018, p. 8).

Ідеологія гендерної рівності має ґрунтуватися на доктрині визнання статі не як біологічного результату сексуальних особливостей жінок чи чоловіків (така характеристика притаманна терміну «стать»), а соціально активної особи з особливим набором психологічних й анатомічних особливостей. Це центральний організаційний принцип суспільства, що прагне не просто функціонувати, а стабільно функціонувати й

відтворюватися ("Sex and gender", 2018; FAO, 1997).

Гендерні питання зосереджуються на жінках і стосунках між чоловіками й жінками, їх ролях, доступі до ресурсів, контролі за ними, розподілі праці, інтересах та потребах. Гендерні відносини впливають на безпеку домогосподарств, добробут сім'ї, планування, виробництво й інші аспекти життя (Bravo-Baumann, 2000).

Загальновідомо, що гендерна нерівність і домашнє насильство негативно позначаються на психічному стані не лише жінки, а й її дітей. Зростання дитини в атмосфері теплоти й турботи закладає міцний фундамент сімейних стосунків. У сім'ї формуються перші елементи морально-правової соціалізації. Тісний емоційний зв'язок дитини з батьками, передусім у перші роки життя, є вагомим чинником формування правомірної самокерованої поведінки особистості. Від того, наскільки батькам вдасться створити та підтримувати атмосферу злагоди, залежить зростання дитини як особистості, її захищеність перед життєвими труднощами й наполегливість. Саме сім'я має закладати основу гуманних стосунків, толерантного ставлення один до одного, поваги, доброзичливості (Zinsu, 2020, p. 82-83).

За результатами дослідження, проведеного громадською організацією «Ла Страда-Україна», навіть 39 % працівників кримінальної юстиції вважають, що домашнє насильство – це особиста справа кожної людини, а 60 % переконані, що жертви іноді самі провокують насильство щодо себе.

2015 року, за оцінкою «Ла Страда», до правоохоронних органів надійшли повідомлення лише про 4,5 % із загальної кількості випадків насильства в сім'ї. І хоча домашнє насильство є лише частиною ширшої картини гендерно зумовленого насильства, за інформацією ПРООН, менше ніж 30 % жінок-потерпілих в Україні звертаються до відповідних органів із повідомленнями про насильство, якого вони зазнали (домашнє насильство, сексуальне насильство, зґвалтування, сексуальні домагання та інші форми насильства).

Оскільки працівники правоохоронних органів відповідають за розслідування порушень прав людини, а працівники судової системи – притягнення порушників до кримінальної відповідальності та винесення обвинувальних вироків, зрозуміло, що для подолання проблеми насильства слід передусім змінити ситуацію в цих двох сферах ("Nasylstvo shchodo", 2017).

Часто така ситуація пов'язана з небажанням державних інституцій втручатися у сферу приватної автономії на підставі, як декларується, «забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту громадського порядку і спокою» (Savchyn, 2018, p. 291). Безперечно, необхідність втручання в демократичному

суспільстві означає, що держава може довести «нагальну суспільну потребу» в такому втручанні та встановленні відповідних обмежень. Нагальна суспільна потреба повинна бути домірною до законної мети, окресленої засобом втручання.

Конституція України не містить універсального переліку критеріїв і підстав обмеження реалізації прав та свобод особи, однак аналіз статей інших правових актів дає змогу стверджувати про наявність спільних цінностей, з метою захисту яких запроваджуються обмеження реалізації прав, – національну та громадську безпеку, громадський порядок, економічний добробут країни, здоров'я чи мораль, права і свободи інших осіб, територіальну цілісність. Тому надати адекватний юридичний захист потерпілим жінкам є всі законодавчо передбачені підстави (Dakhova, 2018, p. 19, 22).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що: 1) дістала подальший науковий розвиток доктрина прав жінок у сучасному суспільстві й

державі; 2) удосконалено теоретичний матеріал щодо проблематики гендерної рівності та гендерного насильства; 3) зосереджено увагу на аналізі ефективності діяльності органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, у зазначеній царині; 4) засвідчено необхідність формування нової ідеології гендерної рівності.

Висновки

Стаття не вичерпує всіх проблемних питань, які стосуються гендерної рівності, гендерного насильства та його наслідку – посттравматичного синдрому. Проте стислий аналіз ситуації в Україні дає підстави стверджувати про важливе значення жінки для забезпечення функціонування гуманістичного суспільства з високим показником моральності й духовності.

Актуальною є необхідність навчання та просвітницької діяльності, аби в практичній площині реалізовувалися декларовані законодавством принципи гендерності й захисту феміністичних прав і свобод.

REFERENCES

- Bilan, O.P. (2018). Osnovni kvalifikuiuchi oznaky pravochyniv, yaki porushuiut moralni zasady suspilstva [The main qualifying features of transactions that violate the moral principles of society]. *Forum Prava, Forum Rights*, 5, 6-12. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2529910> [in Ukrainian].
- Bordiian, Ya.I., Zhuravel, T.V., & Kulakovska, O.L. (et al.). (2017). *Poperedzhennia nasyilstva shchodo zhinok ta divchat u m. Kyievi: model osoblyvosti, perspektyvy* [Prevention of violence against women and girls in Kyiv: a model of features, prospects]. Kyiv: Kalyta [in Ukrainian].
- Bravo-Baumann, H. (2000). *Capitalisation of experiences on the contribution of livestock projects to gender issues: Working Document*. Bern, Swiss Agency for Development and Cooperation.
- Dakhova, I.I. (2018). Obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny: konstytutsiine rehuliuвання ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Restrictions on the exercise of human rights and freedoms: constitutional regulation and practice of the European Court of Human Rights]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 17-25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599> [in Ukrainian].
- Drishliuk, A.I. (2014). Normy morali v systemi dzhерel tsyvilnoho prava Ukrayiny [Norms of morality in the system of sources of civil law of Ukraine]. *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo, Private law and entrepreneurship*, 13, 35-38 [in Ukrainian].
- FAO. (1997). Gender: the key to sustainability and food security. SD Dimensions. (n.d.). www.fao.org. Retrieved from <http://www.fao.org/home/ru>.
- Fedorets, A., & Cherniha, Ye. (2020). Ne khochu dumaty pro tse. Yak perezhvyaty travmatychni podiyi [I don't want to think about it. How to experience traumatic events]. *Site "The village"*. Retrieved from <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/simple-words/296975-ne-hochu-dumati-pro-tse-yak-perezhivati-travmatychni-podiyi> [in Ukrainian].
- Konventsyya Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu shchodo zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy: mazhnar. dok. vid 11 trav. 2011 r. [Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence fro, May 11, 2011]. (n.d.). ips.ligazakon.net. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu11251?an=2> [in Ukrainian].
- Kozyrev, M.S. (2014). Istoricheskoe razvitie ideologii [Historical development of ideology]. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Kostroma State University*, 20(1), 122-126 [in Russian].
- Marushchak, O.A. (2020). Shchodo suchasnoho rozuminnia ta znachennia ideolohii [Regarding the modern understanding and meaning of ideology]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 92-101. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883817> [in Ukrainian].
- Mikhaylichenko, V.Iu. *Poniatie o travmatyzme. Travmatycheskiy shok. Sindrom dlitel'nogo sdavlivaniia* [The concept of injury. Traumatic shock. Prolonged pressure syndrome]. Retrieved from <http://ma.cfuv.ru/docs/203662/lecture5.pdf> [in Russian].
- Nasyilstvo shchodo zhinok zalyshatymetsia poshyrenym yavyshchem, yakshcho borotba z nym ne stane dlia pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny priorytetom [Violence against women will remain widespread unless combating it becomes a priority for Ukrainian law enforcement]. (2017). *Site "EUAM.Ukraine"*. Retrieved from <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/violence-against-women-will-remain-widespread-if-ukrainian-law-enforcement-bodies-do-not-make-it-a-priority> [in Ukrainian].

- OON: одна з трьох жінок зазнає фізичного, сексуального насильства [UN: One in three women is physically and sexually abused]. (2019). *Site "Radio Svoboda"*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org> [in Ukrainian].
- Savchyn, M.V. (2018). *Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pluralizmu [Modern tendencies of constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Sex and gender: What is the difference? (2018). *Medical News Today*. Retrieved from <https://www.medicalnewstoday.com/articles/232363>.
- Yak spilkuvatysia z ljudmy, yaki maiut travmatychnyi dosvid [How to communicate with people who have a traumatic experience]. (2020). (n.d.). *suprun.doctor/zdorovya*. Retrieved from <https://suprun.doctor/zdorovya/yak-spilkuvatysya-z-lyudmi-yaki-mayut-travmatichnij-dosvid.html?&page1061> [in Ukrainian].
- Zaklykaiemo ratyfikuvaty Stambulsku konventsiiu (Konventsiiu Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu shchodo zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy) [We call for ratification of the Istanbul Convention (Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence)]. (2020). *Gender culture center*. Retrieved from <https://www.genderculturecentre.org/zaklykaiemo-ratifikuвати-stambulsk/> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu": vid 7 hrud. 2017 r. No. 2229-VIII [Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence" from December 7, 2017, No. 2229-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
- Zinsu, O. (2020). Sotsialni ta yurydychno-psykholohichni aspekty domashnoho nasyilstva [Social and legal-psychological aspects of domestic violence]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 79-87. doi: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6203> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білан О. П. Основні кваліфікуючі ознаки правочинів, які порушують моральні засади суспільства. *Форум Права*. 2018. № 5. С. 6–12. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2529910>.
- Попередження насильства щодо жінок та дівчат у м. Києві: модель особливості, перспективи : навч.-метод. посіб. / [Я. І. Бордіян, Т. В. Журавель, О. Л. Кулаковська та ін.] : Київ ; Калита, 2017. 98 с.
- Bravo-Baumann H. Capitalisation of experiences on the contribution of livestock projects to gender issues: Working Document. Bern, Swiss Agency for Development and Cooperation, 2000.
- Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум Права*. 2018. № 4. С. 17–25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
- Дрішлюк А. І. Норми моралі в системі джерел цивільного права України. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 35–38.
- FAO. Gender: the key to sustainability and food security. SD Dimensions, May 1997. URL: <http://www.fao.org/home/ru>.
- Федорець А., Чернега Є. Не хочу думати про це. Як переживати травматичні події. *The village*. 2020. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/simple-words/296975-ne-hochu-dumati-pro-tse-yak-perezhivati-travmatichni-podiyi>.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : міжнар. док. від 11 трав. 2011 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu11251?an=2>.
- Козырев М. С. Историческое развитие идеологии. *Вестник Костромского государственного университета*. 2014. № 20 (1). С. 122–126.
- Марущак О. А. Щодо сучасного розуміння та значення ідеології. *Форум права*. 2020. № 2. С. 92–101. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883817>.
- Михайличенко В. Ю. Понятие о травматизме. Травматический шок. Синдром длительного сдавливания : лекция. URL: <http://ma.cfuv.ru/docs/203662/lecture5.pdf>.
- Насильство щодо жінок залишатиметься поширеним явищем, якщо боротьба з ним не стане для правоохоронних органів України пріоритетом. *EUAM.Ukraine*. 2017. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/violence-against-women-will-remain-widespread-if-ukrainian-law-enforcement-bodies-do-not-make-it-a-priority/>.
- OON: одна з трьох жінок зазнає фізичного, сексуального насильства. *Радіо Свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-nasyilstvo-proty-zhinok/30291028.html>.
- Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с
- Sex and gender: What is the difference? *Medical News Today*. 2018. URL: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/232363>.
- Як спілкуватися з людьми, які мають травматичний досвід. 2020. URL: <https://suprun.doctor/zdorovya/yak-spilkuvatysya-z-lyudmi-yaki-mayut-travmatichnij-dosvid.html?&page1061>.
- Закликаємо ратифікувати Стамбульську конвенцію (Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами). *Gender culture center*. 2020. URL: <https://www.genderculturecentre.org/zaklykaiemo-ratifikuвати-stambulsk/>.
- Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
- Зінсу О. Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 79–87. doi: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6203>.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2020

Slovska I. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Branch Disciplines of the National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

Post-Traumatic Syndrome of Women Subjected to Violence

*The article is devoted to the analysis of the situation with gender equality in Ukraine. The causes of gender-based violence are investigated, and ways to overcome such a negative phenomenon are proposed. The term «post-traumatic syndrome», the possibility of minimizing its consequences are described. It is emphasized that violence against women has a number of complex causes, and the current crisis in the country, the silencing of the dilemma in society, the prevalence of gender stereotypes and the lack of awareness of women's rights only exacerbate the situation. The problem of violence at the international level is recognized not only as a component of the problem of preventing violence against women, but also as a violation of women's and human rights in general. Ukraine as a state can provide adequate legal protection to women victims, as there are all legal grounds for this. The **purpose** of the article is to find out the features of the post-traumatic syndrome of women who have experienced violence. Objectives: to describe the concept of post-traumatic syndrome; to understand the trends of violence against women in Ukrainian society; to find out possible ways to overcome or minimize negative phenomena. The research **methodology** is epistemological and ontological approaches to the subject of analysis. The **scientific novelty** manuscript is that: 1) the doctrine of women's rights in modern society and the state received further scientific development; 2) the theoretical material on the issues of gender equality and gender violence was improved; 3) focus on the analysis of the effectiveness of public authorities, including law enforcement agencies in this area was made; 4) the need to form a new ideology of gender equality is emphasized. **Conclusions.** Training and educational activities are needed in order to implement in practice the principles of gender and protection of feminist rights and freedoms declared by law.*

Keywords: women's rights; ideology; post-traumatic syndrome; state bodies; gender equality; violence.

Кошинець В. В. – доктор юридичних наук, доцент, начальник Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3694-4586>;

Галич М. Ю. – викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3690-4402>

Особливості надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізіологічних реакцій особи

*Метою статті є вивчення особливостей надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізичних реакцій особи. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Методологічну основу статті становлять наукові концепції вивчення окремих психологічних аспектів надання психологічної допомоги. Розглянуто особливості впливу екстремальних ситуацій та стресу на психоемоційний стан особи. Висвітлено роль динаміки переживання травмувальної ситуації та станів, що виникають унаслідок травматизації особи. Залежно від цього визначено основні типи реакцій на стресові ситуації, їх форми й вияви. Проаналізовано діяльність психологіє-практиків у роботі з особами, які опинилися в надзвичайних ситуаціях. Окреслено негативний вплив екстремальних ситуацій та психіку особистості, визначено основні види психоемоційних реакцій, що виникають одразу після надзвичайної ситуації. З'ясовано особливості переживання афективного стану й особливостей його перебігу. **Наукова новизна** статті полягає в узагальненні та систематизації результатів досліджень щодо особливостей надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізичних реакцій особи як наслідок переживання психотравмувальної ситуації. **Висновки.** Визначено низку практичних рекомендацій, які варто використовувати під час надання психологічної допомоги, розглянуто основні застереження. Обґрунтовано ефективність підходів, що використовують в організації надання екстреної психологічної допомоги особі, яка потрапила в надзвичайні умови. Визначено роль служби психологічної допомоги, її базові функції, головні принципи надання психологічної допомоги.*

Ключові слова: психологічна допомога; психофізична реакція; марення; нервові тремтіння; плач; екстремальна ситуація; динаміка стану; екстрена психологічна допомога; стрес; афект.

Вступ

Різноманітні екстремальні ситуації, що виникають у сучасному житті, провокують виникнення станів і реакцій, робота з якими потребує спеціальних знань. Ситуації, що виникають неочікувано та становлять загрозу для життя і здоров'я особи, є чинником для розвитку таких психофізіологічних станів, як марення, галюцинації, плач, нервові тремтіння. Раптові ситуації, пов'язані з загрозою для життя, перетворюють життєві ситуації на граничні, екстремальні, стабільний психоемоційний стан особи змінюється на напружений, а динаміка психічного стану та його виявів може бути непередбачуваною.

Недослідженими аспектами загальної проблеми є необхідність визначення наукових засад здійснення комплексних заходів у системі надання екстреної психологічної допомоги, з огляду на особливості виникнення та переживання таких психофізіологічних станів.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є наукове вивчення особливостей надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізичних реакцій організму.

Різноманітні психологічні аспекти надання екстреної психологічної допомоги в різних

психофізичних станах і теоріях травматичного стресу розглянуто в працях іноземних та вітчизняних дослідників (А. Кардінер, А. Меркер, В. Конторович, В. Петрухін, В. Ромек, Г. Сельє, Дж. Мітчел, К. Калмикова, З. Фрейд, М. Горовіц, М. Падун, Н. Ласко, Н. Тарабріна, Р. Яноф-Бурман та ін.).

Огляд основних психологічних особливостей та структурних елементів надання екстреної психологічної допомоги засвідчує складність і багатогранність цієї системи, що потребує володіння відповідними навичками.

Виклад основного матеріалу

Екстрена психологічна допомога – це система короткострокових заходів, які надають людям, що постраждали в зоні надзвичайної ситуації або найближчим часом після травматичної події. Екстрена психологічна допомога спрямована на: надання допомоги одній людині, групі людей або значній кількості постраждалих після екстремальної або надзвичайної ситуації; регуляцію актуального психічного, психофізіологічного стану й негативних емоційних переживань, пов'язаних з екстремальною або надзвичайною ситуацією, за допомогою професійних методів, які відповідають вимогам конкретної ситуації (Timchenko, 2007).

Основною метою екстреної психологічної допомоги є попередження виникнення негативних психофізіологічних станів і наслідків для особи, яка потрапила в надзвичайні умови.

Зміст і методи екстреної психологічної допомоги істотно залежать від характеру надзвичайної ситуації, ефекту її травматичної дії на психіку людини. Тож екстрена психологічна допомога спрямована на підтримку постраждалого, його родичів і рятувальників в осередку надзвичайної ситуації, зменшення їх душевних страждань, зниження впливу на них стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

В умовах надзвичайної ситуації в людини відбувається розрив цілісності особистості на всіх рівнях вияву: когнітивному, рольовому, особистісному й соціальному. Когнітивний розрив виявляється в нерозумінні того, що відбулося. Центральну роль у розумінні екстремальних ситуацій посідає стрес.

За деяких обставин стрес може стати причиною серйозних розладів замість мобілізації організму на подолання складнощів. У випадку неодноразового повторення або значної тривалості афективних реакцій через тривалі життєві труднощі емоційне збудження може набути застійної стабільної форми. У цих випадках навіть у разі нормалізації ситуації застійне емоційне збудження не слабшає, а, навпаки, постійно активізує центральні утворення нервової вегетативної системи, унаслідок чого змінює діяльність внутрішніх органів і систем. Якщо в організмі виявляються слабкі ланки, то вони стають основними у формуванні захворювання. Первинні розлади, що виникають унаслідок емоційного стресу в різних структурах нейрофізіологічної регуляції мозку, призводять до зміни нормального функціонування серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, зміни системи крові, розладу імунної системи тощо (Halych, 2020, p. 17).

Учені виокремлюють основні види емоційних станів: пристрасть – емоційний стан, який виявляється у сильному, глибокому й стійкому переживанні, з яскраво вираженою спрямованістю на досягнення мети, предмета чи об'єкта потягу; афект (від лат. *affectus* – душевне хвилювання, пристрасть) – бурхливий та швидкоплинний емоційний стан, аварійна реакція на екстремальну ситуацію, що цілком оволодіває людиною, вирізняється значними змінами у свідомості та порушенням вольового контролю за поведінкою. Серед чинників, які спричиняють афект, виокремлюють реальну загрозу, насилля, образи. У стані афекту людина не здатна зосередитися, передбачити результати власних учинків, спостерігається фрагментарність сприймання, порушення уваги (знижується переключення), пам'яті (амнезія), мовлення (порушення артикуляції, переривчастість), виявляються агресія, панічна

втеча, знепритомнення, заціпеніння. Прикладами афектів є відчай, сильний гнів, страх, жах, бурхлива радість; фрустрація (від лат. *frustratio* – обман, втрата чогось, крах планів, розчарування) – емоційний стан людини, який спричинений об'єктивно нездоланими перешкодами або труднощами на шляху досягнення бажаної мети (Halych, 2020, p. 33).

Афект – це емоційний процес, що стрімко й бурхливо протікає, має вибуховий характер. Афект вирізняється значними змінами свідомості, порушенням контролю за діяльністю, втратою самовладання, а також зміною всієї життєдіяльності організму. Афекти короточасні, оскільки одразу потребують значних затрат сил. Розвиток афектів передбачає різні стадії, які змінюють одна одну. На початку афективного стану людина не може не думати про предмет свого почуття, але вона ще здатна контролювати свої емоції, загальмувати розвиток афекту. На подальших стадіях афекту, якщо вони настають, людина втрачає над собою контроль. Після афективного спалаху настає втрата сил, байдужість до всього, розбитість (Lozinska, 2019). Особливою формою переживання почуття, близькою за своїми психологічними характеристиками до афекту, але за тривалістю наближеною до настрою, є стресові стани або емоційний стрес. Емоційний стрес виникає в ситуаціях небезпеки, образи, сорому, загрози тощо. Зауважимо, що не завжди досягають інтенсивності афекту. Стан людини під час стресу характеризується дезорганізацією поведінки та мовлення, що виявляється в безладній активності або, навпаки, у пасивності, бездіяльності в ситуаціях, які потребують прийняття рішення. Водночас, коли стрес виявляється незначним, він може сприяти мобілізації сил, активізації діяльності. Поведінка індивіда в стресових станах безпосередньо залежить від типу нервової системи людини, сили або слабкості її нервових процесів. Переживання почуттів у формі емоцій, афектів, настроїв і стресових ситуацій зазвичай супроводжується більш або менш помітними зовнішніми виявами. До них належать характерні рухи, зокрема міміка (виразні рухи обличчя), пантоміміка (виразні рухи всього тіла), а також голосові реакції (інтонації та тембр голосу). Емоційні переживання виражаються не лише в сильних, виразних рухах, а й у мікрорухах (тремор рук, реакції зіниць) (Halych, 2020, p. 50).

Розглянемо особливості надання екстреної психологічної допомоги за різних психофізичних станів, а саме: під час марення та галюцинацій, плачу, істерики та ступору.

Головними принципами надання допомоги особі, що перенесла психологічну травму внаслідок впливу екстремальних ситуацій, є: невідкладність; наближеність до місця подій;

очікування, що нормальний стан відновиться; єдність і простота психологічної дії.

Невідкладність означає, що допомога потерпілому має бути надана якнайшвидше: що більше часу мине з моменту травми, то вищою є вірогідність виникнення хронічних розладів, зокрема посттравматичного стресового розладу.

Сенс принципу наближеності полягає в наданні допомоги в звичній обстановці й соціальному оточенні, а також у мінімізації негативних наслідків.

Очікування, що нормальний стан відновиться: з особою, яка перенесла стресову ситуацію, слід поводитися не як з пацієнтом, а як з нормальною людиною. Необхідно підтримати впевненість у швидкому відновленні нормального стану. Єдність психологічного впливу має на увазі, що або його джерелом повинна бути одна особа, або процедура надання психологічної допомоги має бути уніфікованою (Antipov, 2019).

Простота психологічного впливу полягає в тому, що необхідно відвести потерпілого від джерела травми, дати їжу, відпочинок, безпечно оточення і можливість бути вислуханим.

Загалом служба екстреної психологічної допомоги виконує такі базові функції:

– практичну: безпосереднє надання швидкої психологічної і (за необхідності) долікарської медичної допомоги населенню;

– координаційну: забезпечення зв'язків і взаємодії зі спеціалізованими психологічними службами (Kachur, & Karamzina, 2020).

До найважчих наслідків пережитого стресу належить виникнення істинних і псевдогалюцинацій (особистість сприймає об'єкти, запахи, голоси, людей, які в цей момент не впливають на органи чуттів) і марення (викривлене сприйняття реальності, спотворені уявлення, у неправдивості яких особу складно переконати).

Марення та галюцинації найчастіше виникають у людей з уже наявними психічними захворюваннями (екстремальна ситуація спричиняє в людини потужний стрес, призводить до сильного нервового напруження, порушує рівновагу в організмі, негативно позначається на здоров'ї загалом – не тільки фізичному, а й психічному). Це може загострити наявне психічне захворювання. Марення та галюцинації можуть виникати і як короточасні реакції психіки на сильний стрес і в здорових людей.

Необхідно спостерігати за поведінкою особи та змінами в ній протягом певного часу. Заперечення є основним і першочерговим механізмом психологічного захисту особи на травмувальні події та є першою стадією переживання горя.

На першому етапі емоційний шок супроводжує спроба заперечувати реальність ситуації, і тому людина намагається відійти від реальності у вигаданий світ, світ ілюзій та фантазій, що своєю

чергою може викликати появу марення й галюцинацій. Під час марень і галюцинацій люди вкрай активні, якщо ці вияви зберігаються протягом декількох годин – необхідно звернутися за психіатричною допомогою (Yastochkina, 2020).

Розглянемо основні особливості надання екстреної психологічної допомоги під час галюцинацій та марень:

1. Обов'язково слід викликати медичних працівників і звернутися за допомогою до психіатрів.

2. Необхідно забезпечити особі безпечні умови до моменту прибуття фахової медичної допомоги (прибрати небезпечні предмети, якими особа може завдати собі чи іншим шкоди).

3. Не залишати потерпілого наодинці й без нагляду.

4. Спілкуватися необхідно спокійним голосом, не намагаючись переконати в будь-чому потерпілого (Zub, 2017).

Виконуючи прості рекомендації, вдасться забезпечити особі з такими виявами безпечно перебування до моменту прибуття фахової медичної допомоги.

Ще один психофізичний вияв як реакція на екстремальну ситуацію – нервові тремтіння.

Нервові тремтіння – реакція, яку особа не може зупинити за власним бажанням, надалі може викликати м'язовий біль. Виникає цей вияв унаслідок сильного нервового потрясіння. Нервові тремтіння виникає раптово одразу після травмувальної ситуації, може продовжуватися близько декількох годин.

Розглянемо особливості надання психологічної допомоги в разі нервового тремтіння:

1. Потрібно посилити тремтіння. Візьміться за плечі потерпілого й сильно, різко потрясіть протягом 10–15 секунд (віброгімнастика). Так організм «струшує» весь адреналін. Продовжуйте спокійно розмовляти з потерпілим. Не підвищуйте голос, інакше потерпілий може сприйняти ваші дії як напад. Не треба акцентувати увагу на його тремтінні, говорити про це, лякатися цього стану.

2. Після завершення тремтіння запропонуйте потерпілому затамувати подих. Через 1–2 хвилини настане заспокоєння.

3. Дайте потерпілому можливість відпочити. Бажано покласти його спати, тому що після нервового тремтіння людина відчуває сильну втому.

Не можна постраждалого з нервовим тремтінням обіймати або притискати до себе, укривати чимось теплим (Violanti, 2011).

Також розглянемо особливості надання екстреної психологічної допомоги під час плачу.

Плач – це форма емоційного захисту. Вияв реакції плачу людини є симптомом перероблення негативних емоцій, тому надзвичайно важливо дати можливість постраждалому відреагувати.

Сльози слугують катарсисом, своєрідним очищенням. Плач викликає розслаблення і уповільнення подиху. Подих компенсується одночасним потовиділенням і тахікардією, однак розслаблювальна дія постраждалого швидко їх нейтралізує. Саме із цієї причини людина звичайно відчуває переважно приємне розслаблення після ридань. Після плачу ми почуваємося значно краще. Секрет очної залози містить психотропні засоби, які зменшують почуття тривоги, туги й навіть болю. Однак лікарі попереджають, що такою «терапією» не варто зловживати, інакше це призведе до складних нервових захворювань. Сльози нормалізують тиск, мають антистресову й антибактеріальну дію, сприяють загоєнню травм, посилюють опірність організму інфекціям, знижують ризик розвитку мігрені, виразки шлунка й гіпертонії. Сльози – безпечний засіб. Після серйозних потрясінь організм виробляє значну кількість «гормонів стресу» (Тімченко, 2007).

Слізна реакція має два види:

1) фізіологічна – рефлексорні сльози. Вони очищають очі від пилу й дрібних смітинок, звожують їх, оберігаючи роговицю від пересихання;

2) емоційна – сльози, які виникають як реакція на будь-яке нервове потрясіння. Плач як обов'язкову техніку пропонують людині в обмежених важких і кризових життєвих ситуаціях. Ці ситуації різні, на перший погляд, видимого зв'язку між ними немає (наприклад, смерть близької людини). Однак насправді їх поєднує одна важлива ознака: необхідність швидко реагувати реальною поведінкою на зміни ціннісного або комунікативного середовища. Перш ніж «будувати» певну поведінку, людина має заново здійснити деякі самооцінні процеси. Саме тому обряд улаштований так, що під час його «виконання» найбільше часу необхідно на виконання самооцінних завдань. Під час плачу самооцінка зазнає серйозних трансформацій, унаслідок обряду вона оптимізується та здобуває стійкість. Тільки після цього людина має можливість правильно й ефективно здійснювати свою поведінку вже в новій життєвій ситуації. Обряд плачу належить до трансових технік. Під час плачу спостерігаються деякі ознаки змінених станів свідомості. Відомо також, що особа в стані плачу іноді втрачає відчуття часу й простору (Halych, 2020).

Особливості надання екстреної психологічної допомоги під час плачу:

1. У ситуації, коли в потерпілого починається реакція плачу, надайте підтримку на раціональному, вербальному й тілесному рівнях.

2. Не залишайте постраждалого на самоті.

3. Можна й бажано використовувати елементарні прийоми тілесно орієнтованої терапії: установіть тісний фізичний контакт із постра-

ждалим (візьміть за руку, покладіть свою руку йому на плече або спину, погладьте його по голові). Це допоможе людині відчувати, що хтось поруч.

4. Застосовуйте прийоми «активного слухання», вони допоможуть приєднатися до потерпілого на вербальному рівні.

5. Не намагайтеся заспокоїти потерпілого.

6. Не ставте запитань, не давайте порад.

7. Після плачу умийте обличчя потерпілого прохолодною водою, можна покласти прохолодний компрес біля очей.

Плач протипоказаний людям з різними афективними розладами й підвищеною тривожністю, адже це може призвести лише до ускладнення внутрішнього стану (Korolchuk, & Krainiuk, 2006).

Слід розглянути динаміку переживання травматичної ситуації, що передбачає чотири етапи. Перший етап – це фаза заперечення або шоку. Під час цієї фази, що настає одразу після дії травматичного фактора, людина не може прийняти подію на емоційному рівні. Психіка захищається від руйнівної дії травматичної ситуації. Цей етап зазвичай порівняно нетривалий. Другий етап називають фазою агресії та провини. Людина поступово одночасно з переживанням того, що сталося, намагається звинувачувати в цьому тих, хто прямо або опосередковано причетний до події. Потім людина спрямовує агресію на себе й відчуває інтенсивне почуття провини. Третій етап – фаза депресії. Депресія – поняття, що використовують для позначення симптому, настрою та синдромів афективних розладів. Також цей термін використовують на позначення захворювання емоційної сфери. Після того, як людина усвідомлює, що обставини сильніші за неї, настає депресія. Вона супроводжується почуттями безпорадності, самотності, власної непотрібності. Людина не бачить виходу із ситуації, що склалася, втрачає відчуття сенсу життя (Halych, 2020, p. 52). На цій стадії важливою є ненав'язлива підтримка близьких, але людина, яка переживає травму, не завжди її отримує. Також людина в депресивному настрої неухильно втрачає інтерес до спілкування.

Четвертий етап – це фаза зцілення. Їй притаманне повне (свідоме й емоційне) прийняття свого минулого та набуття нового сенсу життя. Ця послідовність є конструктивним розвитком ситуації.

Якщо потерпілий не проходить фази проживання травматичної ситуації, етапи занадто затягуються, не мають логічного завершення, то з'являються симптомокомплекси (посттравматичний стресовий розлад), упоратися з якими самостійно людина вже не здатна.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в узагальненні та систематизації результатів досліджень щодо особливостей надання екстреної психологічної допомоги під час різних психофізичних реакцій особи як наслідок переживання психотравмальної ситуації

Висновки

Надання екстреної психологічної допомоги має бути реалізованим відповідно до певних положень, виконання та дотримання яких забезпечить її ефективність. Екстрена психологічна допомога

спрямована переважно на створення безпечних умов для особи, яка переживає психотравмальну ситуацію, їй притаманні певні психофізіологічні реакції, а саме: марення, галюцинації, плач тощо. Шляхом спроб і помилок протягом тривалого часу практичні психологи, які надавали допомогу постраждалим у різних екстремальних ситуаціях, напрацювали рекомендації та застереження в процесі надання екстреної психологічної допомоги. Слід зазначити, що визначення ефективних методів і методик надання екстреної психологічної допомоги як окремої системи є головним завданням у забезпеченні ментального здоров'я особи, що переживає екстремальну ситуацію.

REFERENCES

- Aleksandrovsky, U.A. (2020). Disasters and Mental Health. *Disasters and Mental Health*, 1-144. doi: 10.33029/9704-5917-1-kat-2020-1-144.
- Antipov, A. (2019). Neuroethics and mental health: points of contact. *Neuroscience for Medicine and Psychology*. doi: 10.29003/m302.sudak.ns2019-15/66-67.
- Bogosian, A. (2020). Cultivating psychological skills. *Living Well with A Long-Term Health Condition*, 108-128. doi: 10.4324/9781315453576-6.
- Chappell, A.T. (2008). Police academy training: comparing across curricula. *Policing: An International Journal*, 1(31), 36-56. doi: <https://doi.org/10.1108>.
- Elzesser, A.S. (2018). Psikhologicheskaia pomoshch personalu organizatsii: profilaktika trevoznnykh i depressivnykh rasstroystv [Psychological assistance to the staff of organizations: prevention of anxiety and depressive disorders]. *Psikholog, Psychologist*, 5(5), 34-40. doi: 10.25136/2409-8701.2018.5.27507 [in Russian].
- Evdokimova, E.V. (2019). Psychological Support For The Middle Age In A Crisis Condition. *PSYRGGU*, 64. doi: 10.15405/epsbs.2019.07.20.
- Filatov, F.R., & Sedykh, N.S. (2015). Psikhologicheskaia pomoshch postradavshim v rezultate teraktov: kriticheskiy analiz i perspektivy razvitiia [Psychological assistance to victims of terrorist attacks: critical analysis and development prospects]. *Psikhologiya i Psikhotehnika*, 7(7), 735-744. doi: 10.7256/2070-8955.2015.7.15548 [in Russian].
- Geleželytė, O., Gailienė, D., Latakienė, J., Mažulytė-Rašytinė, E., Skruibis, P., Dadašev, S., & Grigienė, D. (2020). Factors of Seeking Professional Psychological Help by the Bereaved by Suicide. *Frontiers in Psychology*, 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00592.
- Goldstein, M.G., & Niaura, R. (1992). Psychological Factors Affecting Physical Condition. *Psychosomatics*, 33(2), 134-145. doi: 10.1016/s0033-3182(92)71989-6.
- Halych, M.Yu. (2020). Osoblyvosti dynamiky emotsiinykh staniv politseiskykh-uchasnykiv operatsii obiednanykh syl u reabilitatsiinyi period [Peculiarities of the dynamics of emotional states of policemen-participants of the joint forces operation in the rehabilitation period]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17885> [in Ukrainian].
- Kachur, I.V., & Karamzina, L.A. (2020). Research of the Intellectual Helmet Device: a Psychophysiological Aspect. *Ukrain's'kij Zhurnal Medicini, Biologii Ta Sportu*, 5(3), 426-431. doi: 10.26693/jmbs05.03.426.
- Korolchuk, M.S., & Krainiuk, V.M. (2006). Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti u vychainykh ta ekstremalnykh umovakh [Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Lannin, D.G. (2012). *The effect of self-affirmation on stigma associated with seeking psychological help*. doi: 10.31274/etd-180810-2560.
- Lozinska, N. (2019). Psykotravma yak naslidok travmatychnoho stresu v riznykh napriamkakh suchasnoi psykholohii [Psychotrauma as a consequence of traumatic stress in various areas of modern psychology]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Oborony Ukrainy, Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 50(2), 65-73. doi: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73 [in Ukrainian].
- Mehrotra, V. (2006). *Help Us Help You*. doi: 10.1287/orms.2006.05.05.
- Niaura, R., & Goldstein, M.G. (1992). Psychological Factors Affecting Physical Condition. *Psychosomatics*, 33(2), 146-155. doi: 10.1016/s0033-3182(92)71990-2.
- Stefano, A., Ristori, J., & Limoncin, E. (2020). Psychological Features. *Trends in Andrology and Sexual Medicine*, 199-208. doi: 10.1007/978-3-030-51410-5_24.
- Tavner, P., Li, Ran, & Crabtree, C. (2020). Introduction to condition monitoring. *Condition Monitoring of Rotating Electrical Machines*, 1-15. doi: 10.1049/pbpo145e_ch1.
- Timchenko, O.V. (Eds.). (2007). *Ekstremalna psykholohiia [Extreme psychology]*. Kyiv: Avhust Treid [in Ukrainian].
- Violanti, J.M. (2011). Police organizational stress: the impact of negative discipline. *Int J Emerg Ment Health*, 13(1), 31-36. doi: 10.1093/shm/hky016.

- Yastochkina, I. (2020). Personal anxiety as socio-psychological problem. *Lviv University Herald*, 6, 165-170. doi: 10.30970/2522-1876-2020-6-24.
- Zub, A.T. (2017). Krizis kak sistemnaia dezadaptatsiia [Crisis as systemic maladjustment]. *Nauchnyy Dialog: Ekonomika i Menedzment, Scientific Dialogue: Economics and Management: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference* (p. 68). SPb.: Oshchestv. Nauka doi: 10.18411/spc-8-11-2017-08 [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Aleksandrovsky U. A. Disasters and Mental Health. *Disasters and Mental Health*. 2020. P. 1–144. doi: 10.33029/9704-5917-1-kat-2020-1-144.
- Antipov A. Neuroethics and mental health: points of contact. *Neuroscience for Medicine and Psychology*. 2019. doi: 10.29003/m302.sudak.ns2019-15/66-67.
- Bogosian A. Cultivating psychological skills. *Living Well with A Long-Term Health Condition*. 2020. P. 108–128. doi: 10.4324/9781315453576-6.
- Chappell A. T. Police academy training: comparing across curricula. *Policing: An International Journal*. 2008. No. 1. Vol. 31. P. 36–56. doi: https://doi.org/10.1108.
- Эльзесер А. С. Психологическая помощь персоналу организаций: профилактика тревожных и депрессивных расстройств. *Психолог*. 2018. № 5 (5). С. 34–40. doi: 10.25136/2409-8701.2018.5.27507.
- Evdokimova E. V. Psychological Support For The Middle Age In A Crisis Condition. *PSYRGGU*. 2019. Vol. 64. doi: 10.15405/epsbs.2019.07.20.
- Филатов Ф. Р., Седых Н. С. Психологическая помощь пострадавшим в результате терактов: критический анализ и перспективы развития. *Психология и Психотехника* 2015. № 7 (7). С. 735–744. doi: 10.7256/2070-8955.2015.7.15548.
- Geleželytė O., Gailienė D., Latakienė J., Mažulytė-Rašytinė E., Skruibis P., Dadašev S., Grigienė D. Factors of Seeking Professional Psychological Help by the Bereaved by Suicide. *Frontiers in Psychology*. 2020. No. 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00592.
- Goldstein M. G., Niaura R. Psychological Factors Affecting Physical Condition. *Psychosomatics*. 1992. No. 33 (2). P. 134–145. doi: 10.1016/s0033-3182(92)71989-6.
- Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період : дис. ... канд. психол. наук : 053. Київ, 2020. С. 207 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17885>.
- Kachur I. V., Karamzina L. A. Research of the Intellectual Helmet Device: a Psychophysiological Aspect. *Ukrains'kij Zhurnal Medicini, Biologii Ta Sportu*. 2020. No. 5 (3). P. 426–431. doi: 10.26693/jmbs05.03.426.
- Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
- Lannin D. G. The effect of self-affirmation on stigma associated with seeking psychological help. 2012. doi: 10.31274/etd-180810-2560.
- Лозінська Н. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного Університету Оборони України*. 2019. № 50 (2). С. 65–73. doi: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73.
- Mehrotra V. Help Us Help You. October 2, 2006. doi: 10.1287/orms.2006.05.05.
- Niaura R., Goldstein M. G. Psychological Factors Affecting Physical Condition. *Psychosomatics*. 1992. No. 33 (2). P. 146–155. doi: 10.1016/s0033-3182(92)71990-2.
- Stefano A., Ristori J., Limoncin E. Psychological Features. *Trends in Andrology and Sexual Medicine*. 2020. P. 199–208. doi: 10.1007/978-3-030-51410-5_24.
- Tavner P., Li Ran, Crabtree C. Introduction to condition monitoring. *Condition Monitoring of Rotating Electrical Machines*. 2020. P. 1–15. doi: 10.1049/pbpo145e_ch1.
- Екстремальна психологія : підручник / за заг. ред. О. В. Тімченка. Київ : Август Трейд, 2007. 502 с.
- Violanti J. M. Police organizational stress: the impact of negative discipline. *Int J Emerg Ment Health*. 2011. No. 13 (1). P. 31–36. doi: 10.1093/shm/hky016.
- Yastochkina I. Personal anxiety as socio-psychological problem. *Lviv University Herald*. 2020. No. 6. P. 165–170. doi: 10.30970/2522-1876-2020-6-24.
- Зуб А. Т. Кризис как системная дезадаптация. *Научный Диалог: Экономика и Менеджмент* : сб. науч. тр. X Междунар. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 8 нояб. 2017 г.). СПб. : Обществ. наука, 2017. 68 с. doi: 10.18411/spc-8-11-2017-08.

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2020

Koshchynets V. – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Western Interregional Department for the Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3694-4586>;

Halych M. – Lecturer of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3690-4402>

Features of Emergency Psychological Assistance in Different Psychophysical Reactions of Personality

*The **purpose** of the article is to study the question of the peculiarities of providing emergency psychological care for various psychophysical reactions of the individual. The **methodological basis** of the article was formed by scientific concepts of studying individual psychological aspects of providing psychological assistance. The features of the influence of extreme situations and stress on the psychoemotional state of the individual are considered. The role of the dynamics of experiencing a traumatic situation and states arising as a result of personality traumatization is revealed. Depending on this, the main types of reactions to stressful situations, their forms and manifestations are determined. The activity of practicing psychologists in working with persons who find themselves in emergency situations is analyzed. The negative influence of extreme situations and the psyche of the individual are determined, and the main types of psychoemotional reactions that arise immediately after an emergency are determined. The features of the experience of an affective state and the features of its course are revealed. The **scientific novelty** of the article lies in the generalization and systematization of research results on the features of the provision of emergency psychological assistance for various psychophysical personality reactions as a result of experiencing a traumatic situation. **Conclusions.** A number of practical recommendations that should be used in the provision of psychological assistance are identified and the main caveats are considered. The effectiveness of the approaches used in organizing the provision of emergency psychological assistance to a person who has fallen into emergency conditions has been substantiated. The role of the psychological assistance service, their basic functions, and the basic principles of providing psychological assistance are determined.*

Keywords: psychological assistance; psychophysical reactions; delirium; nervous trembling; crying; extreme situations; state dynamics; emergency psychological assistance; stress; affect.

Бедан В. Б. – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0497-5473>

Життєздатність як ресурс самореалізації майбутніх юристів

Самореалізація є потребою людини у всебічному розкритті в усіх сферах життєдіяльності. Нові виклики, що постають сьогодні перед молоддю, потребують опанування навичками керування власними ресурсами: здоров'ям, емоційною, мотиваційно-вольовою та когнітивною сферами, життєздатністю для досягнення встановлених завдань. **Метою** дослідження є аналіз взаємозв'язку показників самореалізації та життєздатності студентів – майбутніх юристів, формування груп з осіб, які мають високий і низький рівень життєздатності, надання характеристики вияву самореалізації в досліджуваних групах. **Методологія.** У науковому дослідженні застосовано такі методи: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення й інтерпретація фахових джерел і теоретичних підходів з обраної проблематики); емпіричні (спостереження, опитування, тестування); математико-статистичні. Для обробки емпіричних даних застосовано метод кількісного (кореляційний з використанням комп'ютерної програми статистичної обробки даних SPSS 23.0 for Windows) та якісного аналізу (метод «асів» і «профілів»). У психодіагностичному комплексі використано такі джерела: «Життєздатність людини» (О. О. Рильська) та «Багатомірний опитувальник самореалізації особистості» (С. І. Кудінов, С. С. Кудінов). **Наукова новизна.** У дослідженні було висвітлено зміст понять «самореалізація» та «життєздатність»; теоретично обґрунтовано й емпірично підтверджено взаємозв'язок показників життєстійкості та самореалізації; емпірично виявлено типові види самореалізації осіб з різним рівнем життєздатності; доведено ресурсну роль життєстійкості в самореалізації особистості. **Висновки.** Визначено й емпірично доведено, що для студентів – юристів з високим рівнем життєздатності притаманна гармонійна самореалізація, для якої характерна наявність чіткого уявлення про власні прагнення та шляхи їхньої реалізації. Вони виявляють оптимізм, здоровий раціоналізм, адекватну самооцінку, активність, енергійність, наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, відповідальність, високий життєвий тонус, контроль поведінки, схильність до самоаналізу, прагнення до особистісного зростання, бажання реалізувати себе на благо спільної справи й інших людей. Для групи студентів з низьким рівнем життєздатності характерний інертний рівень самореалізації особистості. Їм притаманні помірність, низький самоконтроль і самоорганізація, апатія, дратівливість, депресивність, агресивність, тривожність, скутість, ригідність поведінки, невпевненість у собі, образливість, несприйняття критики, уникнення відповідальності, зазвичай вони недооцінюють себе, воліють не експериментувати, а йти торованим шляхом, дотримуватися загальновідомих стандартних схем самовираження, є стабільними у звичках, стосунках, захопленнях.

Ключові слова: особистість; студентська молодь; самореалізація; життєздатність; життєстійкість; гармонійна самореалізація; інертна самореалізація.

Вступ

В умовах сьогодення українське суспільство відчуває активні зміни в усіх сферах життєдіяльності людини, що актуалізує питання, пов'язані з самореалізацією особистості. Це особливо характерно для сучасної молоді. Перспективи, які відкриваються нині, потребують виховання конкурентоспроможної, психологічно стійкої особистості, здатної проявляти креативність, нешаблонно мислити, оперативно приймати рішення в нестандартних ситуаціях, бути ініціатором нововведень, ідей. Усе це розгортається саме тоді, коли відбувається становлення особистості, формування цінностей і смислів, вибір особистісної позиції. Молода людина, яка перебуває на порозі вступу до дорослого життя, має подолати важкий шлях інтеграції, розв'язати нелегкі завдання соціального й особистого самовизначення, набути еґо-ідентичності в той час, коли відбувається формування відчуття тотожності свого Я, визначення себе та свого місця в сучасному світі, встановлення конструктивних і позитивних стосунків з іншими

людьми, отримати здатність до співпереживання, морального й етичного ставлення до довкілля, інших людей і себе, набуття здатності до засвоєння соціальних норм і правил поведінки, соціальних ролей, формування навичок гнучкої, адаптивної поведінки в різних ситуаціях як повсякденного життя, так і в ситуаціях професійної діяльності. Відповідно до того, як проходить становлення молоді особистості, залежить подальша доля нашої держави та розвиток українського суспільства загалом.

У цьому контексті особливої ролі набувають заклади вищої освіти, які мають забезпечувати процес самореалізації особистості в освітній системі та заохочувати до підвищення основних здібностей студентів у процесі навчання та їх застосування у майбутній професійній діяльності. Тому найактуальнішим психологічним питанням є визначення психологічних основ і ресурсів особистісної самореалізації, життєвих цілей, цінностей та сенсів життя, загальної життєздатності особистості.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є встановлення взаємозв'язків між показниками життєздатності та самореалізацією особистості, виявлення домінуючих параметрів самореалізації в осіб з різним рівнем життєздатності. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: 1) окреслити поняття «самореалізація» та «життєздатність» у сучасній психології; 2) теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити показники самореалізації та життєздатності особистості; 3) сформулювати групи з осіб, які мають високий і низький рівень життєздатності та надати характеристики прояву самореалізації у досліджуваних групах.

Виклад основного матеріалу

Останнім часом питання самореалізації особистості викликають особливий інтерес з боку науковців. Іноземні (Galazninskiy, 2008; Korostyleva, 2005; Kudinov, 2017; Kudinova, & Belousova, 2017; Leontev, 2003 та ін.) та українські вчені (Maksymenko, & Osodlo, 2010; Pinska, 2018; Prosandeeva, 2018 та ін.) у своїх працях намагаються прояснити природу, механізми, чинники, що сприяють прояву самореалізації. Проте слід зазначити, що попри численні дослідження, досі не існує єдиної думки щодо визначення самореалізації особистості. Розглянемо детальніше деякі з них. Так, з позиції гуманістичної психології (Maslou, 2008; Rogers, 1963), самореалізацію розглядають у контексті самоактуалізації та визначають як повну реалізацію власного потенціалу, власних здібностей. Для її досягнення людина має перебувати в стані конгруентності. Отже, самоактуалізація відбувається за умови збігу «Я ідеальне» людини з її фактичною поведінкою.

Водночас Л. О. Коростильова вивчає феномен самореалізації з позиції розвитку особистості, який притаманний людині в усіх сферах життєдіяльності та має свою специфіку й характерні особливості на різних етапах життєвого шляху. Авторка зазначає, що самореалізація відбиває «здійснення можливостей розвитку Я завдяки власним зусиллям, співтворчості, сумісній діяльності з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумом і світом загалом» (Korostyleva, 2005, р. 4). На її думку, значну роль у самореалізації особистості відіграє життєтворчість, яка насамперед передбачає саморозвиток, самопроєктування особистості, і залежно від того, на скільки ці процеси будуть супроводжуватися розкриттям та реалізацією власних ресурсів, вибором стратегій самореалізації, залежить адекватність управління власним життям (Korostyleva, 2005, р. 102-103). Ця теза співзвучна з позицією української дослідниці О. Л. Пінської, котра визначає самореалізацію як багатоаспектний

психологічний феномен, який є вищою формою виявлення творчої природи людини, її креативного потенціалу, що пов'язано з процесом перебудови внутрішніх структур людської психіки на підставі цілепокладання, цілездійснення, ціннісних орієнтацій, смисложиттєвих установок, усвідомлення особистістю образу свого «Я» як унікального, неповторного світу (Pinska, 2018, р. 40). На думку науковиці, потенційні творчі можливості особистості в процесі самореалізації проявляються, з одного боку, в новизні й значущості опрідметнених результатів творчої праці, а з іншого – у змінах особистісної структури суб'єкта творчості, які внаслідок самовдосконалення призводять до змін у характері й змісті його життєвих проявів (Pinska, 2018, р. 39). На творчому аспекті самореалізації акцентує й Л. С. Просандєєва, яка ресурсом самореалізації особисті називає творчість, котра зазначена «як процес нових якісних змін особистості, що актуалізується нею завдяки усвідомленню власного «Я», об'єктивуючись у значущих результатах діяльності» (Prosandeeva, 2018, р. 162).

Цікавими є дослідження науковців, які пов'язують самореалізацію з життєвим шляхом, життєвою перспективою особистості, активною життєвою позицією. Так, наприклад, дослідження Є. І. Головахи розкривають соціально-психологічний аспект самореалізації. Автор акцентує на значущості життєвої перспективи особистості, яку визначає як цілісну картину майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку прогнаних й очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність й індивідуальний сенс свого життя (Golovakha, 2003, р. 260) та визначає її найважливішим чинником розвитку й самореалізації особистості. Дослідження Д. О. Леонтєва теоретично й емпірично доводять зв'язок життєвого й особистісного смислу людини. Автор зауважує: якщо життєвий смисл є об'єктивною характеристикою відношення об'єктів і явищ дійсності до життєдіяльності суб'єкта, то особистісний смисл є формою відображення життєвого відношення у свідомості суб'єкта, в образі світу (Leontev, 2003, р. 168-169). На думку вченого, саморозвиток тісно пов'язаний із самореалізацією, оскільки він умотивований прагненням розвиватися, збагачувати свої сутнісні сили для кращої самореалізації в майбутньому.

Деякі дослідники акцентують на ролі активної життєвої позиції, здатності до критичного аналізу власного життєвого досвіду, усвідомленні та переосмисленні соціального досвіду як однієї з умов самореалізації особистості. Подібну думку висловлює Е. В. Галажинський, який вважає, що самореалізація є інтегративним фактором, з яким пов'язано розв'язання проблем життєвого самовизначення, вибору життєвого середовища, найадекватніших для самоздійснення та

формування життєвих стратегій (Galazninskiy, 2008, р. 7). Відповідно до теорії психологічних систем, науковець пропонує вивчати самореалізацію в декількох площинах: індивідуальній, діяльнісній, продуктивній.

Використовуючи полісистемний підхід, С. І. Кудінов окреслив сутність поняття самореалізації. Він вважає її багатогранною системою, де зміна хоча б одного параметра певним чином впливає на інші. Науковець подає таке визначення: самореалізація – це комплексне психологічне утворення, детерміноване зовнішніми та внутрішніми факторами, що забезпечують успішність самовираження суб'єкта в різних сферах життєдіяльності в процесі онтогенезу (Kudinov, S.I., & Kudinov, S.S., 2017, р. 7). Дослідник розробив структурну модель самореалізації особистості, представлену мотиваційно-смысловим й інструментально-стильовим, установчо-цільовим і компетентно-особистісним компонентами. Маючи підґрунтям авторську модель, С. І. Кудінов розробив психодіагностичний інструмент «Багатовимірний опитувальник самореалізації особистості».

У наукових працях С. Д. Максименко визначає самореалізацію особистості як розвиток готовності до саморозвитку, як прояв задатків і можливостей, що передбачає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів її особистості шляхом докладання адекватних зусиль, спрямованих на розкриття особистісного потенціалу. Досліджуючи професійну самореалізацію особистості, С. Д. Максименко та В. І. Осодло презентують розроблену структуру професійної самореалізації, у якій автори виокремлюють адаптаційно-репродуктивний, діялісно-творчий, суб'єктно-особистісний рівні. Серед особистісних детермінант професійної самореалізації суб'єкта науковці визначають усвідомленість, наявність гуманістичних установок, автономність, цілісність, відповідальність, стійкість, оптимізм, життєтворчість, схильність до ризику, розуміння себе, здатність до рефлексії тощо. (Maksymenko, & Osodlo, 2010, р. 16).

Отже, слід зауважити, що всі згадані автори однакостанні в думці, що самореалізація характеризує потребу людини у всебічному розкритті особистості, з огляду на що чимало робіт дослідників присвячено вивченню чинників, ресурсів самореалізації особистості, серед яких науковці визначають гендерний і соціальний аспект, товариськість, як системоутворювальний фактор комунікативної компетентності, творчий потенціал (Prosandeeva, 2018), особистісний потенціал (Kokhanova, & Stoliarchuk, 2019), активність, самостійність (Maksymenko, & Osodlo, 2010) життєстійкість, наполегливість, духовність (Kudinov, 2017; Kudinova & Belousova, 2017), дослідження

взаємозв'язку життєстійкості, самоздійснення (Dub, 2017), самоактуалізації (Kravchuk, 2014).

У цьому дослідженні як ресурс самореалізації розглянуто життєздатність (resilience) особистості. Зазначене поняття ввійшло до психологічного обігу завдяки роботам західних дослідників, котрі визначають його як внутрішню енергію, що пов'язана з психологічними та фізичними факторами, яку людина може використовувати для цілеспрямованих дій; як здатність людини управляти ресурсами власного здоров'я та соціально прийнятним способом використовувати для цього сім'ю, суспільство, культуру (Ungar, Clark, Kwong, Makhnach, & Cameron, 2005; Richardson, 2002; Rutter, 1985; Van der Kleij, Molenaar, & Schraagen, 2011).

Останнім часом цей феномен досить часто застосовують у психологічній і педагогічній науці. Слід зауважити, що в психології існує низка понять, наближених за змістом до поняття «життєздатність», як-от: адаптаційний потенціал, життєстійкість (hardiness) тощо. Стосовно життєстійкості (Maddi, & Khoshaba, 1994), у психологічному сенсі це поняття належить до поєднання якостей особистості, що сприяє протистоянню фізичному та психологічному стресу, з яким неминуче стикається людина на своєму життєвому шляху. Життєстійкість – сукупність поглядів, переконань і поведінкових тенденцій, які містять такі компоненти, як залученість, контроль і виклик. Проте С. Мадді розмежує ці поняття та окреслює відмінності, які вчений бачить у такому: життєстійкість людини є хоробрість і мотивація, здатність вистояти перед стресорами відповідно до сили їхнього впливу, але ця якість не дозволяє людині оговтатися від впливу цих стресорів, як це дозволяє зробити життєздатність. Він також зазначає, що життєстійкість – це шлях до життєздатності; життєстійкість збільшує життєздатність у широкому спектрі комплексних загальних обставин життя (Maddi, & Khoshaba, 1994, р. 261). Отже, можна зробити висновок, що спочатку в людини формується життєстійкість, а потім розвивається життєздатність, що виявляється в набутих навичках пристосовування до умов соціуму.

Серед сучасних наукових досліджень життєздатності варто відзначити роботи О. В. Махнач (Makhnach, & Laktionova, 2007), О. О. Рильської (Rylskaia, 2014). Так, наприклад, науковці О. В. Махнач й А. І. Лактіонова вважають, що життєздатність – це індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами: здоров'ям, емоційною, мотиваційно-вольовою, когнітивною сферами в контексті соціальних, культурних норм й умов середовища (Makhnach, & Laktionova, 2007, р. 294). Водночас О. В. Махнач емпірично визначив компоненти життєздатності: самоефективність, наполегливість, подолання й адаптація, внутрішній

локус контролю, сімейні/соціальні відносини, релігійна віра, моральність, культура людини. У моделі О. О. Рильської виокремлено такі компоненти, як здатність до адаптації, саморегуляції, саморозвитку, осмисленості життя й окреслено такі інтегральні фактори життєздатності, як духовна включеність і самоактуалізаційний потенціал особистості (Rylskaia, 2014, р. 25). Дослідниця характеризує життєздатність як інтегральну здатність збереження людиною своєї цілісності, що актуалізується з огляду на потребу розв'язання життєвих завдань і забезпечує динамічне утримання життя в постійному поєднанні з вимогами соціального буття та людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям (Rylskaia, 2014, р. 24).

Отже, ми припустили, що студентська молодь в освітній діяльності, окрім значного навчального навантаження, стикається з іншими стресовими ситуаціями та життєвими труднощами. Особливо це стосується нинішнього періоду, коли через пандемію COVID-19 змінилися умови навчання, відбувся перехід освітнього процесу у віртуальний

простір, звузилося коло «живого» міжособистісного спілкування, стало обмеженим пересування, що, безумовно, є стресогенною ситуацією для студентів. Саме в такому контексті життєздатність може бути як психологічний медіатор і сприяти успішній самореалізації студентської молоді.

Для перевірки зазначеного припущення було проведено емпіричне дослідження на базі Національного університету «Одеська юридична академія», у якому взяли участь на добровільній основі 58 студентів 2-го курсу цивільно-господарського факультету. До психодіагностичного комплексу увійшли: «Багатовимірний опитувальник самореалізації особистості» (Kudinov, 2017) та методика «Життєздатність людини» (Rylskaia, 2014).

Для встановлення взаємозв'язків між показниками, що вивчаються, здійснено кореляційний аналіз. У таблиці надано значущі коефіцієнти кореляції між показниками самореалізації та життєздатності особистості.

Таблиця

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками самореалізації та життєздатності особистості

Показники самореалізації	Показники життєздатності				
	ЗА	ЗСрг	ЗСРз	ОЖ	ЗЖЗ
СЗЦ	385**			301*	295**
СОЦ	-404**	358**	-247*		302*
Ак	265*	324*	307*	276*	445**
Ін	-491**		-383**		-265*
Оп	527**		418**	412**	285*
Пс		283*	-467**		-403**
Екс	355**	320*			261*
СЗМ	337**		363**	323*	301*
ЕгМ	476**				
Кнс			-344**		-299*
Ктр	271*		318*	392**	343**
Д			-301*		
СБ	274*				292*
ОБ	-298*	-285*	-259*		269*

Примітки: 1) коми та нулі не зазначено; 2) позначка ** відповідає 1 % рівню значущості ($p \leq 0,01$), позначка * – відповідає 5 % рівню значущості ($p \leq 0,05$); 3) умовні скорочення показників життєздатності: ЗА – здібності до адаптації, ЗСрг – здібності до саморегуляції, ЗСРз – здібності до саморозвитку, ОЖ – осмисленість життя; ЗЖЗ – загальна життєздатність; 4) умовні скорочення показників самореалізації: СЗЦ – соціально значущі цілі, СОЦ – суб'єктивно-особистісні цілі, Ак – активність, Ін – інертність, Оп – оптимістичність, Пс – песимістичність, Ек – екстернальність, СЗМ – соціально значущі мотиви, ЕгМ – егоцентричні мотиви, Кнс – консервативність, Ктр – конструктивність, Д – деструктивність, СБ – соціальні бар'єри, ОБ – особистісні бар'єри.

Отже, показник життєздатності здібності адаптації (ЗА) виявив додатні зв'язки з показниками: соціально значущі цілі (СЗЦ), оптимістичність (Оп), екстернальність (Екс), соціально значущі мотиви (СЗМ), егоцентричні мотиви (ЕгМ) – на 1 % рівні й активність (Ак), конструктивність (Ктр), соціальні бар'єри (СБ) – на 5 % рівні значущості. Від'ємні зв'язки отримано з показниками: суб'єктно-особистісні цілі (СОЦ), інертність (Ін) на 1 % рівні та з показником особистісні бар'єри (ОБ) на 5 % рівні. Показник здібності саморегуляції (ЗСрг) достатньо пов'язаний на 1 % рівні значущості з показниками: суб'єктно-особистісні цілі (СОЦ) на 5 % рівні з показниками: активність (Ак), песимістичність (Пс), екстернальність (Екс) і від'ємно пов'язаний на 5 % рівні з показником особистісні бар'єри (ОБ). Додатний кореляційний зв'язок на 1 % рівні значущості отримано між показником здібності саморозвитку (ЗСрз) та показниками: оптимістичність (Оп), соціально значущі мотиви (СЗМ), на 5 % рівні з показниками: активність (Ак), конструктивність (Ктр). Від'ємні зв'язки на 1 % рівні встановлено з показниками: інертність (Ін), песимістичність (Пс), консервативність (Кнс) та на 5 % рівні з показниками: суб'єктно-особистісні цілі (СОЦ), деструктивність (Д) й особистісні бар'єри (ОБ). Між показником осмисленість життя (ОЖ) виявлено додатні зв'язки на 1 % рівні з показниками оптимістичність (Оп), конструктивність (Ктр) і на 5 % рівні з показниками: соціально значущі цілі (СЗЦ), активність (Ак), соціально значущі мотиви (СЗМ). Загальний показник життєздатності виявив додатний зв'язок

на 1 % рівні з показниками: соціально значущі цілі (СЗЦ), активність (Ак), конструктивність (Ктр) і на 5 % рівні з показниками: суб'єктно-особистісні цілі (СОЦ), оптимістичність (Оп), екстернальність (Екс), соціально значущі мотиви (СЗМ), соціальні бар'єри (СБ), особистісні бар'єри (ОБ). Від'ємні зв'язки на 5 % рівні отримано з показниками: інертність (Ін), консервативність (Кнс) і песимістичність (Пс) на 1 % рівні значущості.

Отримані результати кореляційного аналізу підтвердили наші припущення щодо наявності взаємовпливу життєздатності та самореалізації особистості, що сприяло виконанню якісного аналізу. Для наближення розподілу значень до нормального, сирі бали за методикою «Життєздатність людини» переведено в проценти, що сприяло виокремленню групи осіб з високим рівнем (четвертий квартал розподілу від 75 до 100 процентиля) і низьким рівнем (перший квартал від 0 до 25 процентиля) життєздатності. Таким чином, із загальної вибірки методом «асів» було виокремлено групи осіб з високим (ЗЖ+, n=20) і низьким рівнем (ЗЖ-, n=11) загального показника життєздатності. На підставі отриманих результатів побудовано гістограму показників самореалізації студентів-юристів, що презентовано на рис.

У процесі аналізу й інтерпретації отриманих профілів ми спиралися на описову характеристику кожного показника, яку надали автори методики «Багатовимірний опитувальник самореалізації особистості» С. І. Кудінов, С. С. Кудінов (Kudinov, 2017b, p. 3-15).

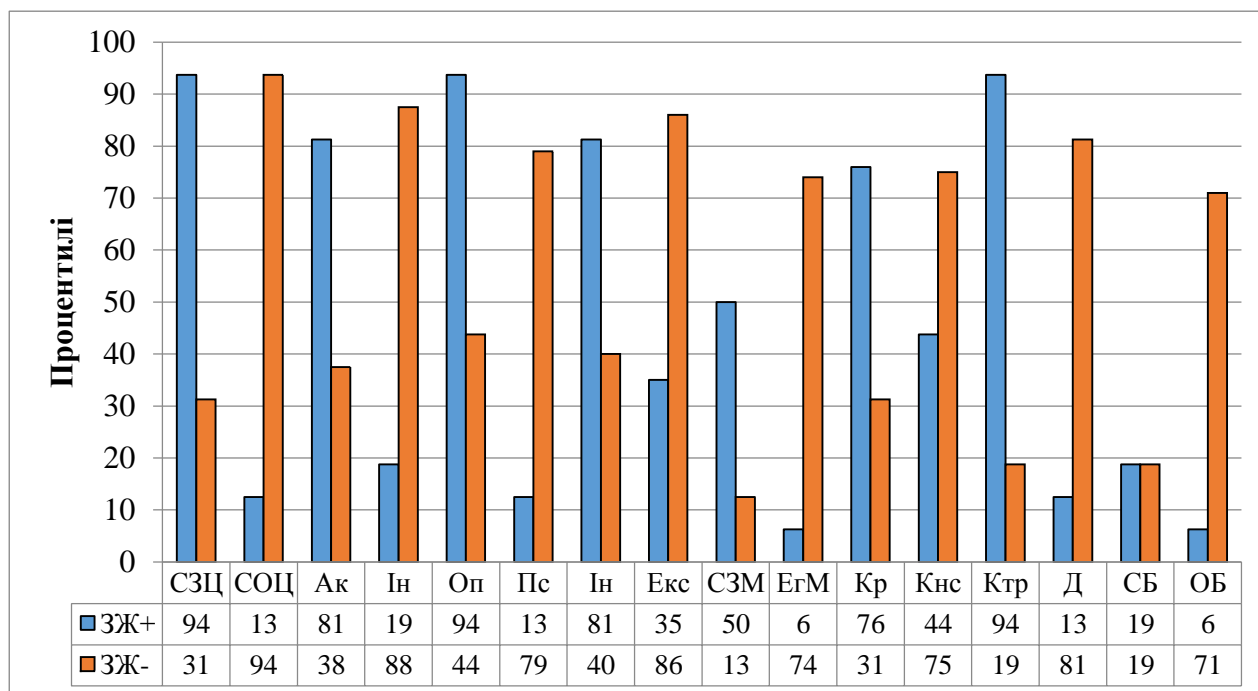

Рис. Гістограма показників самореалізації груп осіб з високим і низьким рівнем життєздатності

Таким чином, візуальний аналіз профілів демонструє наявність відмінностей у досліджуваних групах. Перш за все, слід зазначити, що студентам-юристам (ЗЖ+) притаманна *гармонійна* самореалізація, що характеризує наявність чіткого уявлення щодо власних прагнень і шляхів їхньої реалізації. Вони сповнені оптимізму й здорового раціоналізму, здатні грамотно розподіляти власні ресурси. Такі особи адекватно оцінюють власні переваги й недоліки, прагнуть особистісного зростання, професійної досконалості та соціального визнання, діляться в колективі власним досвідом, знаннями, вміннями та здібностями, що вказує на їхнє бажання реалізувати себе на благо спільної справи й інших людей. Такі характеристики притаманні особам, чиє життя та професія пов'язані з істинним служінням Батьківщині, що відповідає діяльності юриста. Для них є характерним домінування позитивного психоемоційного настрою, наявність позитивних емоцій та оптимізму на початку будь-яких нових справ, навіть у разі невдач вони не впадають у відчай, не засмучуються, впевнені в майбутньому. Представники групи задоволені процесом діяльності, саморозвитку, що сприяє встановленню ними нових цілей і завдань, вони постійно вдосконалюються, мають сформоване чітке розуміння того, до чого прагнуть у житті та як цього можна досягти, легко переходять від однієї діяльності до іншої, добре відчують обставини, ситуації та інших людей. Для втілення ідей і реалізації власного потенціалу можуть використовувати широкий набір засобів, зокрема й неординарних, нестандартних. Їм властиві активність, енергійність, наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, високий життєвий тонус. Вони добре контролюють свою поведінку, вчинки та реакції, схильні до самоаналізу, відповідальні за свої дії.

Для групи студентів з *низьким* рівнем життєздатності (ЗЖ-) характерний *інертний* рівень самореалізації особистості. Вони не виявляють особливої активності, намагаються бути непомітними, їм притаманна помірність у всьому. Опинившись у складній ситуації, найчастіше відмовляються від її розв'язання, щоб не витратити часу. Прагнуть бути не гірше за інших, а в чомусь і перевершувати їх. Опанування професійними знаннями має періодичний характер. Також намагаються домогтися поваги чи визнання в соціумі. У цих осіб низький самоконтроль і самоорганізація, важко беруть на себе відповідальність за все, що з ними відбувається в роботі, сім'ї, соціумі. Їм легше й зручніше звернутися по допомогу до інших людей і згодом, у разі поразки, перекласти на них відповідальність, навіть тоді, коли самостійно можуть щось зробити. Вони схильні звинувачувати інших у провалах, вважають, що успіх їхньої самореалізації залежить

від обставин, навколишніх, керівників різного рівня, влади, держави тощо. У цих осіб переважають егоцентричні мотиви, вони не завжди беруть до уваги думки інших. Можна визнати, що вони зазвичай недооцінюють себе, відчувають страх і хвилювання на початку нових і незвичайних заходів. У них домінуючими є такі емоції, як апатія, тривога, дратівливість, депресивність, агресивність. Вони переважно проявляють фіксовані форми поведінки, що є перешкодою для повноцінного самовираження. Зазвичай воліють у житті й діяльності йти торованим шляхом, не експериментувати, здатні навіть відмовитися від запланованого, ніж змінити тактику й стратегію у досягненні результату. Для них є характерним застосування загальновідомих стандартних схем самовираження, вони виявляють стабільність у звичках, стосунках, захопленнях. Їм притаманні тривожність, скутість, ригідність поведінки, невпевненість, якщо доводиться виступати перед групою незнайомих, образливість, несприйняття критики.

Наукова новизна

У науковому дослідженні: 1) уточнено зміст понять «самореалізація», «життєздатність»; 2) теоретично обґрунтовано й емпірично підтверджено взаємозв'язок показників життєстійкості та самореалізації; 3) емпірично виявлено типові види самореалізації осіб з різним рівнем життєздатності; 4) доведено ресурсну роль життєстійкості в самореалізації особистості.

Висновки

У процесі аналізу взаємозв'язків показників самореалізації та життєздатності студентів – майбутніх юристів, було виконано такі дії:

1. Теоретично визначено, що самореалізація – це комплексне психологічне утворення, детерміноване зовнішніми й внутрішніми факторами, що забезпечують успішність самовираження суб'єкта в різних сферах життєдіяльності в процесі онтогенезу, характерними ознаками якого є втілення, опредметнення своїх здібностей, знань, умінь і навичок, можливостей, тут і зараз, у визначений момент часу в різних сферах життєдіяльності. Життєздатність у психологічній науці окреслюють як інтегральну здатність збереження людиною своєї цілісності, що є актуальним з огляду на потребу розв'язання життєвих завдань і забезпечує динамічне утримання життя в постійному поєднанні з вимогами соціального буття та людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям.

2. Для встановлення взаємозв'язків між показниками життєздатності та самореалізації проведено емпіричне дослідження з використанням методики «Життєздатність людини» та «Багатовимірний опитувальник самореалізації»

особистості». Отримано значущі кореляційні зв'язки між показниками життєздатності та самореалізації на 1 % і 5 % рівні значущості.

3. Проведено аналіз результатів дослідження самореалізації груп осіб з високим і низьким рівнем життєздатності.

Емпірично доведено, що для студентів – юристів з високим рівнем життєздатності притаманна *гармонійна* самореалізація, характерною ознакою чого є наявність чіткого уявлення щодо власних прагнень і шляхів їх реалізації. Зазначені особи проявляють оптимізм, здоровий раціоналізм, адекватну самооцінку, прагнення до особистісного зростання, бажання реалізувати себе на благо спільної справи й інших людей. Їм властиве домінування позитивного психоемоційного настрою, позитивних емоцій, задоволення процесом діяльності, саморозвитку, активність, енергійність, наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність,

відповідальність, високий життєвий тонус, контроль поведінки, схильність до самоаналізу.

Доведено, що для групи студентів з *низьким* рівнем життєздатності характерний *інертний* рівень самореалізації особистості. Цим особам притаманна помірність, низький самоконтроль і самоорганізація, іноді апатія, дратівливість, депресивність, агресивність, образливість, стан тривожності, скутості, ригідності поведінки, невпевненості в собі, несприйняття критики. Вони уникають відповідальності, у разі поразки схильні до звинувачення, мають переважно егоцентричні мотиви, не завжди схиляються до думки інших, зазвичай недооцінюють себе, відчувають страх і хвилювання на початку нових і незвичайних заходів, воліють йти торованим шляхом, не експериментувати, дотримуватися загально-відомих стандартних схем самовираження, виявляють стабільність у звичках, стосунках, захопленнях.

REFERENCES

- Dub, V.H. (2017). Zhyttiistiikist yak umova samozdiisnennia studenta mihranta [Viability as a condition of self-realization migrant student]. *Problemy humanitarnykh nauk, Problems of the humanities*, 41, 59-69. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.41.159064> [in Ukrainian].
- Galazninskiy, E.V. (2008). Problema urovney samorealizatsii cheloveka: tsennostno-smyslovoy kontekst [The problem of levels of human self-realization: value-semantic context]. *Tsennostnye osnovaniia psikhologicheskoy nauki i psikhologiiia tsennostey, The value foundations of psychological science and the psychology of values*. Moscow: In-t psikhologii RAN [in Russian].
- Golovakha, E.I. (2003). ZNiznennaia perspektiva i tsennostnye orientatsii lichnosti [Life perspective and personal value orientations]. *Psikhologiiia lichnosti, Psychology of Personality*. SPb.: Piter [in Russian].
- Kokhanova, O.P., & Stoliarchuk, O.A. (2019). Osobystisnyi potentsial yak zasib samorealizatsii suchasnoi molodi [Personal potential as a means of self-realization of modern youth]. *Aktualni problemy psikhologii, Psikhologiiia obdarovanosti, Current problems of psychology. Psychology of giftedness*, 15(4), 189-196. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.24> [in Ukrainian].
- Korostyleva, L.A. (2005). *Psikhologiiia samorealizatsii lichnosti: zatrudneniia v professionalnoy sfere [Psychology of personality self-realization: difficulties in the professional sphere]*. SPb.: Rech [in Russian].
- Kravchuk, S.L. (2014). Psikhologichni osoblyvosti zhyttiistiikosti osobystosti u zviazku z ii tsinnostiamy samoaktualizatsii [Psychological features of personality vitality in connection with its values of self-actualization]. *Problemy suchasnoi psikhologii, Problems of modern psychology*, 25, 152-166. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-25.%p> [in Ukrainian].
- Kudinov, S.I. (2017). Psikhologicheskie osobennosti samorealizatsii lichnosti sotrudnikov organov vnutrennikh del [Psychological features of personal self-realization of employees of internal affairs bodies]. *Vektor nauki Toliattinskogo gosudarstvennogo universiteta, Togliatti State University Science Vector*, 1(28), 64-72. doi: <https://doi.org/10.18323/2221-5662-2017-1-67-72> [in Russian].
- Kudinov, S.I., & Kudinov, S.S. (2017). Razrabotka metodiki issledovaniia samorealizatsii lichnosti [Development of a research methodology for personality self-realization]. *Vysshaia shkola: opyt, problemy, perspektivy, Higher School: Experience, Problems, Prospects: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference* (pp. 3-18). S.I. Kudinov (Ed.). Moscow: Pero [in Russian].
- Kudinova, I.B., & Belousova, S.S. (2017). Vzaimosviaz dukhovno-nravstvennogo samosoznaniia i samorealizatsii lichnosti v period vzroslosti [The relationship of spiritual and moral self-awareness and self-realization of the individual during adulthood]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druznby narodov, Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia*, 1(14), 38-51. doi: <https://doi.org/10.22363/2313-1683-2017-14-1-38-51> [in Russian].
- Leontev, D.A. (2003). *Psikhologiiia smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoy reguliatsii [Psychology of Sense: Nature, Structure and Dynamics of Sense Regulation]*. Moscow: Smysl [in Russian].
- Maddi, S.R., & Khoshaba, D.M. (1994). Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*, 63, 265-274. doi: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6302_6.
- Makhnach, A.V., & Laktionova, A.I. (2007). ZNiznesposobnost podrostka: poniatie i kontsepciiia [The viability of the teenager: the concept and the concept of]. *Psikhologiiia adaptatsii i sotsialnaia sreda: sovremennye podkhody, problemy, perspektivy, Adaptation psychology and social environment: modern approaches, problems, prospects*. L.G. Dikaia, A.L. ZNuravlev (Ed.). Moscow. doi: <https://doi.org/10.4135/9781412976312> [in Russian].

- Maksymenko, S.D., & Osodlo, V.I. (2010). Struktura ta osobystisni determinanty profesiinoi samorealizatsii subiekta [The structure and personal determinants of professional self-realization of the subject]. *Problemy suchasnoi psykholohii, Problems of modern psychology*, 8, 3-19. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%p> [in Ukrainian].
- Maslou, A. (2008). *Motivatsiia i lichnost [Motivation and personality]* (3rd ed.). (Trans). SPb.: Piter [in Russian].
- Pinska, O.L. (2018). Teoretychni zasady problemy osobystisnoi samorealizatsii yak psykholohichnoho fenomenu [Theoretical foundations of the problem of personal self-realization as a psychological phenomenon]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia, Bulletin of Alfred Nobel University*, 1(15), 36-41. doi: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-0-15-36-41> [in Ukrainian].
- Prosandieieva, L.Ye. (2018). Tvorchist yak zasib samorealizatsii osobystosti v period doroslishannia [Creativity as a means of self-realization of the individual in adulthood]. *Psykholohichni chasopys, Psychological Journal*, 6, 155-166. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2018.6.16> [in Ukrainian].
- Richardson, G. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307-321. doi: <https://doi.org/10.1002/jclp.10020>.
- Rogers, C. (1963) *The Actualizing Tendency in Relation to "Motives" and to Consciousness*. M.R. Jones (Ed.). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity. *British Journal of Psychiatry*, 6(147), 598-611. doi: <https://doi.org/10.1192/bjp.147.6.598>.
- Rylskaia, E.A. (2014). Psihologiiia zniznesposobnosti cheloveka [The psychology of human vitality]. *Doctor's thesis*. Iaroslavl [in Russian].
- Ungar, M., Clark, S.E., Kwong, W.-M., Makhnach, A., & Cameron, C.A. (2005). Studying resilience across cultures. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, vol. 14, 3/4, 1-19. doi: https://doi.org/10.1300/J051v14n03_01.
- Van der Kleij, R., Molenaar, D., & Schraagen, J. M. (2011). Making teams more resilient: effects of shared transformational leadership training on resilience. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 55th Annual Meeting*, 55(1), 2158-2162. doi: <https://doi.org/10.1177/1071181311551450>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дуб В. Г. Життестійкість як умова самоздійснення студента мігранта. *Проблеми гуманітарних наук*. 2017. Вип. 41. С. 59–69. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.41.159064>.
- Галажинский Э. В. Проблема уровней самореализации человека: ценностно-смысловой контекст. *Ценностные основания психологической науки и психология ценностей*. М. : Ин-т психологии РАН, 2008. С. 123–147.
- Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. *Психология личности*. СПб. : Питер, 2003. С. 256–268.
- Коханова О. П., Столярчук О. А. Особистісний потенціал як засіб самореалізації сучасної молоді. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2019. Вип. 15. Т. 4. С. 189–196. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.24>.
- Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере : монография. СПб. : Речь, 2005. 222 с.
- Кравчук С. Л. Психологічні особливості життестійкості особистості у зв'язку з її цінностями самоактуалізації. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 152–166. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-25.%p>.
- Кудинов С. И. Психологические особенности самореализации личности сотрудников органов внутренних дел. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2017. № 1 (28). С. 64–72. (Серия «Педагогика, психология»). doi: <https://doi.org/10.18323/2221-5662-2017-1-67-72>.
- Кудинов С. И., Кудинов С. С. Разработка методики исследования самореализации личности. *Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы* : материалы X Междунар. науч.-практ. конф. / под ред. С. И. Кудинова. М. : Перо, 2017. С. 3–18.
- Кудинова И. Б., Белоусова С. С. Взаимосвязь духовно-нравственного самосознания и самореализации личности в период взрослости. *Вестник Российского университета дружбы народов*. 2017. № 1. Т. 14. С. 38–51. (Серия «Психология и педагогика»). doi: <https://doi.org/10.22363/2313-1683-2017-14-1-38-51>.
- Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой регуляции. М. : Смысл, 2003. 286 с.
- Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. No. 63. P. 265–274. doi: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6302_6.
- Махнач А. В., Лактионова А. И. Жизнеспособность подростка: понятие и концепция. *Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы* / отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев. М., 2007. 624 с. doi: <https://doi.org/10.4135/9781412976312>.
- Максименко С. Д., Осьодло В. I. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 3–19. doi: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%p>.
- Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / пер. с англ. СПб. : Питер, 2008. 352 с.
- Пінська О. Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномену. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2018. № 1 (15). С. 36–41. (Серія «Педагогіка і Психологія»). doi: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-0-15-36-41>.
- Просандієва Л. Є. Творчість як засіб самореалізації особистості в період дорослішання. *Психологічний часопис*. 2018. № 6. С. 155–166. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2018.6.16>.
- Richardson G. The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*. 2002. No. 58 (3). P. 307–321. doi: <https://doi.org/10.1002/jclp.10020>.

- Rogers C. The Actualizing Tendency in Relation to «Motives» and to Consciousness / in: M. R. Jones (Ed.). Lincoln : University of Nebraska Press, 1963. P. 1–24.
- Rutter M. Resilience in the face of adversity. *British Journal of Psychiatry*. 1985. Issue 6. Vol. 147. P. 598–611. doi: <https://doi.org/10.1192/bjp.147.6.598>.
- Рыльская Е. А. Психология жизнеспособности человека : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Ярославль, 2014. 446 с.
- Ungar M., Clark S. E., Kwong W.-M., Makhnach A., Cameron C. A. Studying resilience across cultures. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*. 2005. Vol. 14. No. 3/4. P. 1–19. doi: https://doi.org/10.1300/J051v14n03_01.
- Van der Kleij R., Molenaar D., Schraagen J. M. (2011). Making teams more resilient: effects of shared transformational leadership training on resilience. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 55th Annual Meeting*. 2011 No. 55 (1). P. 2158–2162. doi: <https://doi.org/10.1177/1071181311551450>.

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2020

Bedan V. – Ph.D in Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology of the National University «Odessa Law Academy», Odesa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0497-5473>

The Resilience as a Resource for Self-Realization of Future Lawyers

Self-realization characterizes a person's need for comprehensive disclosure in all spheres of life. The new challenges facing young people today require them to master the skills to manage their own resources: health, emotional, motivational-volitional, cognitive spheres, to be viable for solving established tasks. The study purpose to: analyze the relationship of self-realization of indicators and the viability of the student's future lawyers; to study groups with high and low levels of vitality and characterize the indicators of self-realization in the studied groups. Methodology. The research used the following methods: theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization and interpretation of special sources and theoretical approaches of the selected problem); empirical methods (observation, survey, testing); mathematical and statistical methods. For the processing of empirical data, the method of quantitative analysis (correlation analysis using the computer program for statistical data processing SPSS 23.0 for Windows) and qualitative analysis (the method of «aces» and «profiles») were applied. Psychodiagnostic complex: methodology «Human resilience» (A. Rylskaya) and «Multidimensional questionnaire of personality self-realization» (S. Kudinov, S. Kudinov). Scientific novelty. This study 1) clarified the content of the concepts of «self-realization», «resilience»; 2) the relationship between indicators of vitality and self-realization is theoretically substantiated and empirically confirmed; 3) empirically revealed the typical types of self-realization of persons with different levels of vitality; 4) the resource role of resilience in personal self-realization has been proven. Conclusions. It has been established empirically proved that for law students with high levels of resilience have harmonious self-realization, having a clear idea of their own aspirations and ways of their implementation. Demonstrate optimism, healthy rationalism, adequate self-esteem, activity, energy, perseverance, dedication, initiative, responsibility, high vitality, control of behavior, a tendency to introspection, striving for personal growth, a desire to realize oneself for the benefit of a common cause and other people. For a group of students with a low level of vitality, a characteristic inert level of personality self-realization. They are characterized by moderation, low self-control and self-organization, apathy, irritability, depression, aggressiveness, anxiety, stiffness, rigidity of behavior, self-doubt, resentment, rejection of criticism, avoidance of responsibility, and low self-esteem. They prefer not to experiment, go the beaten path, use well-known standard schemes of self-expression, show stability in habits, relationships, and hobbies.

Keywords: personality; students; self-realization; vitality; resilience; harmonious self-realization; inert self-realization.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.368:343.985.7

doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.70>

Щербанюк В. М. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7160-0375>;

Пясковський В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7954-1018>

Подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту

Мета статті полягає у висвітленні організаційних і тактичних заходів та прийомів подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Використано систему методів наукового пізнання. Зокрема, це методи: формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – з метою детального з'ясування змісту розглядуваних питань; теоретичний – для вивчення наукової літератури; емпіричний – під час проведення експериментального дослідження та інтерв'ювання слідчих Національної поліції України; метод системного аналізу – у контексті визначення заходів подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту. **Наукова новизна** обумовлена визначенням найефективніших заходів подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту. **Висновки.** Під час розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варту слідчий повинен бути готовим до протидії з боку інших учасників кримінального провадження та своєчасно застосовувати заходи, спрямовані на її виявлення та подолання. Здебільшого слідчі натрапляють на протидію розслідуванню цієї категорії злочинів з боку особи, яка вчинила втечу; її захисника; інших засуджених, зокрема тих, які були свідками чи очевидцями втечі; родичів втікача й інших близьких йому осіб (знайомих, товаришів); не знайомих втікачу осіб, які з різних на те причин надавали йому допомогу після втечі або в інший спосіб перешкоджали його розшуку; керівництва та працівників установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення, працівників, які здійснюють конвоювання засуджених чи взятих під варту осіб. Найнебезпечнішим виявом протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту є протидія з боку керівництва та працівників установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення, а також працівників, які здійснюють конвоювання засуджених чи взятих під варту осіб.

Ключові слова: протидія розслідуванню; подолання протидії; криміналістика; розслідування; Національна поліція; позбавлення волі.

Вступ

Специфіка такої категорії злочинів, як втеча з місць позбавлення волі або з-під варту, вирізняється високою ймовірністю виникнення протидії під час досудового розслідування, що зумовлює необхідність ужиття заходів, спрямованих на її подолання.

Попри те, що протидія розслідуванню злочинів завжди була і є серйозною проблемою, яка негативно позначається на ефективності виявлення, розслідування та попередження злочинів, її ґрунтовне дослідження розпочалося лише в 90-х роках минулого століття і пов'язано з докторською дисертацією В. М. Карагодіна, у якій він започаткував вчення про протидію розслідуванню злочинів (Karagodin, 1992).

У криміналістичній літературі є значна кількість визначень поняття протидії розслідуванню, які різняться як за своїм змістом, так і за обсягом (Fedorenko, 2019, p. 275). Розглянемо детальніше

деякі з них. Отже, на думку науковців, протидія розслідуванню – це:

– умисні дії (чи система дій), спрямовані на перешкодження встановленню об'єктивної істини у справі, досягненню інших завдань досудового розслідування (В. М. Карагодін) (Karagodin, 1992, p. 35);

– своєрідний вид соціальної діяльності, що є системою навмисних, цілеспрямованих дій з перешкодження повному, усебічному й об'єктивному розкриттю та розслідуванню злочинів (О. В. Александренко) (Aleksandrenko, 2004, p. 10);

– здійснювана в умовах інформаційної невизначеності умисна активна чи пасивна діяльність, спрямована на перешкодження виконанню завдань розслідування та встановленню істини в кримінальному провадженні (Т. Е. Аріпов) (Arirov, 2000, p. 8);

– своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, що виражається у вигляді однократно здійснюваних навмисних дій чи у вигляді структурно складної

навмисної діяльності, спрямованої на приховання, зміну, знищення інформації, яка має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкодити встановленню обставин учиненого злочину й вини причетних осіб (Р. М. Шехавцов) (Shekhavtsov, 2003, p. 23);

– діяльність (дії чи бездіяльність) сторін кримінального процесу, спрямована на ускладнення формування та повне або часткове спростування кінцевого процесуального тезису, сформульованого протилежною стороною відповідно до її кримінально-процесуальної функції в кримінальному судочинстві та суперечному інтересам протилежної сторони (М. О. Баєв) (Баєв, 2005, p. 7).

Потребує уваги визначення протидії досудовому розслідуванню в місцях позбавлення волі, запропоноване В. А. Іценком. Учений вважав, що протидія досудовому розслідуванню в місцях позбавлення волі є різновидом ненормативної поведінки учасників кримінального провадження, зацікавлених громадян, засуджених, які дотримуються неформальних норм поведінки, що полягає в реалізації прийомів і хитрощів, спрямованих на умисне перешкоджання законній діяльності службових осіб щодо виявлення, фіксації, перевірки, оцінки та використання доказів винуватості особи у вчиненні злочину з метою уникнення кримінальної відповідальності чи призначення більш м'якого покарання (Ishchenko, 2007, p. 9).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є висвітлення організаційних і тактичних заходів та прийомів подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варті.

Досягнення мети дослідження передбачає визначення комплексу заходів суб'єкта розслідування, спрямованих на подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варті.

Виклад основного матеріалу

Метою будь-якої протидії розслідуванню є перешкоджання досягненню мети розслідування, виконанню його завдань, встановленню істини в кримінальному провадженні (Klymash, 2017, p. 179). За допомогою протидії особа, яка вчинила злочин, намагається уникнути не лише відповідальності, а й покарання: спочатку вживає заходів, спрямованих на приховання слідів злочину, докладає всіх зусиль, щоб злочин залишився латентним, реалізує комплекс заходів щодо маскуванню (інсценування) злочину. Згодом за допомогою погроз, підкупу, шантажу намагається схилити свідків до надання завідомо неправдивих показань, активно використовує

конституційне право відмовитися давати показання проти себе, насамкінець, протистоїть слідчому, прокурору та суду, впливає на інших учасників кримінального провадження задля уникнення кримінальної відповідальності чи зменшення терміну призначеного покарання (Ishchenko, 2007, p. 15-16). Навіть у тих випадках, коли підозрюваний визнає свою вину, сприяє досудовому розслідуванню, потрібно враховувати, що завжди є протилежність інтересів сторони захисту й обвинувачення. Визнаючи факт злочинного діяння, підозрюваний все одно намагається зменшити розмір завданої шкоди, ступінь вини, оскаржити формулювання обвинувачення, надати власні виправдувальні докази або ж, навпаки, обмовити себе, вигороджуючи інших (Агіров, 2000, p. 9).

Безпосередньо досліджуючи протидію розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варті, слід зазначити, що коло суб'єктів, які можуть її чинити, є достатньо широким.

Результати проведеного нами анкетування слідчих Національної поліції України засвідчили, що під час розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варті вони найчастіше натрапляли на протидію розслідуванню з боку:

- особи, яка вчинила втечу (25,2 %);
- її захисника (9,1 %);
- інших засуджених, зокрема тих, які були свідками чи очевидцями втечі (32,8 %);
- родичів утікача й інших близьких йому осіб (знайомих, товаришів) (8,3 %);
- не знайомих втікачу осіб, які з різних на те причин надавали йому допомогу після втечі або в інший спосіб перешкождали його розшуку (11,5 %);
- керівництва та працівників установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення, працівників, які здійснюють конвоювання засуджених чи взятих під варту осіб (13,1 %).

Безсумнівно, серед перелічених категорій найбільш зацікавленим суб'єктом протидії є особа, яка вчинила втечу. Здійснюючи діяльність, спрямовану на протидію розслідуванню, утікач намагається:

- а) перешкодити встановленню свого місцезнаходження та затриманню;
- б) уникнути кримінальної відповідальності за втечу (зокрема, прагне закриття кримінального провадження за фактом учинення втечі у зв'язку із встановленням відсутності в його діях складу злочину або у зв'язку з неможливістю встановити достатні докази для доведення його винуватості);
- в) максимально затягнути процес досудового розслідування, перешкоджаючи встановленню об'єктивної істини в кримінальному провадженні;
- г) отримати більш м'яке покарання за вчинене (наприклад, приховати факт учинення втечі за попередньою змовою групою осіб та

бути притягнутим до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 393 КК України).

Нерідко досягти зазначених завдань підозрюваному допомагає його захисник, використовуючи як законні (рекомендує підзахисному відмовитися давати показання, затягує час під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, заявляє значну кількість клопотань), так і протиправні способи (здійснює тиск на співучасників злочину, свідків та потерпілих з метою отримання від них таких показань, які потрібні захисту, обіцяє їм за це грошову винагороду, пропонує неправомірну вигоду особам, які здійснюють досудове розслідування, консультує підзахисного щодо можливих шляхів ухилення від кримінальної відповідальності тощо).

Протидія досудовому розслідуванню з боку інших засуджених чи взятих під варту осіб, зокрема тих, хто були свідками чи очевидцями втечі, часто пов'язана з консультуванням підозрюваного з окремих питань кримінального судочинства, передачею власного кримінального досвіду щодо протидії розслідуванню, наданням допомоги в здійсненні впливу на інших учасників кримінального процесу. Мотивами протидії з боку цієї категорії осіб є прагнення до підвищення власного авторитету в кримінальних колах, корислива зацікавленість, небажання з'являтися на допити, тим самим змінюючи звичний розпорядок дня, страх помсти з боку інших засуджених, демонстративний вияв негативного ставлення до правоохоронних органів (Polikarov, 2016, p. 53), а також дотримання неформальних норм поведінки, які встановлюють заборону на дачу будь-яких показань під час розслідування. Крім того, відмова від надання показань або давання завідомо неправдивих показань про те, що нічого не відомо про обставини втечі, можуть бути пов'язані з небажанням втручатися «в чужі справи» або неможливістю такого втручання через належність нижчої ланки неформальної стратифікації.

Родичі втікача й інші близькі йому особи (знайомі, товариші) можуть протидіяти розслідуванню різноманітними шляхами, зокрема і переховуючи його після втечі, допомагаючи наданням засобів зв'язку, грошових коштів, а також учиняючи вплив на свідків та інших зацікавлених осіб. Також нерідко трапляються випадки, коли раніше не знайомі втікачу особи (наприклад, таксисти, водії автобусів, інших маршрутних транспортних засобів, продавці магазинів, орендодавці квартир) перешкоджають його пошукам або ускладнюють їх, не повідомляючи правоохоронні органи про його місцеперебування, забезпечуючи можливість скористатися автотранспортом, безкоштовно підвозять його, надають продукти харчування

тощо. Мотивами їх вчинків можуть бути страх, корислива зацікавленість, жалість, небажання співпрацювати з правоохоронними органами (Tsymbal & Vlad, 2020, p. 87-88) тощо.

Водночас найнебезпечнішим виявом протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту є протидія з боку керівництва та працівників установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення, а також працівників, які здійснюють конвоювання засуджених чи взятих під варту осіб. Мотивами такої протидії є переважно спроби уникнення дисциплінарної чи кримінальної відповідальності за недбале ставлення до виконання службових обов'язків, що призвело до втечі засудженої чи взятої під варту особи, корисливий мотив, бажання приховати інформацію про інші недоліки, яких припускалися в службовій діяльності.

Розглянемо детальніше діяння, які вчиняють з метою протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту. Слід зауважити, що в окремих випадках вони мають незаконний характер, а в інших, навпаки, реалізуються передбаченими чинним законодавством способами з метою захисту прав й інтересів учасників кримінального провадження (Polikarov, 2016, p. 17). Отже, актами протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту можуть бути:

– відмова від давання показань (Pletenets, 2020, p. 243). Відповідно до ст. 42 КПК України, давання пояснень, показань – це право, а не обов'язок підозрюваного. Також він має право в будь-який час відмовитися відповідати на запитання ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012). Допитуваний, керуючись власною метою, самостійно визначає свою позицію та приймає рішення – давати або не давати показання. Інша ситуація складається в разі, коли свідок відмовляється давати показання, адже ст. 385 КК України передбачає кримінальну відповідальність за це ("Kryminalnyi kodeks", 2001). Водночас на практиці питання притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею є досить проблемним (для прикладу, протягом 2019 року в Україні було направлено до суду лише три кримінальні провадження за ознаками злочину, передбаченого ст. 385 КК України) ("Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia"), що призводить до появи відчуття безкарності в осіб, які чинять протидію розслідуванню таким способом;

– давання завідомо неправдивих показань (Zavydniak, 2019, p. 162), зокрема викривлення фактичних обставин події, що відбулася, ненадання інформації про осіб, які допомагали під час втечі, зокрема були пособниками її вчинення, повідомлення про наявність свідків учинення злочину, яких насправді не було, а їх дані є вигаданими, зазначення неправдивих

причин, мотивів і мети залишення установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення (наприклад, засуджений, який мав право пересуватися без конвою та залишив місце позбавлення волі, намагаючись надати вчиненому злочину вигляд дисциплінарного проступку, повідомляє про те, що заблукав або мав намір піти до родичів і повернутися, а умислу на вчинення втечі в нього не було);

– зміна раніше наданих показань. Цей варіант поведінки найбільше притаманний засудженим за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, які мають значний злочинний досвід. Також причинами зміни раніше наданих показань є страх, помста, співчуття, байдужість, небажання сприяти розслідуванню злочину тощо;

– відмова від участі в слідчих (розшукових) діях, зокрема під приводом формального дотримання правил внутрішнього розпорядку (прийом їжі, прогулянка) або шляхом введення в оману щодо свого психічного чи фізичного стану здоров'я (симуляція хвороб, учинення актів самокалічення);

– відмова підписувати протокол слідчої (розшукової) дії після її проведення;

– підготовка та заява значної кількості клопотань у кримінальному провадженні, розгляд яких призводить до відволікання уваги слідчого й розосередження сил, спрямованих на якісне розслідування, а також безпідставне систематичне оскарження дій та бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування;

– затягування часу під час ознайомлення підозрюваного та захисника з матеріалами кримінального провадження;

– учинення різноманітних провокаційних дій, спрямованих, зокрема, на дезорганізацію роботи установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення (оголошення голодування, повідомлення неправдивих відомостей щодо порушення прав людини представникам засобів масової інформації, підбурювання інших засуджених до недотримання правил внутрішнього розпорядку) (Polikarpov, 2016, p. 34) з метою здійснення впливу на працівників правоохоронних органів для прийняття ними потрібних рішень або задля відволікання їхньої уваги від розслідування злочину;

– розголошення інформації, що становить таємницю слідства, а також обмін інформацією, яка сприяє протидії кримінальному переслідуванню, між підозрюваним, свідками й іншими особами (ведення перемовин через коридори, отвори в стінах чи вікна камер, передача інформації за допомогою засобів зв'язку, через захисників, ведення нелегального листування) (Polikarpov, 2016, p. 74-75). В установах виконання покарань чи попереднього ув'язнення з метою оперативної передачі інформації один одному засуджені чи

взяті під варту особи вдаються до різних «хитрощів»;

– умисне приховання, пошкодження, знищення чи фальсифікація матеріальних слідів злочину, зокрема засобів і знарядь вчинення злочину, інших предметів і документів, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні, зокрема пошкодження чи знищення матеріалів кримінального провадження: викрадення матеріалів кримінального провадження чи окремих процесуальних документів; склеювання аркушів процесуальних документів, їх механічне знищення (Polikarpov, 2016, p. 70) під час проведення слідчих (розшукових) дій або під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження через неухважність слідчого або його відсутність;

– здійснення фізичного чи психологічного впливу на осіб, які були свідками чи очевидцями злочину (Vlad, 2020, p. 105), з метою примушування їх до зміни наданих показань чи надання завідомо неправдивих показань, а також на працівників правоохоронних органів, слідчого, прокурора з метою примушування до вчинення певних дій чи утримання від їх учинення. Такий вплив може здійснюватися за допомогою прохань, умовлянь, погроз, підкупу, надання неправомірної вигоди, обману, шантажу, завдання тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження майна;

– надання матеріальної допомоги й інформаційної підтримки (сповіщення про заходи, яких вживають правоохоронні органи) особі, яка вчинила втечу та переховується;

– невчасне інформування (Ortynskiy, 2018, p. 7) інших правоохоронних органів про втечу засудженої чи взятої під варту особи, поєднане з невдалими спробами розшукати втікача самостійно, приховання значущої для розслідування інформації, ненадання або несвоєчасне надання самостійно виявлених речових доказів або надання недостовірної інформації керівництвом або працівниками установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення.

Основними причинами, які обумовлюють протидію розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варту, є такі:

а) розслідування проводять недостатньо інтенсивно й наступально;

б) з моменту виявлення факту вчинення кримінального правопорушення до початку розслідування минув значний проміжок часу;

в) слідчі (розшукові) дії проводять з невірною тривалими проміжками;

г) формальне проведення слідчих (розшукових) дій, зміст яких не дає змоги визначити мету, а також розцінити їх як тактичний прийом чи задум слідчого.

Отже, можна дійти висновку, що під час розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варту слідчий повинен бути готовим до

протидії з боку інших учасників кримінального провадження та своєчасно застосовувати заходи, спрямовані на її виявлення і подолання.

Загалом подолання протидії розслідуванню є одним із факторів оптимізації процесуальної діяльності сторони обвинувачення, метою якої є викриття підозрюваного в учиненні злочину. Із цього приводу К. В. Гутнік зазначає, що подолання протидії розслідуванню злочинів – це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на припинення або нейтралізацію перешкоджання зацікавленими особами реалізації завдань кримінального судочинства на стадії розслідування (Hutnik, 2010, р. 16-17).

Натомість Б. А. Полікарпов надає розширене визначення цього поняття і трактує його як подолання протидії розслідуванню через систему дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на прогнозування, попередження, розпізнавання, припинення та нейтралізацію протидії кримінальному переслідуванню у відповідному кримінальному провадженні (Polikarpov, 2016, р. 118).

Прогнозуванням слід вважати діяльність, спрямовану на дослідження конкретних перспектив розвитку протидії розслідуванню, адже слідчий повинен передбачати можливі варіанти розвитку подій для того, щоб мати змогу діяти «напередження», запобігаючи втраті доказів. У цьому випадку моделювання, інтуїтивні припущення, порівняння з аналогічними випадками будуть найраціональнішими засобами прогнозування протидії, що обумовлено обсягом наявних відомостей у кримінальному провадженні, властивостями суб'єкта протидії тощо (Polikarpov, 2016, р. 118).

Наступним етапом подолання протидії є вжиття попереджувальних заходів, спрямованих на створення умов, за яких вчинення актів протидії ускладниться або унеможливиться. До прикладу, відеофіксація всіх слідчих (розшукових) дій попередить можливість особи оскаржувати дії слідчого, мотивуючи тим, що вони були незаконними. Застосування за порушення режиму до засуджених чи взятих під варту осіб заходів стягнення, передбачених Законом України «Про попереднє ув'язнення» чи Кримінально-виконавчим кодексом України, попередить незаконний обмін інформацією між ними, зокрема внаслідок користування засобами зв'язку, а також унеможливить протиправний вплив на свідків й очевидців вчинення злочину, а вжиття заходів щодо забезпечення цілісності матеріалів кримінального провадження попередить їх втрату, пошкодження чи підміну.

У зв'язку з тим, що більшість актів протидії має прихований характер, їх вчасне розпізнавання має важливе значення. Розпізнаванням (діагностикою) протидії розслідуванню слід вважати виявлення ознак реальної чи потенційної протидії (Arirov,

2000, р. 11). Наступним етапом подолання протидії є її припинення. Наприклад, якщо підозрюваний затягує час під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, сторона обвинувачення, відповідно до ч. 10 ст. 290 КПК України, може звернутися до слідчого судді щодо встановлення строку для ознайомлення з матеріалами («Kryminalnyi protsesualnyi kodeks», 2012).

У випадку, коли вчасно припинити акти протидії розслідуванню не вдалося, слідчий повинен вжити заходів щодо їх нейтралізації – послаблення, блокування, а також усунення наслідків (Polikarpov, 2016, р. 120). До заходів нейтралізації протидії можна віднести застосування заходів безпеки до учасників кримінального провадження, переконання їх у необхідності давати правдиві показання тощо.

Загалом заходи, спрямовані на подолання протидії розслідуванню, науковці поділяють на різні категорії: процесуальні, криміналістичні й оперативно-розшукові; кримінально-правові, кримінальні процесуальні, тактичні прийоми і тактичні операції, техніко-криміналістичні, оперативно-розшукові, організаційні й організаційно-тактичні, комплексні (комбіновані); процесуальні (слідчі (розшукові) дії й оперативно-розшукові заходи), неprocesуальні (тактичні прийоми, комбінації й операції) (Hutnik, 2010, р. 11); організаційні й тактичні (Aleksandrenko, 2004, р. 14) тощо.

Наукова новизна

На підставі здійсненого аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що під час розслідування втечі з місць позбавлення волі або з-під варті різноманітні заходи подолання протидії розслідуванню використано в 72,6 % кримінальних проваджень. Тому ми вважаємо за доцільне під час здійснення їх класифікації врахувати думку практичних працівників. Зокрема, опитані слідчі Національної поліції України зазначили, що найефективнішими заходами подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варті є:

- кримінальні процесуальні (20,4 %);
- криміналістичні (36,3 %);
- оперативно-розшукові (18,6 %);
- організаційні (11,9 %);
- режимні (12,8 %).

До кримінальних процесуальних заходів подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варті можна віднести: невідкладне проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення та вилучення матеріальних слідів злочину; ужиття заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (Pasechnuk, 2019, р. 179); проведення допиту, впізнання осіб

у режимі відеоконференції або пред'явлення особи для впізнання за фотознімках або поза її візуальним й аудіоспостереженням; попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України), а також за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України); роз'яснення норм чинного законодавства, зокрема попередження про кримінальну відповідальність за введення в оману органу, що здійснює досудове розслідування, зокрема шляхом надання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України), за відмову від давання показань (ст. 385 КК України); звернення до слідчого судді із клопотанням щодо встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; ініціювання питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, який вчиняє неправомірні дії, спрямовані на протидію розслідуванню, тощо.

Криміналістичними заходами подолання протидії розслідуванню є: постійний аналіз слідчої ситуації, що склалася; своєчасність проведення слідчих (розшукових) дій та вибір найбільш оптимальних часу та місця їх проведення; повідомлення учасникам слідчих (розшукових) дій лише тієї інформації, яка необхідна для їх проведення; застосування відеозапису під час слідчих (розшукових) дій (Pletenets, 2018, p. 162); підбір найбільш ефективних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема використання тактичних прийомів, розроблених чи адаптованих спеціально для осіб, які відбувають покарання (формування помилкового уявлення про обізнаність слідчого; формування завдань, спроба досягнення яких призведе до програшної позиції зацікавлених осіб; формування в них наміру скористатися незаконними засобами; створення перешкод для правильного оцінювання зацікавленими особами справжніх намірів слідчого); викриття факту надання неправдивих показань; перевірка правдивості показань; забезпечення цілісності матеріалів кримінального провадження; проведення перевірки навіть завідомо неправдивих (захисних) версій зацікавлених осіб, адже ретельна фіксація хибної версії надає слідчому суттєву тактико-психологічну перевагу надалі; дезорієнтація злочинців щодо намірів слідчого; тактично вміло обрана лінія поведінки під час спілкування із захисниками; використання спеціальних знань під час досудового розслідування (Ishchenko, 2007, p. 22) тощо.

Метою проведення оперативно-розшукових заходів задля подолання протидії розслідуванню є з'ясування причин, мотивів і мети протидії розслідуванню; виявлення та нейтралізація суб'єктів протидії, їх дезорієнтація в слідчій

ситуації, що склалася; виявлення фактів учинення тиску на свідків, приховання, знищення, підміни доказів; встановлення психологічного контакту й довірчих стосунків зі свідками та очевидцями вчинення злочину. В установах виконання покарань і попереднього ув'язнення необхідна для досягнення зазначеної мети інформацію може бути отримано шляхом проведення оперативних опитувань, спостереження, від осіб, які конфіденційно співробітничать з оперативними працівниками, за результатами проведення оперативних комбінацій, перегляду вхідної та вихідної кореспонденції засуджених, аналізу інформації, яка міститься у вилучених засобах зв'язку, яким незаконно користувалися засуджені чи взяті під варту особи.

Організаційні заходи, спрямовані на подолання протидії розслідуванню, охоплюють своєчасні публікації в засобах масової інформації ретельно продуманої інформації про перебіг і результати розслідування, а також дій, спрямованих на розшук злочинця, різноманітних орієнтувань; обладнання та використання систем відеонагляду, підготовку робочого місця в кабінетах для проведення слідчих (розшукових) дій; організацію медичного обстеження осіб, схильних до симуляції хвороб; ініціювання проведення службових розслідувань у разі виявлення в діяннях працівників установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення ознак дисциплінарних проступків; інші управлінські заходи.

Режимні заходи пов'язані з ізоляцією підозрюваних, свідків та очевидців події з числа засуджених чи взятих під варту осіб, розміщення їх у різних приміщеннях, а також з особливостями їх переміщення установою виконання покарань чи попереднього ув'язнення з тим, щоб уникнути контакту між ними, а також проведенням обшуків камер, огляду особистих речей, посилок і передач. Слід зауважити, що умов ізоляції слід неухильно дотримуватися не лише під час розміщення в камерах, а й під час супроводу до місця проведення слідчих (розшукових) дій, санітарних процедур, прогулянок, побачень із захисниками, конвоювання в суд.

Уживаючи будь-яких із перелічених заходів подолання протидії розслідуванню, необхідно насамперед керуватися такими принципами, я:

- а) законності заходів, яких уживають;
- б) об'єктивності, повноти та всебічності дослідження матеріалів кримінального провадження (Alenin, & Voloshyna, 2020, p. 88);
- в) оперативності вжиття заходів щодо подолання протидії розслідуванню;
- г) збереження таємниці досудового розслідування (нерозголошення джерел інформації);
- д) встановлення психологічного контакту (Sokyran., 2020, p. 19) з кожним суб'єктом протидії;
- е) відповідності вжитих заходів нормам етики.

Висновки

Узагальнюючи викладене, зауважимо, що як акти протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варти, так і заходи, спрямовані на подолання такої протидії, є різноманітними.

Зокрема, основними актами протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варти є: відмова від давання показань; давання завідомо неправдивих показань; зміна раніше наданих показань; відмова від участі в слідчих (розшукових) діях, зокрема під приводом формального дотримання правил внутрішнього розпорядку (прийом їжі, прогулянка) або шляхом введення в оману щодо свого психічного чи фізичного стану здоров'я (симуляція хвороб, вчинення актів самокалічення); відмова підписувати протокол слідчої (розшукової) дії після її проведення; підготовка та заява значної кількості клопотань у кримінальному провадженні, розгляд яких призводить до відволікання уваги слідчого й розосередження сил, спрямованих на якісне розслідування, а також безпідставне систематичне оскарження дій та бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування; затягування часу під час ознайомлення підозрюваного та захисника з матеріалами кримінального провадження; учинення різноманітних провокаційних дій, зокрема спрямованих на дезорганізацію роботи установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення з метою здійснення впливу на працівників правоохоронних органів для прийняття ними потрібних рішень або задля відволікання їх уваги від розслідування злочину; розголошення інформації, що становить таємницю слідства, а також обмін інформацією, яка сприяє

протидії кримінальному переслідуванню, між підозрюваним, свідками й іншими особами; умисне приховання, пошкодження, знищення чи фальсифікація матеріальних слідів злочину, зокрема засобів і знарядь вчинення злочину, інших предметів та документів, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні, зокрема пошкодження чи знищення матеріалів кримінального провадження; здійснення фізичного чи психологічного впливу на осіб, які були свідками чи очевидцями злочину, з метою примушування їх до зміни наданих показань чи надання завідомо неправдивих показань, а також на працівників правоохоронних органів, слідчого, прокурора з метою примушування до вчинення певних дій чи утримання від їх учинення; надання матеріальної допомоги й інформаційної підтримки особі, яка вчинила втечу та переховуються; невчасне інформування правоохоронних органів про втечу засудженої чи взятої під варту особи, поєднане з невдалими спробами розшукати втікача самостійно, приховання значущої для розслідування інформації, ненадання або несвоєчасне надання самостійно виявлених речових доказів чи надання недостовірної інформації керівництвом або працівниками установи виконання покарань чи попереднього ув'язнення.

Найдієвішими заходами подолання протидії розслідуванню втечі з місць позбавлення волі або з-під варти є: кримінальні процесуальні; криміналістичні; оперативно-розшукові; організаційні; режимні. Ефективність і доцільність обрання певного заходу подолання протидії залежить від слідчої ситуації, яка склалася, характеристики суб'єктів протидії, етапу розслідування, а також кваліфікації слідчого.

REFERENCES

- Aleksandrenko, O.V. (2004). Kryminalistychni problemy podolannia protydii rozsliduvanniu [Forensic problems of overcoming opposition to the investigation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Alenin, Yu.P., & Voloshyna, V.K. (2020). Poniattia ta systema pryntsyviv kryminalnoho provadzhennia [The concept and system of principles of criminal proceedings]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Scientific works of the National University "Odessa Law Academy", 26, 78-89. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v14i0.315> [in Ukrainian].*
- Aripov, T.E. (2000). Taktiko-kriminalisticheskie priemy preodoleniia protivodeystviia rassledovaniu [Tactical and forensic techniques for overcoming opposition to investigation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tashkent [in Russian].
- Baev, M.O. (2005). Protivodeystvie kak realizatsiia printsipa sostizatelnosti v ugovovno-protsessualnom issledovanii prestupleniy [Counteraction as the implementation of the adversarial principle in criminal procedural investigation of crimes]. *Voronezhskie kriminalisticheskie chteniia, Voronezh forensic readings, 6, 5-10 [in Russian].*
- Fedorenko, M.S. (2019). Protydiia z boku zatsikavlenykh osib ta zasoby yii podolannia pry rozsliduvanni perevyschennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen spivrobotnykamy pravookhoronnykh orhaniv [Counteraction by stakeholders and means of overcoming it in the investigation of abuse of power or official authority by law enforcement officers]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko, 1(85), 2 75-286. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.275-286> [in Ukrainian].*
- Hutnik, K.V. (2010). Rozsliduvannia zlochyniv v umovakh protydii, yaka chynytsia z vykorystanniam sotsialnoi napruzhenosti [Investigation of crimes in the context of counteraction, which is done with the use of social tensions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

- Ishchenko, V.A. (2007). Protivodeystvie predvaritelnomu rassledovaniuu v mestakh lisheniia svobody i osnovnye napravleniia ego neytralizatsii [Counteraction to preliminary investigation in places of deprivation of liberty and the main directions of its neutralization]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Karagodin, V.N. (1992). Osnovy kriminalisticheskogo ucheniia o preodolenii protivodeystviia rassledovaniuu [Fundamentals of forensic science on overcoming counteraction to investigation]. *Doctor's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
- Klymash, S.M. (2017). Do sutnosti poniattia protydii rozsliduvanniu zlochyniv [The essence of the concept of countering the investigation of crimes]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Scientific works of the National University "Odessa Law Academy", 19*, 174-181. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v19i0.518> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page12> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Ortynskiy, V. (2018). Pytannia protydii dosudovomu rozsliduvanniu zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti na etapi vidkryttia kryminalnoho provadzhennia [Issues of counteraction to pre-trial investigation of crimes in the sphere of official activity at the stage of opening criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", 902*, 4-10. doi: <https://doi.org/10.23939/law2018.902.004> [in Ukrainian].
- Pasechnyk, M.L. (2019). Zakhody zabezpechennia bezpeky uchastnykiv kryminalnoho provadzhennia yak element slidchoi taiemnytsi [Measures to ensure the safety of participants in criminal proceedings as an element of investigative secrecy]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattya Legal Bulletin, 2(27)*, 179-182. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).215](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).215) [in Ukrainian].
- Pletenets, V.M. (2018). Osoblyvosti vykorystannia neverbalnoi informatsii u podolanni protydii dosudovomu rozsliduvanniu [Features of the use of nonverbal information in overcoming the opposition to pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 1*, 160-163. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-1-160-163> [in Ukrainian].
- Pletenets, V.M. (2020). Mozhlyvosti vykorystannia faktorov raptovosti v umovakh protydii rozsliduvanniu [Possibilities of using the factor of surprise in the conditions of counteraction to the investigation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko, 2(90)*, 239-247. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.239-247> [in Ukrainian].
- Polikarpov, B.A. (2016). Protivodeystvie ugovnomu presledovaniuu v sledstvennykh izoliatorakh i kriminalisticheskie sredstva ego preodoleniia [Counteraction to criminal prosecution in pre-trial detention centers and forensic means of overcoming it]. *Candidate's thesis*. Ulan-Ude [in Russian].
- Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2017-2020 roky [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation for 2017-2020]. *Sait "Heneralna prokuratura Ukrainy", Site "General Prosecutor of Ukraine"*. Retrieved from <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].
- Shekhavtsov, R.M. (2003). Formy ta sposoby protydii rozsliduvanniu zlochyniv i zasoby yikh podolannia (za materialamy kryminalnykh sprav pro vymahannia, vchyneni orhanizovanyh hrupamy, zlochynnyh orhanizatsiiamy) [Forms and methods of counteracting the investigation of crimes and means of overcoming them (based on materials of criminal cases of extortion committed by organized groups, criminal organizations)]. *Candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
- Sokyran, F.M. (2020). Zastosuvannia psykholohichnoho vplyvu v kryminalnomu sudochynstvi [Application of psychological influence in criminal proceedings]. *Kryminalistychnyi visnyk, Forensic Bulletin, 32(2)*, 15-21. doi: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-15> [in Ukrainian].
- Tsymbal, P.V., & Vlad, V.F. (2020). Osoblyvosti provedennia dopytu v penitentsiarnykh ustanovakh pid chas rozsliduvannia vtechi z mistv pozbavleniia voli [Peculiarities of interrogation in penitentiary institutions during the investigation of escape from prisons]. *Znannia yevropeiskoho prava, Knowledge of European law, 2*, 84-89. doi: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.80> [in Ukrainian].
- Vlad, V.F. (2020). Problemy rozsliduvannia ta borotby iz vtechamy z mistv pozbavleniia voli [Problems of investigating and combating escapes from prisons]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odessa Law Academy", 1*, 102-106. doi: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.58> [in Ukrainian].
- Zavydniak, I.O. (2019). Taktychni operatsii, spriamovani na podolannia protydii rozsliduvanniu kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh z vykorystanniam suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii [Tactical operations aimed at overcoming the opposition to the investigation of criminal offenses committed with the use of modern information technology]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka), International Legal Bulletin: current issues (theory and practice)6 15*, 159-166. doi: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.159-166> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.
- Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. 26. С. 78–89. doi: <https://doi.org/10.32837/npuola.v14i0.315>.
- Арипов Т. Э. Тактико-криминалистические приемы преодоления противодействия расследованию : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ташкент, 2000. 22 с.
- Баев М. О. Противодействие как реализация принципа состязательности в уголовно-процессуальном исследовании преступлений. *Воронежские криминалистические чтения*. 2005. № 6. С. 5–10.
- Федоренко М. С. Протидія з боку зацікавлених осіб та засоби її подолання при розслідуванні перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 275–286. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85>.
- Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруженості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 21 с.
- Ищенко В. А. Противодействие предварительному расследованию в местах лишения свободы и основные направления его нейтрализации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2007. 29 с.
- Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 1992. 388 с.
- Климаш С. М. До сутності поняття протидії розслідуванню злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 174–181. doi: <https://doi.org/10.32837/npuola.v19i0.518>.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page12>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Ортинський В. Питання протидії досудовому розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності на етапі відкриття кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 902. С. 4–10. doi: <https://doi.org/10.23939/law2018.902.004>.
- Пасечник М. Л. Заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження як елемент слідчої таємниці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 2 (27). С. 179–182. doi: [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2\(27\).215](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i2(27).215).
- Плетенець В. М. Особливості використання невербальної інформації у подоланні протидії досудовому розслідуванню. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 160–163. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-1-160-163>.
- Плетенець В. М. Можливості використання фактору раптовості в умовах протидії розслідуванню. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 239–247. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.90.239-247>.
- Поликарпов Б. А. Противодействие уголовному преследованию в следственных изоляторах и криминалистические средства его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Улан-Удэ, 2016. 292 с.
- Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2017–2020 роки. *Генеральна прокуратура України* : веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
- Шехавцов Р. М. Форми та засоби протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луганськ, 2003. 238 с.
- Сокиран Ф. М. Застосування психологічного впливу в кримінальному судочинстві. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 15–21. doi: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-15>.
- Цимбал П. В., Влад В. Ф. Особливості проведення допиту в пенітенціарних установах під час розслідування втечі з місць позбавлення волі. *Знання європейського права*. 2020. № 2. С. 84–89. doi: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.80>.
- Влад В. Ф. Проблеми розслідування та боротьби із втечами з місць позбавлення волі. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 102–106. doi: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.58>.
- Завидняк І. О. Тактичні операції, спрямовані на подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених з використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 159–166. doi: <https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.159-166>.

Стаття надійшла до редколегії 31.08.2020

Shcherbaniuk V. – Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Science of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7160-0375>;

Piaskovsky V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Science of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7954-1018>

Overcoming Opposition to Investigation of Escape from Prisons or Prison

*The **purpose** of the article is to highlight the organizational and tactical measures and techniques to overcome opposition to the investigation of escape from prisons or from custody. **Methodology.** Methodological tools are selected taking into account the purpose, specifics of the object and subject of research. A system of methods of scientific cognition is used. In particular, these are the methods of: formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) – in order to clarify in detail the content of the issues under consideration; theoretical – for the study of scientific literature; empirical – in the course of conducting an experimental study and interviewing investigators of the National Police of Ukraine; method of systematic analysis – in the context of determining measures to overcome the opposition to the investigation of escape from prisons or from custody. **Scientific novelty** is due to the definition of the most effective measures to overcome the opposition to the investigation of escape from places of imprisonment or from custody. **Conclusions.** When investigating an escape from a place of imprisonment or from custody, the investigator must be prepared to oppose other participants in the criminal proceedings and to take timely measures to detect and overcome them. Most often, investigators are opposed to the investigation of this category of crimes by the person who committed the escape; her defender; other convicts, including those who witnessed or witnessed the escape; relatives of the fugitive and other close persons (acquaintances, comrades); strangers to the fugitive who, for various reasons, assisted him after the escape or otherwise obstructed his search; management and staff of the penitentiary or pre-trial detention facility, staff escorting convicted or detained persons. The most dangerous manifestation of opposition to the investigation of escape from prisons or detention is the opposition of the management and staff of the penitentiary or pre-trial detention facility, as well as staff escorting convicted or detained persons.*

Keywords: opposition to the investigation; overcoming opposition; criminalistics; investigation; National Police; imprisonment.

Синоверська Т. І. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6085-1638>

Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування жорстокого поводження з тваринами

Метою статті є висвітлення тактики й основних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичний метод, що сприяє розумінню об'єкта дослідження в контексті поєднання потреб науки та практики, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедуція, індукція, аналогія, абстрагування), що дали змогу детальніше розглянути тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. У дослідженні було застосовано такі спеціально-правові методи: порівняльно-правовий – під час аналізу норм матеріального й процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів; історико-правовий – для висвітлення змісту основних понять на підставі наукових поглядів та положень чинного законодавства; метод системного аналізу – для комплексного узагальнення особливостей тактики окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. Наукова новизна роботи полягає у висвітленні тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами. Сформовано низку рекомендацій стосовно подолання негативних факторів психологічного характеру під час проведення таких слідчих (розшукових) дій, як: обшук, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент. Обґрунтовано необхідність застосування психологічних прийомів впливу на поведінку особи – учасника слідчої (розшукової) дії. Висновки. Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами тактика проведення таких слідчих (розшукових) дій, як обшук, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент, має низку особливостей. Вибір тактичних прийомів їх проведення має враховувати: по-перше, дотримання законодавства, організаційно-тактичних засад проведення; по-друге, рівень професійних знань слідчого, зокрема в галузі психології.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії; етап; розслідування; криміналістична тактика; жорстоке поводження; тварина; тактичний прийом.

Вступ

За результатами вивчення емпіричних джерел встановлено, що слідчими (розшуковими) діями, які потребують особливого тактичного підходу до їх проведення під час розслідування жорстокого поводження з тваринами, є обшук, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент.

У процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами негативні фактори виникають на всіх його етапах, тому важливе значення мають питання, пов'язані з удосконаленням тактики проведення слідчих (розшукових) дій. Слідчий нерідко постає перед чиненням психологічного тиску з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, наданням недостовірних показань, перекручуванням інформації тощо.

Одним із напрямів, що сприяє ефективності роботи слідчих, є оволодіння тактичними прийомами та застосування їх на практиці. Важливим є дослідження психологічних аспектів реалізації тактичних прийомів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами. Ці й інші обставини засвідчують актуальність досліджуваної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у висвітленні основних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. Для її досягнення слід виконати такі завдання: розглянути поняття тактичних прийомів, сформулювати основні тактичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами, з'ясувати особливості застосування тактичних прийомів та їх комбінацій з метою подолання психологічного тиску з боку учасників слідчих (розшукових) дій.

Тактичні аспекти проведення слідчих (розшукових) дій розглядали у своїх роботах І. В. Басиста, А. В. Іщенко, І. І. Когутич, Ж. В. Удовенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін.

Виклад основного матеріалу

У криміналістичній науці тактика охоплює систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування, судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на

встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів (Piaskovskiy et al., 2020, p. 374-375).

Вибір методів, якими оперує криміналістична тактика, залежить від особливостей конкретного кримінального правопорушення, слідчої ситуації, обсягу інформації, яка наявна в матеріалах кримінального провадження, професійних навичок слідчого. Одним із важливих засобів криміналістичної тактики є тактичні прийоми.

Кожен тактичний прийом – це рекомендація, адресована слідчому, про можливість альтернативних варіантів проведення процесуальних дій чи прийняття тактичних рішень. Тобто про тактичний прийом може йтися лише тоді, коли в слідчого є вибір лінії його поведінки (Halahan, 2017, p. 74)

Слід ураховувати законність застосування тактичних прийомів, а також їх доцільність у кожній конкретній ситуації. Зважаючи на специфіку злочину, передбаченого ст. 299 КК України, а також предмета злочинного посягання, можна сформулювати систему тактичних прийомів, які будуть застосовуватися під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

На підставі аналізу проведеного анкетування слідчих Національної поліції України ми дійшли висновку, що на наступному етапі розслідування жорстокого поводження з тваринами найчастіше проводять такі слідчі (розшукові) дії: обшук, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент. Їх проведення спричиняє складнощі та потребує розроблення криміналістичних рекомендацій.

Ідеться про обшук за місцем проживання підозрюваного (ст. 233–236 КПК України).

На думку В. Ю. Шепітька, обшук – це слідча дія, що полягає в примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості чи окремих громадян з метою відшукування та вилучення предметів, що мають значення для розслідування, а також виявлення розшукуваних осіб (Shepitko, 2018, p.8).

Метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України) ("Кримінальні процесуальні кодекси", 2012).

Деякі вчені засвідчують конфліктний характер розглядуваної слідчої (розшукової) дії, інші вважають, що проведення обшуку може вирізнятися як конфліктним, так і безконфліктним перебігом (Enikeev, & Chernykh, 1986, p. 350). Слушною є думка В. О. Коновалової, що такий поділ має вкрай широкий діапазон спрямованості, а тому обрання відповідної тактики розглядуваної слідчої дії та оптимальне використання тактичних

прийомів припускають необхідність диференційованого підходу до ситуативності обшуку (Konovalova, 1997, p. 50).

Таким чином, під час вибору тактичних прийомів проведення обшуку в процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчому необхідно попередньо оцінити характер ситуації, яка склалася, наявність уже отриманої доказової інформації.

Науковці виокремлюють такі прийоми обшуку:

1) за функціональною спрямованістю: тактичні прийоми, які мають на меті виконати пошукову функцію (аналіз окремих ділянок приміщення; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; орієнтація на професійні навички обшукуваного тощо); тактичні прийоми, які сприяють комунікації з обшукуваним (постановка обшукуваному контрольних питань; використання навіювання у формі наказу);

2) за об'єктом спрямованості: тактичні прийоми, які здійснюють вплив на обшукуваного (словесна розвідка; роз'яснення мети обшуку); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріальної обстановки (аналіз виявлених слідів та їхніх ознак; аналіз ознак предмета пошуку; використання можливостей типових аналогів);

3) за особливостями реалізації: тактичні прийоми реалізує одноосібно слідчий; тактичні прийоми реалізують з розподілом ролей слідчо-оперативною групою;

4) за широтою використання: тактичні прийоми, які використовують тільки під час обшуку (словесна розвідка; орієнтованість на професійні навички обшукуваного); тактичні прийоми, що використовують під час проведення різних слідчих дій (постановка певних питань; бесіда на абстрактну тему; роз'яснення необхідності надання допомоги органам розслідування тощо);

5) за характером інформації: тактичні прийоми, що ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на абстрактну тему; постановка нейтральних питань тощо); тактичні прийоми, ґрунтовані на матеріалізованій інформації (демонстрування обшукуваному аналога предмета пошуку); тактичні прийоми, засновані на логіко-розумовій інформації (аналіз ознак предмета пошуку; моделювання події, що сталася, тощо);

6) за характером слідчої ситуації: тактичні прийоми, які диференціюються залежно від виду ситуації обшуку (Denysiuk, 2010, p. 179).

Під час проведення обшуку за місцем проживання підозрюваного в процесі досудового розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчому необхідно акцентувати увагу на пошук знарядь учинення злочину, предмети, які свідчать про вжиття підозрюваним заходів з приховання злочину, – сліди спалення одягу,

взуття, слідів тваринного походження, а також слідів перебування в житлі тварин.

Розпочинаючи обшук житла чи іншого володіння особи, слідчому передусім варто визначитися з початковою точкою, яка буде місцем імовірного знаходження слідів, що є об'єктами пошуку, та рухатися послідовно від одного місця до іншого.

Під час проведення обшуку житла в процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами характерними слідами та місцями їх виявлення можуть бути: 1) сліди крові, блювотних мас, мозкової речовини – на меблях, диванах, підлозі, стінах, кухонних приладах (у вигляді плям, патьоків крові); 2) сліди шерсті (волосся) – на килимах, диванах; 3) залишки їжі, яку вживала тварина, – у місці, де вона ймовірно перебувала (миски, килимки для тварин тощо); 4) частини тіла тварини, шкура, кістки, внутрішні органи (у випадках вживання м'яса тварин, чи використання його для годування інших тварин) – у холодильниках, морозильних камерах тощо; 5) сліди від зубів, кігтів, лап тварини – на оббивці, спинках чи краю дивана, кутах меблів, підлозі, стінах.

Виникають ситуації, коли між учиненням злочину й безпосередньою датою проведення обшуку минув певний час, пошук таких слідів може бути ускладненим через втрату їх вираженого характеру (наприклад, потемніння слідів крові) або ж узагалі неможливості їх виявлення неозброєним оком. Тоді постає необхідність використання криміналістичної техніки.

У криміналістичній літературі такий метод називають «методом мікрообшуку», який проводять з використанням спеціальних оптичних приладів (наприклад, різноманітних луп), метою якого є пошук найдрібніших слідів, ознак й об'єктів, що становлять інтерес для слідчого.

Також для ефективного пошуку всіх необхідних слідів під час обшуку житла особи слідчому необхідно розподілити завдання між усіма учасниками проведення слідчої (розшукової) дії, визначити місця, де вони мають здійснювати пошук. Так можна охопити більший обсяг пошукових робіт.

Важливим у виборі тактичних прийомів проведення обшуку під час розслідування жорстокого поводження з тваринами є використання даних психології. Вагому роль відіграє вміння слідчого рефлексивно мислити, його здатність до уявної орієнтації на алгоритм дій і міркування злочинця, що є основою успішного досягнення мети обшуку. Успіх «програвання» варіантів міркувань злочинця нерідко визначає ефективність проведення обшуку (Denysiuk, 1999, p. 55-60).

Для оцінювання та аналізу поведінки обшукуваної особи важливу інформацію можуть надати також функціонально-психологічні аспекти спостереження, а саме: незвичайна поведінка

особи, її хвилювання, спроби відвернути увагу слідчого від конкретних об'єктів; спосіб зберігання об'єктів, який не відповідає їх характеру; неправдоподібність пояснень особи з приводу виявлених об'єктів; моторні реакції особи у вигляді вказівок поведінкою або невмотивованих реакцій на ймовірні місця знаходження об'єктів пошуку; різка невідповідність між характером знайдених предметів й особою, що обшукується (Konovalova, 1987, p. 88).

Бувають випадки, коли особа своїми діями начебто сприяє в проведенні обшуку, і слідчому необхідно з'ясувати, чи є такі дії відволікаючими. У такій ситуації слідчий використовує такі прийоми, як: постановка нейтральних, контрольних або уточнювальних запитань; «словесна розвідка»; прохання до особи щодо надання характеристики місцезнаходження об'єкта пошуку та зіставлення отриманих відомостей з реальними даними. Для прикладу, коли в слідчого виникають сумніви стосовно сумлінності обшукуваної особи, він може доручити оперативному працівникові спостереження за діями такої особи.

Ефективність проведення обшуку безпосередньо залежить не лише від правильної його процесуальної і тактичної організації, а й від професійних знань слідчого, зокрема в галузі психології, що допоможе усунути безліч перешкод, які виникають у процесі проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, це вміння: встановлювати психологічний контакт з учасниками обшуку, виявляти зміни в поведінці особи, здійснювати психологічний вплив на особу.

Що стосується одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, то метою його проведення є з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях.

У процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб можуть проводити в таких випадках: коли кримінальне правопорушення вчинене декількома особами, а в їхніх показаннях виникають суттєві суперечності; у разі виникнення невідповідності в поясненнях потерпілих, свідків, підозрюваного про певні обставини вчиненого діяння.

Основним завданням слідчого під час проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб є виявлення причин розбіжностей у показаннях осіб, викриття особи, яка протидіє слідству або ж надає недостовірні показання.

Таким чином, слідчий перед проведенням одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб повинен дослідити всі матеріали кримінального провадження, обставини, які необхідно встановити, визначитися з учасниками слідчої (розшукової) дії, зіставити розбіжності в показаннях таких осіб, підготувати план проведення одночасного допиту двох чи більше

вже допитаних осіб із наперед визначеною постановкою запитань, а також передбачити можливі перешкоди, які можуть виникнути внаслідок необхідності учасників слідчої (розшукової) дії розкривати певні відомості в присутності один одного.

Викликаним особам по черзі пропонують дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводять допит, після чого слідчий, прокурор можуть поставити запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб передбачає психологічний вплив учасників один на одного (нерідко на рівні стресу) внаслідок зіткнення інтересів осіб. Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії рекомендовано повідомити ймовірно сумлінних учасників про можливі складнощі психологічного характеру (погрози, тиск), що можуть виникнути під час її проведення, надати рекомендації, які допоможуть запобігти негативному впливу. Попередня психологічна підготовка посилює вольові якості сумлінного допитуваного з метою запобігання негативному впливу (Zhaldak, 2019, p. 203).

Часто під час проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчому важливо визначити сумлінних і несумлінних учасників допиту, щоб усунути негативний вплив на сумлінних учасників. Тому слідчому під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії слід встановити комунікативний та психологічний контакт із допитуваними.

Перший є необхідною умовою виконання завдань цієї слідчої (розшукової) дії, його слід уважати встановленим, якщо допитувана особа вступила в спілкування зі слідчим, навіть на сторонні теми або якщо надає неправдиві показання. Психологічний контакт є розвитком контакту комунікативного, проте, на відміну від останнього, характеризується позитивним емоційним забарвленням з боку допитуваного (Kubariev, 2020, p. 193-194).

Ще однією слідчою (розшуковою) дією в процесі здійснення досудового розслідування жорстокого поводження з тваринами, тактика проведення якої має певні особливості, є слідчий експеримент.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення

необхідних дослідів чи випробувань ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами таку слідчу (розшукову) дію, як слідчий експеримент, проводять зрідка. Зумовлено це, по-перше, складною організацією його проведення; по-друге, необхідністю витрат часу й ресурсів, які слідчий вважає недоцільним у цій ситуації; по-третє, браком організаційних і тактичних рекомендацій щодо його проведення.

Вважаємо несправедливим недооцінення необхідності проведення слідчого експерименту в процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами.

Розглядувану слідчу (розшукову) дію можуть проводити в разі виникнення таких слідчих ситуацій: коли особа стверджує, що вчинила діяння, передбачене диспозицією ст. 299 КК України, з метою самооборони; вчинення злочину групою осіб; наявності суттєвих розбіжностей у показаннях особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та наявними в матеріалах кримінального провадження відомостями; вчинення жорстокого поводження з тваринами стосовно декількох тварин за нетривалий проміжок часу.

З огляду на зазначені слідчі ситуації, метою проведення слідчого експерименту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами є: 1) перевірка можливості існування певних фактів – дослідження утворення слідів за наявності конкретних умов (наприклад, перевірка можливості появи слідів на тілі тварини й тілі підозрюваного за умови здійснення самозахисту останнього від нападу тварини); 2) перевірки показань на місці події; 3) встановлення та усунення суперечностей у показаннях потерпілих, підозрюваних, свідків; 4) дослідження можливості вчинення певної дії за визначений проміжок часу.

У процесі проведення слідчого експерименту можуть бути проведені певні експериментальні дослідження. Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами такі експерименти можуть проводити як безпосередньо з підозрюваним, так і без його участі, шляхом підбору осіб, схожих за анатомічною будовою.

Стосовно можливості використання тварин у процесі здійснення слідчого експерименту в криміналістичній літературі поки не сформовано позицію. З огляду на специфіку предмета злочинного посягання, передбаченого ст. 299 КК України, об'єктивну неможливість залучення до проведення слідчого експерименту тварин, доцільним у цій ситуації буде моделювання події злочину з використанням заздалегідь виготовлених макетів, комп'ютерного моделювання або ж спеціально надресированих тварин.

Особливим різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці (Sheritko, 2018, p. 583).

Цікавим є твердження Л. Є. Калюжно́ї, яка розглядає перевірку показань на місці у двох аспектах: як тактичну операцію (тобто комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших процесуальних дій, проведених у визначеній послідовності з метою перевірки даних, отриманих під час допиту) та як окрему слідчу дію (Kaliuzhna, 2007, p. 118).

Зміст перевірки показань на місці полягає в тому, що слідчий пропонує особі, яка допитана (підозрюваному, свідку, потерпілому), вказати місце вчинення злочину, розповісти про цю подію, супроводжуючи в певних випадках свою розповідь демонстрацією своїх дій чи дій інших осіб. Для наочності й ілюстративності використовують манекени, макети предметів та інші матеріальні моделі. Слідчий зіставляє відомості, отримані під час перевірки, з реальною обстановкою на місці та з раніше одержаними показаннями й іншими доказами (Nehrebetskyi, 2019, p. 317).

Обов'язковим під час перевірки показань підозрюваного на місці є максимальне наближення обстановки до тієї, яка була на момент вчинення злочину, з метою відтворення точної картини й послідовності здійснюваних дій. Важливим є постійне спостереження слідчого за характером дій підозрюваного в цей момент та їх пояснення з метою виявлення невербальної інформації (надмірного хвилювання, тривалого обдумування, перекручення чи плутання тощо), застосування психологічного впливу на особу для усунення негативних чинників.

У ситуації, коли в показаннях підозрюваного стосовно конкретних обставин вчинення жорстокого поводження з тваринами й даних, отриманих під час проведення перевірки показань на місці, виявляються суттєві розбіжності, а в діях підозрюваного спостерігається явне приховування чи перекручування інформації, або коли показання підозрюваного не збігаються з наявною слідвою картиною, слідчий може застосувати прийом раптовості.

Раптовість, яку забезпечують під час проведення низки слідчих (розшукових) дій, у психологічному аспекті є впливом, що спрямовується на створення ефекту несподіванки для учасників. За умов протидії розслідуванню, раптове застосування тактичних прийомів спричиняє в несумлінного учасника стан розгубленості, руйнування підготовленого варіанту поведінки, викриття неправдивого алібі (Chornous, 2020, p. 17).

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами, вчиненого групою осіб, важливим тактичним прийомом є проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою.

Із цього приводу К. О. Чаплинський зазначає, що проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є неприпустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження

між ними своїх позицій та дій. Крім того, пояснення одного учасника експерименту матимуть навідний характер стосовно інших (Chaplynskyi, 2010, p. 235).

Крім запобігання негативному впливу співучасників один на одного, цей тактичний прийом обмежує можливість їх попередньої змови (Yefimov, 2017, p. 188).

Таким чином, проведення слідчого експерименту в процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами потребує значних затрат часу та ресурсів, проте на етапі його здійснення можуть бути виявлені нові обставини. Крім того, слідчому доречно використовувати натурні моделі. По-перше, цей тактичний прийом спрямований на актуалізацію в пам'яті моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. По-друге, він впливає на психологічний стан злочинців, може спричинити в них переживання, сприяти наданню правдивих показань.

Наукова новизна

Проведення слідчих (розшукових) дій в процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами на всіх етапах потребує постійного вдосконалення наявних у криміналістичній науці прийомів, методів і засобів. Слідчому під час планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій та виборів криміналістичних методів і прийомів необхідно враховувати специфіку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК України.

Доцільним буде використання слідчим знань із психології (встановлення психологічного контакту, аналіз показань учасників слідчих (розшукових) дій, допомога допитуваним особам відновити в пам'яті забутих фактів і правильно відтворити раніше сприйняті події, факти, психологічний вплив на допитуваних осіб для подолання їх негативної позиції в разі неправдивих показань), що сприятиме отриманню достовірної інформації, допоможе усунути негативні фактори, подолати психологічний супротив учасників слідчих (розшукових) дій.

Під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчий повинен активно використовувати тактичні прийоми психологічного впливу на поведінку осіб, до яких ми можемо віднести: переконання; виявлення злочинної обізнаності (психологічний експеримент щодо визначення злочинної обізнаності); раптовість; створення видимості обізнаності слідчого (перебільшена, применшена); часткове чи повне повідомлення інформації, якою володіє слідчий; словесну розвідку; психологічну підготовку особи до слідчої (розшукової) дії; стимулювання позитивних якостей особи; спонукання особи до певних вчинків і дій шляхом активізації її емоцій та

почуттів; активізацію установок в емоційно-вольовій сфері.

Отже, тактичні прийоми, які можуть бути використані в процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування жорстокого поводження з тваринами, можна розподілити на такі групи: 1) спрямовані на встановлення обставин і механізму вчинення кримінального правопорушення; 2) ті, що мають на меті встановити ефективну систему взаємодії між усіма учасниками слідчих (розшукових) дій, налагодження комунікативного та психологічного контакту; 3) ті, які повинні забезпечувати належне організаційне й матеріально-технічне забезпечення.

Висновки

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами окремими слідчими (розшуковими) діями, які потребують особливого тактичного підходу, є: обшук, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент. Окрім процесуальної регламентації зазначених слідчих (розшукових) дій, важливе значення має правильний вибір слідчим тактики їх проведення, попередньої підготовки, складання плану слідчої (розшукової) дії, оцінювання всіх негативних факторів, які можуть виникати в процесі їх проведення.

REFERENCES

- Chaplynskyi, K.O. (2010). *Taktychne zabezpechennia rozsliduvannia diialnosti zlochynnykh uhrupovan [Tactical support of investigation of activity of criminal groups]*. Dnipropetrovsk: DDUVS; Lira LTD [in Ukrainian].
- Chornous, Yu.M. (2020). Psykholohichni osnovy realizatsii taktychnykh pryimov [Psychological bases of realization of tactical receptions]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(26), 13-22. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13> [in Ukrainian].
- Denysiuk, S.F. (1999). Systema taktychnykh pryimov obshuku [System of tactical methods of search]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Denysiuk, S.F. (2010). Spivvidnoshennia taktyky ta orhanizatsii provedennia slidchoi dii [The ratio of tactics and organization of investigative action]. *Pravo i bezpeka, Law and Security*, 4, 176-179 [in Ukrainian].
- Enikeev, M.I., & Chernykh, E.A. (1986). Psikholohiia obyska i vyemki [Psychology of obisk and viemki]. *Praktikum po iuridicheskoy psykholohii, Practical work on legal psychology*. M.: VIUZI [in Russian].
- Halahan, V.I. (2017). Provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii: protsesualni ta kryminalistychni aspekty [Conducting investigative (search) actions: procedural and forensic aspects.]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka), International Legal Bulletin: current issues (theory and practice)*, 1, 73-79 [in Ukrainian].
- Kaliuzhna, L.Ye. (2007). Do pytannya pro sutnist, zavdannya ta metu perevirky pokazan' na misti. [To the question of the essence, tasks and purpose of verification of testimony on the spot.]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3(10), 116-119 [in Ukrainian].
- Konovalova, V.E. (1978). *Psikholohiia v rassledovanii prestupleniy [Psychology in crime investigation]*. Kharkov: Vyshcha shk. [in Russian].
- Konovalova, V.E. (1997). *Kryminalisticheskaia taktika: teorii i tendentsii [Criminalistic tactics: theories and tendencies]*. Kharkov: Grif [in Russian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> [in Ukrainian].
- Kubariev, I.V. (2020). Sutnist psykholohichnoho kontaktu pid chas provedennia dopytu [The essence of psychological contact during the interrogation]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal Journal of Donbass*, 2(71), 190-195. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-190-196> [in Ukrainian].
- Nehrebetskyi, V.V. (2019). Kryminalistychna rekonstruktsiia yak taktychnyi pryom slidchoho eksperymentu [Forensic reconstruction as a tactic of investigative experiment.]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 6, 317-321. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.59> [in Ukrainian].
- Piaskovskiy, V.V., Chornous, Yu.M., & Samodin, A.V. (et al.). (2020). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. V.V. Piaskovskiy (Eds.) (2nd ed., rev.). Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2015). Systema slidchykh (rozshukovykh) dii za kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy stan i napriamy optymizatsii [The system of investigative (search) actions under the Criminal Procedure Code of Ukraine, the state and directions of optimization]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii, Scientific works of Odessa National Law Academy*, 15, 66-73. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.359> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2018). Kryminalistyka yak systema naukovykh znan v umovakh hlobalnykh zahroz i transformatsii zlochynnosti [Forensic science as a system of scientific knowledge in the face of global threats and transformation of crime]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensics and Forensics*, 18, 4-9. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.01> [in Ukrainian].
- Yefimov, M.M. (2017). Taktyka slidchoho eksperymentu pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti [Tactics of the investigative experiment during the investigation of crimes against morality]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 6, 197-200. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39> [in Ukrainian].
- Zhaldak, I.A. (2019). Aktualni pytannia taktyky odnochasnoho dopytu dvokh chy bilshe vzhe dopytanykh osib [Topical issues of tactics of simultaneous interrogation of two or more interrogated persons]. *Naukovyi visnyk publicnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 1, 304-311. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.3> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2010. С. 304 с.
- Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–22. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>.
- Денисюк, С. Ф. Система тактичних прийомів обшуку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 18 с.
- Денисюк С. Ф. Співвідношення тактики та організації проведення слідчої дії. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 176–179.
- Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология обыска и выемки. *Практикум по юридической психологии* : учеб. пособие. М. : ВЮЗИ. 1986. 80 с.
- Галаган В. І. Проведення слідчих (розшукових) дій: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1. С. 73–79.
- Калужна Л. Є. До питання про сутність, завдання та мету перевірки показань на місці. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 3 (10). С. 116–119.
- Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков : Вища шк., 1978. 143 с.
- Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособие. Харьков : Гриф, 1997. 255 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.
- Кубарев І. В. Сутність психологічного контакту під час проведення допиту. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71) С. 190–195. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-190-196>.
- Негребецький В. В. Криміналістична реконструкція як тактичний прийом слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 317–321. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.59>.
- Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.]; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.
- Шепітько В. Ю. Система слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України стан і напрями оптимізації. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2015. Т. 15. С. 66–73. doi: <https://doi.org/10.32837/npuuola.v15i0.359>.
- Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.01>.
- Єфімов М. М. Тактика слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 197–200. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.39>.
- Жалдак І. А. Актуальні питання тактики одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 304–311. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.3>.

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2020

Synoverska T. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6085-1638>

Tactics of Conducting Certain Investigative (Search) Actions during the Investigation of Animal Cruelty

The **purpose** of the article is to highlight the tactics and basic tactics of certain investigative (search) actions during the investigation of animal cruelty. The **methodological basis** of the study is a dialectical-materialist method that helped to understand the object of study in the context of combining the needs of science and practice, methods of formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction), which allowed to better understand the tactics of individual investigators (search) during the investigation of animal cruelty. The following special legal methods were used in the study: comparative legal – during the analysis of substantive and procedural law, scientific categories, definitions and approaches; historical and legal – to highlight the content of the basic concepts: «tactics of investigative (investigative) actions», «tactical reception» on the basis of scientific views and provisions of current legislation; method of system analysis – for a comprehensive generalization of the tactics of individual investigative (search) actions during the investigation of animal cruelty. The **scientific novelty** of the work is to highlight the tactics of conducting individual investigative (search) actions in the investigation of animal cruelty. A number of recommendations have been made to overcome negative psychological factors during such investigative (search) actions as: search, simultaneous interrogation of two or more interrogated persons, investigative experiment. The necessity of application of psychological methods of influencing the behavior of a person – participant in the investigative (search) action is substantiated. **Conclusions.** During the investigation of animal cruelty, the tactics of conducting such investigative (search) actions as search, simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons, investigative experiment, have a number of features. With regard to the choice of tactics of their conduct, should be taken into account: first – compliance with legislation, organizational and tactical principles of conduct; secondly, the level of professional knowledge of the investigator, in particular in the field of psychology.

Keywords: investigative (search actions); stage; investigation; forensic tactics; cruel treatment; animal; tactics.

Нікітіна-Дудікова Г. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8865-0061>

Правовий статус дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості

Метою статті є з'ясування змісту правового статусу дитини, яка є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. За результатами дослідження виконано такі завдання: розглянуто положення національного та міжнародного законодавства, які становлять основу правового статусу дитини в кримінальному провадженні; виявлено проблемні питання та сформульовано пропозиції щодо їх вирішення; сформовано основи правового статусу дитини – потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. **Методологія.** Визначальним є загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ. З-поміж спеціальних методів дослідження використано такі: порівняльно-правовий – під час аналізу законодавства та наукових категорій; історико-правовий – з метою висвітлення змісту понять «дитина», «правовий статус», розвитку наукових поглядів на деякі проблемні питання; системно-структурний – задля формування основ правового статусу дитини, яка є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. **Наукова новизна** полягає в тлумаченні терміна дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, як малолітньої чи неповнолітньої особи, що не досягла повноліття, стала жертвою злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості й набула відповідного процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. **Висновки.** Правовий статус дитини, потерпілої в кримінальному провадженні від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, вирізняється низкою особливостей, пов'язаних із: необхідністю забезпечення дотримання права дитини на таємницю особистого й сімейного життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, повагу до честі та гідності; забезпечення дотримання права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства. Аргументовано, що слід урегулювати проблемні питання, пов'язані з необхідністю забезпечення реалізації прав, свобод й обов'язків дитини в кримінальному провадженні відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: дитина; правовий статус; кримінальне провадження; злочин проти статевої свободи та недоторканості; міжнародний стандарт.

Вступ

За результатами досліджень міжнародних організацій з проблем насильства до дітей, проведених в 96 країнах, 1 млрд неповнолітніх у світу, а це понад половина всіх дітей віком від 2 до 17 років, за рік зазнають емоційного, фізичного або сексуального насильства. Попри високу поширеність, випадки насильства щодо дітей часто приховують, залишаються непоміченими або не потрапляють у звітність. Наприклад, з огляду на результати здійсненого аналізу, кількість випадків сексуального насильства, про які повідомляли діти, у 30 разів більша, а кількість випадків фізичного насильства – у 75 разів більша, ніж цифри, наведені в офіційних звітах ("INSPIRE: sim stratehii", 2019).

В Україні питання боротьби зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів. Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба повідомив, що кожна п'ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства (Kuleba, 2019), що свідчить про латентність цього злочину. Окреслена ситуація потребує застосовування рішучих заходів реагування з боку державних і правоохоронних органів.

За умови, коли діти стають жертвами злочину, відповідальність за вчинення щодо них суспільно небезпечного діяння є значно суворішою, що зумовлено особливостями психофізіологічного розвитку неповнолітніх, оскільки під час дорослішання дитина неодноразово змінює інтереси, переглядає систему цінностей, формує моральні орієнтири. Її інтелектуальний розвиток не відповідає дорослій людині, а тому неповнолітній не спроможний правильно оцінити свої та чужі вчинки. Саме тому законодавець у п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України визнав учинення кримінального правопорушення неповнолітнім обставиною, яка пом'якшує покарання, а п. 6 (вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини), п. 9 (вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього), ч. 1 ст. 67 КК України – обтяжуючими покарання обставинами (Andriiashevska, 2018, p. 126).

У випадку вчинення щодо дитини злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, з одного боку, важливо забезпечити дотримання прав і свобод дитини як найбільш незахищеної категорії громадян, а з іншого – гарантувати виконання завдань кримінального провадження, а саме забезпечити швидко, повне й неупереджене

розслідування злочину та судовий розгляд кримінального провадження.

Передумовою досягнення цих завдань є з'ясування комплексної характеристики правового статусу дитини, яка є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, і визначення засад, які забезпечують його дотримання.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у висвітленні правового статусу дитини, яка є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: розглянути положення національного й міжнародного законодавства, які становлять основу правового статусу дитини в кримінальному провадженні; виявити проблемні питання та сформулювати пропозиції щодо їх вирішення; розробити основи правового статусу дитини, яка є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Виконання цих завдань спрямовано на виконання Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1993-р ("Dodatok do rozporiadzhennia", 2015), а саме п. 74 «Упровадження ефективної системи правосуддя щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів».

Засади кримінального провадження за участю дітей висвітлили у своїх працях В. М. Бурдін, Є. М. Гідулянова, У. С. Ковна, О. П. Кучинська, Н. В. Ортинська, В. В. Романюк та ін. Питання розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей були предметом наукових досліджень Є. С. Хижняка.

Виклад основного матеріалу

На думку Б. Я. Кофмана, в умовах становлення, розвитку й удосконалення демократичної правової державності об'єктивно зростає роль і значення правового статусу людини й громадянина як формалізованої, унормованої та нормативованої сукупності прав, свобод й обов'язків фізичної особи, яка перебуває в політико-правовому зв'язку з конкретною державою (Кофман, 2019, р. 37).

Правовий статус особи – це її права й обов'язки, а також інші елементи: громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії, законні інтереси, юридична відповідальність. Дитина має особливий правовий статус за будь-яких правовідносин.

Як зазначає С. А. Саклуб, дитина є особистістю в різних її варіантах: людина, громадянин, іноземець, особа без громадянства тощо, крім цього, правовідносини, у яких вона

бере участь, варіативні, урегульовані різними галузями. Дефінітивне забезпечення правового статусу дитини необхідно здійснювати на підставі та з урахуванням концептуальних підходів, які розроблені в різних галузях юридичної науки: теорії держави і права, конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного права (Saklub, 2020, р. 143). Таким чином: 1) правовий статус дитини як категорія, правовий інститут, різновид правового статусу особи має право на самостійне існування; 2) правовий статус дитини – це об'єктивовані й формалізовані в праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами права; 3) за своєю сутністю правовий статус дитини є комплексним міжгалузевим, побудованим на основі загального правового статусу особистості; 4) елементами правового статусу дитини, з огляду на загальну концепцію правового статусу особи, слід вважати: принципи правового становища дітей, правосуб'єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи й обов'язки, гарантії права дитини, а також засоби та способи їх захисту, відповідальність дітей (Saklub, 2020, р. 147).

Правовий статус дитини, потерпілої від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, зберігаючи загальні риси, має низку особливостей, які ми проаналізуємо під час подальшого дослідження.

Передусім постає питання щодо тлумачення поняття «дитина» за міжнародним і національним законодавством, за змістом різних джерел права. Система джерел права у формальному (юридичному) значенні є достатньо розгалуженою. Це акти всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Розрізняють як внутрішньонаціональні, так і міжнародні джерела (Delia, 2018, р. 15).

Слід зауважити, що законодавець, характеризує осіб, які не досягли віку 18-ти років, використовують терміни «малолітній», «неповнолітній», «дитина». Нерідко це спричиняє термінологічну плутанину.

Конституція України від 28 червня 1996 року визначає основи правового статусу дитини, важливим є положення, що «діти рівні у своїх правах незалежно від походження...» (ст. 52) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України використовує терміни «неповнолітня» та «малолітня» особа. Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14-ти до 18 років. Своєю чергою малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років (п. 11 ст. 3 КПК України) ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

У КК України ("Kryminalnyi kodeks", 2001), поряд із термінами «неповнолітній», «малолітній», у низці статей використано термін «дитина», зокрема:

– обставиною, яка обтяжує покарання, у п. 6 ст. 67 визначено таку, як «вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або в присутності дитини»;

– до обмежувальних заходів, що застосовують до осіб, які вчинили домашнє насильство (ч. 1 ст. 91-1 КК України), належать обмеження спілкування з дитиною в разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності;

– до кваліфікуючих ознак окремих складів кримінальних правопорушень, зокрема до ст. 115 КК України «Умисне вбивство», віднесено п. 2 ч. 2 «малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності»;

– під час визначення складів кримінальних правопорушень: ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», ст. 148 «Підміна дитини», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 166 «Злісне не виконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», ст. 169 «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (дитини).

Водночас у КК України використано терміни «малолітній» і «неповнолітній» (ст. 97, 99, 100, 105, 152, 156, 304, 323 КК України).

Однак цю ситуацію не можна вважати досконалою, адже в правовому полі слід керуватися однозначною термінологією.

На нашу думку, вдало регулює питання тлумачення правового статусу дитини Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Так, у ст. 6 цього Кодексу окремо визначений правовий статус дитини: «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» ("Simeinyi kodeks", 2002). Отже, поняття «дитина» є найширшим поняттям й охоплює як малолітніх, так і неповнолітніх осіб.

Підзаконні нормативно-правові акти, передусім які приймають останніми роками, також оперують терміном «дитина». Наприклад, ідеться про Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018), яка передбачає створення системи правосуддя, дружнього до дитини, а саме: упровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав й інтересів дітей, які вчинили правопорушення;

розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини; упровадження ювенальної юстиції тощо.

Тлумачення терміна «дитина» та реалізація заходів щодо запровадження міжнародних стандартів поведіння з дітьми відповідає міжнародному законодавству, а саме положенням міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дітей, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року й ратифікованої постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року ("Konventsiiia pro prava", 1989), дитиною є кожна людська істота до досягнення вісімнадцятирічного віку.

Згідно зі ст. 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року, «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років ("Konventsiiia Rady Yevropy", 2007).

Як зазначає Ю. М. Черноус, членство України в різних міжнародних організаціях, зокрема ООН, Раді Європи, визнання юридично значущими рішень Європейського суду з прав людини, закріплення пріоритету міжнародного законодавства над національним, визнання принципів і норм міжнародного права створили необхідне підґрунтя для прогресивних змін (Chornous, 2017, p. 146). Зокрема, йдеться про максимально повну відповідність національного законодавства та практики його реалізації міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, міжнародним стандартам поведіння з дітьми, які є потерпілими від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Наукова новизна

На підставі вивчення національного й міжнародного законодавства можемо дійти висновку, що термін «дитина» використовують під час тлумачення правового статусу особи, яка не досягла віку 18-ти років, є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості. Дитина користується всіма правами та свободами людини, а також має визначені законодавством обов'язки.

Правовий статус дитини, потерпілої в кримінальному провадженні, потребує окремої уваги.

Виокремлення законодавцем неповнолітніх як категорії потерпілих може бути пояснено ст. 3 Конституції України, у якій визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що закріплене низкою положень, викладених у міжнародних нормативно-правових актах, серед яких: Загальна декларація прав людини 1948 року, Європейська конвенція з прав людини 1950 року, Конвенція про права дитини 1989 року та інші (Andriiashevska, 2018, p. 131).

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст. 55 КПК України). Права й обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Права й обов'язки потерпілого в кримінальному провадженні визначено в ст. 56, 57 КПК України. Якщо потерпілим є неповнолітня особа, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник (ст. 59 КПК України).

Реалізація цих законодавчих положень супроводжується проблемними питаннями. Кримінальне процесуальне законодавство, зазначає О. Є. Соловйова, має на меті захищати права й інтереси усіх учасників кримінального провадження, зокрема неповнолітніх потерпілих, які виступають у кримінальному процесі стороною з боку обвинувачення. Наділяючи на законодавчому рівні спеціальним статусом неповнолітніх підозрюваних й обвинувачених (глава 38 КПК України), цілком доцільно закріпити особливий статус і за іншими неповнолітніми учасниками кримінального провадження, зокрема потерпілими (Soloviova, 2020).

Вважаємо слушним це твердження, адже, як свідчить вивчення теоретичних (Krukevych, 2015, p. 177-181) та емпіричних джерел, процесуальний статус дитини, яка є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, супроводжується виникненням низки проблемних питань, а саме:

– забезпечення дотримання права дитини на таємницю особистого й сімейного життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, повагу до честі та гідності дитини. У ст. 16 Конвенції про права дитини 1989 року ("Konventsiiia pro prava", 1989 г.) визначено, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте та сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Одне з найактуальніших питань – це забезпечення таємниці особистого життя дитини. Як зазначає Н. В. Ортинська, право неповно-

літньої особи на особисте життя – це право самостійно визначати дії, пов'язані з її особистим життям, їй надається право розголошувати відомості про себе чи, навпаки, уникати цього, визначати коло осіб, які володітимуть інформацією з її особистого життя, і батьки не входять в обов'язкове коло таких осіб (Ortynska, 2017, p. 169). Гарантії забезпечення таємниці особистого життя людини визначено в КПК України. Зокрема, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: якщо обвинуваченим є неповнолітній; розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте й сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 27 КПК України). За умови, якщо дитина є потерпілою від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, доцільно проводити судовий розгляд у закритому засіданні. І якщо під час судового розгляду це проблемне питання може бути врегульоване, то під час досудового розслідування забезпечення таємниці особистого життя дитини вимагає законодавчого врегулювання та організаційно-тактичного забезпечення;

– забезпечення дотримання права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбального й брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання (ст. 19 Конвенції про права дитини 1989 року) ("Konventsiiia pro prava", 1989 г.). «Насильство» як спосіб вчинення кримінального правопорушення вчені тлумачать по-різному, наприклад:

1) умисний, протиправний енергетичний вплив на органи й тканини організму людини, їхні фізіологічні функції шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та/або вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється шляхом дії або через бездіяльність всупереч або поза її (людини) волі, здатний заподіяти смерть, фізичну та/або психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини (Ihnatov, 2010, p. 150);

2) насильство в будь-яких виявах – це протиправний умисний вплив різної типології (фізичний, сексуальний, економічний, психологічний) на фізичну цілісність та/або особисту

свободу іншого суб'єкта, на його статево свободу чи недоторканність, фінансово-економічні інтереси. Вчиняється шляхом діяння, незалежно від того, чи воно усвідомлюється адресатом, через заподіяння больових відчуттів, страждання, приниження і, відповідно, спричинення фізичної, психічної, особистісно-моральної, фінансово-економічної шкоди (Marysiuk, Kantsir, & Kantsir, 2020, p. 76).

Серед видів насильства окремо розглядають сексуальне насильство – використання дитини дорослою або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб чи з корисливою метою. Сексуальне насильство передбачає статево знущення, оральний та анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти зі статевими органами. До сексуального розбещення належать також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона про це не здогадується: під час роздягання, справляння природних потреб (Muskova, 2019, p. 102).

Таким чином, досліджуючи питання розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вважаємо за необхідне увагу зосередити на дотримання правового статусу дитини згідно з міжнародними стандартами. Однією з важливих вимог є недопущення насильства до дітей у будь-яких формах. Для цього слід тлумачити поняття «насильство», тому дослідження в цьому напрямі необхідно продовжувати;

– необхідністю залучення до кримінального провадження не лише законного представника неповнолітнього, а й захисника (аналогічно до процесуальних гарантій неповнолітнього підозрюваного). У ч. 2 ст. 22 КПК України зазначено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав;

– урахування віку потерпілої дитини під час як досудового розслідування, так і судового розгляду. Ідеться про можливість брати участь у поданні доказів, наданні показань і пояснень, ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження через вік дитина характеризується інтелектуальною та психологічною незрілістю, неповнолітньому необхідно роз'яснити сутність наявної інформації в кримінальному провадженні, її юридичне значення та можливі наслідки тощо. Інакше реалізація процесуальних прав та обов'язків буде ускладненою. Реалізувати це завдання можливо із застосуванням системи тактичних прийомів, які пропонує криміналістика відповідно до особливостей слідчих ситуацій.

Висновки

Правовий статус дитини, потерпілої в кримінальному провадженні від злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості, має низку особливостей, пов'язаних із: необхідністю забезпечення дотримання права дитини на таємницю особистого й сімейного життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, повагу до честі та гідності дитини; забезпечення дотримання права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого та брутального поведіння, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання. Слід урегулювати й проблемні питання, пов'язані з необхідністю: залучення до кримінального провадження як законного представника неповнолітнього, так і захисника, адже сторони кримінального провадження мають рівні права у змагальному кримінальному судочинстві; забезпечення реалізації прав, свобод й обов'язків дитини у кримінальному провадженні, урахувавши її вікові, інтелектуальні та психологічні особливості, за умови максимального забезпечення міжнародних стандартів.

REFERENCES

- Andriiashevska, M.S. (2018). Kryminalno-pravova okhorona dytynstva: analiz stanu zakonodavchoho zabezpechennia yuvenalnoi viktymolohii [Criminal legal protection of childhood: analysis of the state of legislative support of juvenile victimology]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal magazine of Donbass*, 3(64), 126-135. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu.M. (2017). *Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [Forensic support of crime investigation]*. Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].
- Deliiia, Yu.V. (2018). Dzherela (formy) prava u sferi zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini (zahalnoteoretynnyi aspekt) [Sources (forms) of law in the field of protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine (general theoretical aspect)]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal magazine of Donbass*, 3(64), 12-18. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-12-18 [in Ukrainian].

- Dodatok do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Plan zakhodiv z realizatsii Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny na period do 2020 roku": vid 23 lystop. 2015 r. No. 1393-r [Appendix to the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Action plan for the implementation of the National Strategy in the field of human rights for the period up to 2020" from November 23, 2015, No. 1393-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Ihnatov, O.M. (2010). Nasylstvo yak sposib vchynennia zlochynu: poniattia ta sutnist [Violence as a way of committing a crime: concept and essence]. *Forum prava, Law Forum*, 3, 144-151. doi: <https://doi.org/10.18411/b-2016-027> [in Ukrainian].
- INSPIRE: sim stratehii z likvidatsii nasylstva shchodo ditei [INSPIRE: Seven Strategies for Eliminating Violence Against Children]. (2016, 2019). *Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia, Odeskyi Blahodiinyi Fond "Shliakh do domu", World Health Organization, Odessa Way to Home Charitable Foundation*. Ukraina. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207717/9789241565356-ukr.pdf?ua=1> [in Ukrainian].
- Kofman, B.Ya. (2019). Pravovy status liudyny i hromadianyna ta pravovi stany osobystosti v umovakh rozvytku hromadianskoho suspilstva: do pytannia transformatsii [The legal status of man and citizen and the legal status of the individual in the development of civil society: the question of transformation]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 36-43. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.04> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro prava dytyny: mizhnar. dok. vid 20 lystop. 1989 r. [Convention on the Rights of the Child from November 20, 1989]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].
- Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnogo nasylstva: mizhnar. dok. vid 25 zhovt. 2007 r. [Council of Europe Convention for the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse from October 25, 2007]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text [in Ukrainian].
- Krukevych, O. (2015). Nepovnolitni poterpili yak uchasyuky kryminalnogo protsesu [Juvenile victims as participants in criminal proceedings]. *Istoryko-pravovyi chasopys, Historical and legal journal*, 2(6), 177-181 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvitr. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvitr. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> [in Ukrainian].
- Kuleba (2019). Kozhna piata dytyna v Ukraini poterpaie vid seksualnogo nasylstva [Every fifth child in Ukraine suffers from sexual violence]. *Sait "UNIAN", Site "UNIAN"*. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaye-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html> [in Ukrainian].
- Marysiuk, K.B., Kantsir, V.S., & Kantsir, I.A. (2020). Nasylstvo yak destruktivnyi vektor rozvytku suspilstva. Seksualne nasylstvo [Violence as a destructive vector of society development. Sexual violence]. *Nashe pravo, Our right*, 1, 70-76. doi: <https://doi.org/10.32782/np.2020.1.11> [in Ukrainian].
- Myskova, H.M. (2019). Viktymologichni zakhody zapobihannia seksualnii ekspluatatsii dytyny [Victimological measures to prevent sexual exploitation of a child]. *Pravo.ua, Right.ua*, 3, 100-108. doi: <https://doi.org/10.32782/law.2019.3.15> [in Ukrainian].
- Ortynska, N.V. (2017). Pravovy status nepovnolitnikh: teoretyko-pravove doslidzhennia [Legal status of minors: theoretical and legal research]. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy "Natsionalnyi plan dii shchodo realizatsii Konventsii OON pro prava dytyny" na period do 2021 roku": vid 30 trav. 2018 r. No. 453 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the State Social Program "National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child" for the period up to 2021" from May 30, 2018, No. 453]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Saklub, S.A. (2020). Okremi aspekty pravovoho statusu dytyny [Some aspects of the legal status of the child]. *Universytetski naukovi zapysky, University scientific notes*, 3(15), 143-147. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28 [in Ukrainian].
- Simeinyi kodeks Ukrainy: vid 10 sich. 2002 r. No. 2947-III [Family Code of Ukraine from January 10, 2002, No. 2947-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
- Soloviova, O.Ye. Uchast nepovnolitnogo poterpiloho u kryminalnomu provadzhenni [Participation of a minor victim in criminal proceedings]. 2020. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17265/1/%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E_p300-303.pdf [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андріяшевська М. С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 126–135. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-126-135.
- Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальне правопорушенняв : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
- Делія Ю. В. Джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (загальнотеоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 12–18. doi: 10.32366/2523-4269-2018-64-3-12-18.
- План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2015 р. № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#Text>.
- Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення кримінальне правопорушення: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151. doi: <https://doi.org/10.18411/b-2016-027>.
- INSPIRE: сім стратегій з ліквідації насильства щодо дітей. Всесвітня організація охорони здоров'я, 2016. Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому». Україна, 2019. 109 с. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207717/9789241565356-ukr.pdf?ua=1>.
- Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 36–43. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.04>.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
- Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 177–181.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.
- Кулеба. Кожна п'ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства. 2019. УНІАН : [сайт]. URL: <https://www.unian.ua/society/10758972-kozhna-p-yata-ditina-v-ukrajini-poterpaye-vid-seksualnogo-nasilstva-kuleba.html>.
- Марисюк К. Б., Канцір В. С., Канцір І. А. Насильство як деструктивний вектор розвитку суспільства. Сексуальне насильство. *Наше право*. 2020. № 1. С. 70–76. doi: <https://doi.org/10.32782/np.2020.1.11>.
- Мискова Г. М. Віктимологічні заходи запобігання сексуальній експлуатації дитини. *Право.ua*. 2019. № 3. С. 100–108. doi: <https://doi.org/10.32782/law.2019.3.15>.
- Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.
- Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>.
- Саклуб С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3 (15). С. 143–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_28.
- Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- Соловійова О. Є. Участь неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні. 2020. С. 300–301. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17265/1/%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E_p300-303.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2020

Nikitina-Dudikova H. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8865-0061>

Legal Status of Child who has Become a Victim of Crime Against Sexual Freedom and Sexual Integrity

*The **purpose** of this article is to clarify the legal status of a child who has become a victim of a crime against sexual freedom and sexual integrity. According to the results of the research, the following tasks have been solved: the provisions of national and international legislation which form the basis of child legal status in criminal proceedings are analyzed; problems are identified and proposals are elaborated for its solution; the background of child legal status – as a victim of a crime against sexual freedom and sexual inviolability – are formed. **Methodology.** The general dialectical method of actual phenomena scientific cognition was selected. Among the special research methods the following are used: comparative – during the analysis of legislation and scientific categories; historical – to reveal the meaning of «child» and «legal status» concepts, development of scientific views regarding certain issues; systemic-structural – to form the background of the legal status of a child who has become a victim of a crime against sexual freedom and sexual integrity. The **scientific novelty** is presented by the interpretation of the term «child» – a victim of a crime against sexual freedom and sexual integrity, as underage or minor who has not reached the full age and has become a victim of a crime against sexual freedom and sexual integrity and acquired the appropriate procedural status of a victim in criminal proceedings. **Conclusions.** The legal status of a child who is a victim in a criminal proceeding (crime against sexual freedom and sexual integrity) is characterized by a number of features related to: the need to ensure respect for the child's right to private and family life, inviolability of property, correspondence confidentiality, respect for honor and dignity; ensuring respect for the child's right to get protection from all forms of physical and psychological violence. Issues concerning the need to ensure the exercise of the rights, freedoms and responsibilities of the child in criminal proceedings in accordance with international standards should be addressed.*

Keywords: child; legal status; criminal proceeding; crime against sexual freedom and integrity; international standard.

Гвоздюк В. В. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини

Метою наукової статті є формування тактики допиту підозрюваного в кримінальному провадженні з огляду на практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Досягнення цієї мети зумовило необхідність виконання таких завдань: окреслити значення практики ЄСПЛ під час проведення допиту в кримінальному провадженні; проаналізувати окремі рішення ЄСПЛ, які визначають тактику допиту підозрюваного в кримінальному провадженні; виокремити типові порушення прав і свобод підозрюваного згідно з рішенням ЄСПЛ, які обумовили недопустимість тактичних прийомів; надати практичні рекомендації щодо тактики допиту підозрюваного в кримінальному провадженні в контексті практики ЄСПЛ. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Визначальним є загальний діалектичний метод наукового пізнання. Також було застосовано загальнонаукові методи, зокрема індукції (з метою пізнання застосовуваних прийомів під час допиту підозрюваного правоохоронними органами, що висвітлені в практиці ЄСПЛ), узагальнення (після дослідження окремих рішень ЄСПЛ у їх сукупності можливим видалося вдалося встановити критерії допустимості тактичних прийомів під час проведення допиту підозрюваного). З-поміж спеціальних методів дослідження використано такі: порівняльно-правовий – під час аналізу рішень ЄСПЛ і наукових категорій; системно-структурний – для формування практичних рекомендацій щодо дотримання критеріїв допустимості тактичних прийомів під час проведення допиту підозрюваного відповідно до рішень ЄСПЛ. **Наукова новизна** публікації полягає в наданні практичних рекомендацій щодо тактики допиту підозрюваного в кримінальному провадженні з огляду на практику ЄСПЛ. **Висновки.** На підставі дослідження встановлено, що: практика ЄСПЛ належить до правових джерел криміналістичної тактики; тактичні прийоми, які застосовують у тактиці допиту підозрюваного, мають відповідати критеріям допустимості, передусім з огляду на принцип законності, що деталізовано в рішеннях ЄСПЛ; порушення критеріїв допустимості тактичних прийомів зумовлено випадками допущення правоохоронними органами стосовно допитуваних порушень, визначених у рішеннях ЄСПЛ: застосування катування, погрози застосування катування до допитуваних та їх близьких осіб. Доведено, що практика ЄСПЛ додатково забезпечує гарантії прав і свобод людини шляхом недопущення вчинення правоохоронними органами дій, які порушують норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: тактика допиту; підозрюваний; практика Європейського суду з прав людини; кримінальне провадження; права і свободи людини.

Вступ

Тактику допиту учасників кримінального провадження слід здійснювати з обов'язковим дотриманням прав та свобод їх учасників. Такий критерій належить до однієї із центральних частин місця процесу проведення тактики допиту й впливає із засад кримінального провадження. Нагадаємо, що головний обов'язок щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини покладається на державу (ст. 3 Конституції України). Гарантування дотримання прав і свобод людини під час допиту особами, що його проводять, посилює врахування практики ЄСПЛ. Проте результати проведених емпіричних досліджень засвідчують, що практичні працівники (слідчі, дізнавачі, оперативники, прокурори) під час проведення допиту підозрюваного не цілком використовують практику ЄСПЛ, і це є одним із вагомих джерел кримінального процесуального законодавства, наслідком цього є подальше порушення прав і свобод учасників кримінального провадження, зокрема підозрюваного, невизнання отриманої доказової інформації допустимою в суді. З цього приводу В. Ю. Шепітько в роботі

«Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень» акцентував на важливості правових стандартів, що відповідають тенденціям практики ЄСПЛ (Shepitko, 2017, р. 208).

Тактику допиту підозрюваного висвітлено в роботах В. К. Весельського, Н. В. Грищенко, В. О. Коновалової, О. М. Процюк, В. Ю. Шепітька, Л. Д. Удалової та ін.

Практику ж ЄСПЛ у кримінальному провадженні досліджували Н. В. Борзих, І. В. Гловюк, О. М. Дроздов, В. Т. Маляренко, В. Д. Юрчишин та ін.

Водночас поза увагою залишилися питання тактики проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) відповідно до практики ЄСПЛ і формування тактики допиту підозрюваного в кримінальному провадженні в контексті цієї практики.

Мета і завдання дослідження

Метою наукової статті є формування тактики допиту підозрюваного в кримінальному провадженні з огляду на практику ЄСПЛ. Досягнення

цієї мети зумовило необхідність виконання таких завдань: окреслити значення практики ЄСПЛ під час проведення допиту в кримінальному провадженні; проаналізувати окремі рішення ЄСПЛ, які визначають тактику допиту підозрюваного в кримінальному провадженні; виокремити типові порушення прав і свобод підозрюваного згідно з рішеннями ЄСПЛ, які обумовили недопустимість тактичних прийомів; надати практичні рекомендації щодо тактики допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу

Задля підвищення ефективності контролю за дотриманням прав і свобод людини держава наважилася на відповідальний крок. Приймавши один із міжнародних стандартів у цій сфері шляхом ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), держава відвела вагоме місце в національному законодавстві впливовій та авторитетній практиці ЄСПЛ.

Попередньо було доведено («Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини», «Interpretation of «legality» principles in judgments and decisions of European Court of Human Rights (based on materials of criminal proceedings)» та інші праці), суд і працівники органів досудового розслідування уповноважені у своїй службовій діяльності застосовувати практику ЄСПЛ, що є джерелом права. Тому задля визначення ефективних напрямів розбудови держави загалом й окремих її елементів (у кримінальному провадженні) щодо забезпечення прав і свобод людини, принциповим є з'ясування дотримання цих гарантій у тактиці допиту підозрюваного в контексті практики ЄСПЛ.

Слушною є думка В. Є. Мігашко, який стверджує, що під час застосування норм Конвенції українські судді мають урахувати практику ЄСПЛ щодо України, а також сформовану в процесі розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому й ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до Конвенції). Саме такий підхід допоможе уникнути вчинення нових порушень Конвенції в Україні (Mihashko, 2019, p. 197). За аналогією та попередніми нашими дослідженнями, таку практику слід застосовувати й на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні, зокрема під час проведення допиту.

Під час проведення допиту особи правоохоронні органи зобов'язані дотримуватися однієї з ключових вимог, яка визначена КПК України, у тактиці проведення цієї СРД – заборони застосування будь-яких дій, що принижують честь і

гідність особи, не передбачених законом засобів примусового характеру. Також різноманітність тактичних прийомів у допиті можуть застосовувати лише за умови чіткого й неухильного дотримання критеріїв їх допустимості, а головним із них є дотримання законності ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012; Aliksieiev et al., 2015, p. 3). З цього випливає, що під час проведення допиту підозрюваного (використовуючи різноманітні тактичні прийоми), уповноважена особа зобов'язана дотримуватися його прав і свобод. Ми не поділяємо позицію В. М. Шевчука, який відніс до несуттєвих ознак тактичної операції: законність засобів криміналістичної тактики, чим фактично поставив під сумнів важливість цієї ознаки загалом у криміналістичній тактиці (Shevchuk, 2020, p. 17).

Щодо забезпечення прав і свобод, то в Європейському Союзі, як і на рівні окремих держав, серед яких і наша, система гарантій прав та свобод охоплює три основні елементи:

- по-перше, інституційні гарантії, пов'язані із функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону й захист порушених прав;

- по-друге, процесуальні гарантії, які реалізують під час здійснення правосуддя, передусім – у межах відповідного процесу;

- по-третє, матеріальні гарантії у вигляді права особи на компенсацію завданої шкоди й інших збитків, спричинених унаслідок порушення його прав (Yukhta, 2019, p. 43).

Наше дослідження буде спрямоване на забезпечення прав і свобод підозрюваного в тактиці допиту з огляду на практику ЄСПЛ, що відобразатиме результати інституційних гарантій охорони та захисту порушених прав, пов'язаних із функціонуванням органів досудового розслідування. Також частково звертатимемося і до зазначених процесуальних гарантій під час здійснення правосуддя, адже в контексті кримінального провадження вони існують у взаємозв'язку з інституційними гарантіями.

Крім цього, у роботі зважатимемо й на те, що колектив авторів підручника «Криміналістика» (О. О. Алексєєв, В. В. Арешонков, В. М. Атаманчук та інші) відніс до законодавчих джерел криміналістичної тактики: Конституцію України; КПК України; КК України; закони України; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, що регламентують права і свободи людини в кримінальному провадженні, засади їх реалізації, здійснення заходів міжнародного співробітництва (Aliksieiev et al., 2015, p. 3).

Оскільки тематика авторського дослідження спрямована на забезпечення прав і свобод підозрюваного в тактиці його допиту, то доречно зауважити, що згідно зі ст. 42 КПК України «підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за

підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Теорія і практика засвідчує, що статус підозрюваного в кримінальному провадженні є найбільш вразливим у площині забезпечення його прав і свобод, тому органам досудового розслідування потрібно чітко знати свої повноваження під час проведення СРД, дотримуватися всіх вимог законодавства України.

Нормативно-правові акти, що встановлюють основні принципи та гарантії дотримання прав підозрюваного в процесі кримінального провадження і кримінального судочинства, можна розподілити на три категорії: 1) міжнародно-правові акти, 2) конституційні акти; 3) законодавчі акти (Bilous, 2019, p. 36).

До ключових гарантій дотримання прав і свобод підозрюваного ми можемо віднести й практику ЄСПЛ, яка є джерелом права в Україні не тільки через ратифікацію Конвенції, а й завдяки відповідному закріпленню її юрисдикції як у КПК України, так й інших національних законодавчих актах.

Тому задля поглиблення напрацювань за цією тематикою вважаємо за доцільне розглянути декілька рішень ЄСПЛ, які можуть використовувати органи досудового розслідування під час проведення допиту підозрюваного.

У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року висвітлено, що, зі слів Нечипорука (далі – заявник), працівники ще тодішньої міліції за підозрілу поведінку («швидко йшов, озираючись навкруги...») 20 травня затримали його й доставили до відділу міліції, де його було піддано особистому обшуку, під час якого в його кишені було виявлено пакет із «зеленою речовиною рослинного походження», що підкинули йому працівники міліції. Того самого дня до нього було застосовано адміністративне затримання. Під час подальших подій 22 травня було складено експертний висновок, який визначав, що вилучена речовина не була наркотичним засобом, і після звільнення заявника від адміністративного затримання його одразу було затримано в межах кримінального провадження. Крім цього, заявник вказав, що в ніч з 20 на 21 травня під час допиту на нього надягли наручники, підвісили на металевій поперечині між двома столами й закріпили оголені дроти, після чого один із працівників міліції вмикав електричний струм, а другий закривав йому рота подушкою. Надалі заявник знепритомнів, і

працівники міліції, надівши на нього бронезилет і закривши йому голову подушкою, почали бити його по черзі. Невдовзі заявник почув, як у сусідньому кабінеті допитують його вагітну дружину, вказав, що в цей момент один із працівників міліції зайшов до кабінету, де він перебував, і запитав у свого колеги його думку з приводу застосування таких заходів до його дружини. Уже після сукупності перелічених дій працівники міліції під час допиту заявник зізнався в учиненні вбивства невідомої особи, потім його було поміщено в ізолятор тимчасового тримання. Згодом Нечипорук заперечував вчинення злочину й оскаржував зазначені дії працівників міліції до прокуратури та суду ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

У розглядуваній справі Суд дійшов висновку, що працівники міліції навмисно піддали заявника поганому поводженню, щоб отримати від нього зізнавальні показання. Погроза вчинити дії, заборонені статтею 3, якщо вона достатньо реальна й негайна, може становити порушення цього положення Конвенції; погрози стосовно катування вагітної дружини заявника, імовірно, значно посилили його психічні страждання; застосування до людини електроструму є особливо серйозною формою поганого поводження, яке може викликати сильний біль і жорстокі страждання, а отже, має вважатися катуванням, навіть якщо воно не призводить до будь-яких тривалих розладів здоров'я. За сукупністю цих фактів Суд визнав порушення ст. 3 Конвенції під час проведення допиту працівниками міліції ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

Із зазначеного випливає, що правоохоронці, застосувавши до заявника такі засоби та прийоми, як електричний струм, висловлення наміру застосувати катування до його дружини, побиття, очікували на досягнення результату зізнавальних показань щодо вчинення ним кримінального правопорушення. Проте такі засоби та прийоми не належать до криміналістичної тактики, адже в них не було дотримано передбачених КПК України вимог і критеріїв допустимості.

Суд зазначив, що мета затримання особи для її допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину через підтвердження або спростування підозр, які стали підставою для затримання. Однак вимога, що підозра має ґрунтуватися на обґрунтованих підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою. Крім того, за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися в злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть служити підставою для обґрунтованої підозри ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

Отже, органи досудового розслідування не можуть затримати особу та взяти її під варту, керуючись їх внутрішнім переконанням щодо вчинення нею злочину, і не можуть піддати її допиту в такий спосіб, адже це заздалегідь суперечить ст. 63 Конституції України. Також задля здійснення законного затримання заради проведення подальшого допиту особи, яку можуть підозрювати у вчиненні кримінального правопорушення, потрібно мати попередню доказову базу, яка є достатньою для проведення такого заходу. У цьому випадку Суд вказав на порушення ст. 5 Конвенції.

Крім зазначеного, Суд дійшов висновку, що доступ до захисника мають надавати з першого допиту підозрюваного працівниками міліції, за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи доведено, що є вагомі підстави для обмеження такого права. Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо викривальні показання, отримані під час допиту правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуть з метою її засудження. Також Суд акцентує на тому, що формально застосувавши до заявника адміністративне затримання, а фактично поводячись із ним як із підозрюваним у вчиненні злочину, міліція позбавила його доступу до захисника, участь якого була б обов'язковою за законодавством України, якби заявника обвинувачували в убивстві, учиненому групою осіб та/або з корисливих мотивів, тобто злочині, у зв'язку з яким його фактично допитували. Отже, ЄСПЛ доходить висновку, що було порушено п. 3(с) ст. 6 Конвенції ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

Слід проаналізувати і справу Європейської комісії з прав людини «Аксої проти Турції» (заява № 21987/93) від 18 грудня 1996 року, де особу правоохоронні органи підозрювали в тероризмі та під час допиту тримали із зав'язаними очима, що викликало втрату орієнтації; тримали підв'язаним за руки, зв'язані за спиною («палестинське підвішування»); піддавали електрошоку, який посилювався, коли йому на голову виливали воду; били руками й ногами, а також словесно ображали. У цьому випадку Європейська комісія з прав людини дійшла висновку, що такі дії підпадають під ст. 3 Конвенції «Заборона катування», посилаючись на те, що, незважаючи на відсутність інших доказів щодо такого поведження з Аксоєм, окрім його інформації та судово-медичного висновку, держава не змогла надати доказів щодо нездійснення таких дій правоохоронними органами ("Rishennia Yevropeiskoi komisii", 1996).

Також Європейська комісія з прав людини зазначила, що, попри те, що Туреччина відступила від зобов'язань через терористичні замах на частині її території щодо негайного

судового контролю з моменту затримання особи, таке затримання протягом 14-ти днів особи задля її допиту є вагомим порушенням прав і свобод людини. Тому відбулося порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції ("Rishennia Yevropeiskoi komisii", 1996).

Очевидним є те, що правоохоронці Туреччини скористалися відступом від зобов'язань Конвенції щодо негайного судового контролю з моменту затримання особи, керуючись криміналістичною тактикою, утримували особу протягом 14-ти днів задля її допиту. Попри попередньо зазначені ними порушення, правоохоронці були впевнені в законності затримання підозрюваної особи. Проте Європейська комісія з прав людини зауважила, що це достатньо тривалий термін затримання особи задля такої мети, без судового контролю, чим ствердила незмогу провести законну межу цього затримання правоохоронними та судовими органами Туреччини. На нашу думку, таке прецедентне рішення надалі буде слугувати орієнтиром для правоохоронних і судових систем країн – учасниць Конвенції.

Не можна оминати увагою справу ЄСПЛ «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) від 5 квітня 2005 року, де, затримавши особу з подальшим взяттям під варту, правоохоронці, одягнувши наручники й декілька разів сильно побивши, вимагали зізнатися в злочині. У цьому випадку Суд зауважив про обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, що перебувають під їхнім контролем. Крім цього, зазначив, що нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, як у цьому випадку, не може звільнити державу від відповідальності за Конвенцією. Тому також відбулося порушення ст. 3 Конвенції ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2005).

Непросте рішення було винесене Великою палатою (далі – ВП) ЄСПЛ у справі «Гефген проти Німеччини» (заява № 22978/05) від 1 червня 2010 року, де Гефген (далі – заявник № 1) скаржився на порушення його права не піддаватися катуванню і нелюдському поведженню (ст. 3 Конвенції) у зв'язку з погрозою застосування катування під час допиту в поліції, а також на порушення його права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Конвенції) у зв'язку з використанням доказів, отриманих унаслідок його зізнання, зробленого під тиском (Timofeev, 2011, p. 32).

Згідно з даними справи, заявник № 1 заманив до себе в квартиру й задушив одинадцятирічну дитину. Після вчинення вбивства громадянин Гефген сховав тіло під пірсом на озері поблизу міста й зажадав від батьків дитини викуп. Під час отримання викупу за ним було встановлено стеження, через кілька годин його було затримано. Після цього заявника № 1 допитав працівник поліції, але той дав неправдиві

свідчення про місцезнаходження хлопчика. У цей час поліція провела обшук у будинку Гефгена, де вилучила частину грошей, заплачених як викуп, а також записи, що свідчать про планування злочину. Допит було відкладено до наступного ранку. Уранці за наказом заступника начальника поліції інший слідчий попередив заявника № 1 про те, що до нього буде застосовано катування, якщо він не повідомить місцезнаходження дитини. Унаслідок цього заявник № 1 зізнався в убивстві та повідомив точне місцезнаходження тіла дитини. Тоді поліцейські разом із заявником № 1 прибули на озеро, де виявили тіло дитини, а також вилучили сліди покришок автомобіля заявника № 1 і сліди його взуття. Потім поліція за вказівкою заявника № 1 виявила одяг, рюкзак і підручники, які належали хлопчикові, а також друкарську машинку, на якій було надруковано лист його батькам. Суд Німеччини визнав громадянина Гефгена винним і засудив його. Згодом два працівники поліції, що погрожували заявнику № 1 катуванням, були піддані санкції у вигляді штрафу, а колишнього заступника начальника поліції, що віддав відповідний наказ, згодом було призначено на одну з керівних посад у поліції (Timofeev, 2011, p. 31-32).

ВП ЄСПЛ під час дослідження питання про дотримання вимог ст. 3 Конвенції взяла до уваги: 1) фізичні та моральні наслідки дій працівників поліції; 2) їх умисний характер; 3) їх мету (отримання показань); 4) обставини застосування насильства (заявник № 1 перебував під вартою). Після цього постановила, що погроза застосування катування становила негуманне поводження, проте не досягла рівня жорстокості, достатнього для кваліфікації діяння як катування. Щодо визнання в заявника № 1 статусу жертви, то ВП ЄСПЛ зазначила, що з одного боку: 1) національний суд ясно і недвозначно визнав, що поводження із заявником № 1 порушило вимоги ст. 3 Конвенції; 2) обставини цього порушення були належно розслідувані; 3) двоє причетних до цього поліцейських були засуджені й покарані. З іншого боку, з позицій ВП ЄСПЛ, на те, що покарання було явно невідповідним порушенню одного з найважливіших прав, передбачених Конвенцією, і воно не могло бути стримувальним фактором щодо можливих майбутніх порушень заборони неналежного поводження, вказували: 1) символічний розмір призначених штрафів і їх умовний характер; 2) подальше призначення одного з визнаних винними поліцейських на керівну посаду. Крім того, ВП ЄСПЛ взяла до уваги, що клопотання заявника № 1 про надання йому юридичної допомоги для подачі позову про відшкодування шкоди чекало розгляду понад три роки, що засвідчує відсутність у влади прагнення вирішити

питання про адекватну компенсацію збитку, заподіяного заявнику № 1 (Timofeev, 2011, p. 33-34).

Отже, слідчі Німеччини скористалися тим, що показання підозрюваного є не лише самостійним джерелом доказів, а й дають змогу отримати інформацію про те, де можна відшукати нові, раніше не відомі слідчому докази (Shcherbaniuk, 2020, p. 381). Проте працівники поліції під час допиту підозрюваного не дотрималися передбачених законодавством Німеччини вимог і критеріїв допустимості криміналістичної тактики, а саме погрожували йому катуванням, що в національних судах цієї країни та ЄСПЛ призвело до вирішення питання щодо визнання доказів, отриманих завдяки зізнанню Гефгена, допустимими.

З приводу дотримання вимог ст. 6 Конвенції в цій справі ВП ЄСПЛ, зауваживши, що ст. 6 Конвенції, на відміну від ст. 3, не має абсолютного характеру, дійшла висновку, що порушення вимоги справедливого характеру судового розгляду може бути встановлено тільки в тому випадку, якщо саме порушення положень ст. 3 Конвенції призвело до засудження заявника № 1 або вплинуло на призначене покарання (Timofeev, 2011, p. 34). Далі ВП ЄСПЛ зазначила, що основу рішення німецького суду про визнання заявника № 1 винним і призначення йому покарання становило нове зізнання заявника № 1, зроблене ним під час судового процесу після того, як він був попереджений про те, що зроблені ним на стадії розслідування заяви не будуть використовувати проти нього. Речові докази, що є похідними від свідчень заявника № 1 та які отримані під тиском, були використані німецьким судом не для доказу провини заявника № 1, а виключно з метою підтвердження правдивості цього (повторного) зізнання (Timofeev, 2011, p. 34-35).

Отже, із ВП ЄСПЛ визнала, що причиново-наслідкового зв'язку, який пов'язував би не дотримані передбачені законодавством Німеччини вимоги та критерії допустимості криміналістичної тактики під час допиту (негуманне поводження) з визнанням заявника № 1 винним у вчиненні кримінального правопорушення, не було.

Крім цього, ВП ЄСПЛ зазначила, що порушення вимог ст. 3 Конвенції, допущене на стадії розслідування, не вплинуло на рішення заявника № 1 дати свідчення в процесі судового розгляду. Аргументувавши, що: по-перше, німецький суд, виключивши свідчення та проінструктувавши заявника № 1 про його право зберігати мовчання, відновив його в положенні, у якому він перебував до порушення; по-друге, заявник № 1, за його власним твердженням: 1) зробив нове зізнання добровільно під впливом каяття; 2) це зізнання не могло бути, як він стверджував згодом, єдиним способом захисту на суді. Тому

ст. 6 Конвенції порушено не було (Timofeev, 2011, p. 35).

Розглянувши позиції ЄСПЛ з приводу цього рішення, можна дійти висновку, що не тільки катування (як фізичні дії), а й погрози його застосування поліцейськими під час допиту (якщо є реальні підстави побоюватися реалізації цієї погрози) визнають, відповідно до ст. 3 Конвенції, як катування, що є неприпустимим під час проведення не тільки цієї СРД, а й інших заходів, застосовуваних поліцейськими.

Слушною видається позиція М. Никоненка, що перед учасниками кримінального провадження з боку обвинувачення (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор) стоїть непросте завдання: виконуючи свої функціональні обов'язки, з одного боку, необхідно забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів усіх без винятку інших учасників кримінального провадження, а з іншого – забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування та судовий розгляд (Nykonenko, 2020, p. 218).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що застосовувані до підозрюваного тактичні прийоми під час допиту мають відповідати вимогам і критеріям їх допустимості. Одним з головних таких критеріїв є принцип законності, що виявляється не тільки в Конституції України, міжнародних договорах, законах України, а й у практиці ЄСПЛ, яку органи досудового розслідування мають урахувати під час проведення слідчих (розшукових) дій і безпосередньо під час допиту.

Висновки

Зі змісту статті випливає, що джерелом права під час кримінального провадження є практика ЄСПЛ. У ній окреслено ключові позиції Суду щодо дотримання норм Конвенції правоохоронними органами, а їх недотримання спричиняє порушення ключового принципу кримінального провадження – законності. Таким чином, обґрунтовано, що практику ЄСПЛ слід розглядати як правове джерело криміналістичної тактики.

Здійснивши аналіз практики ЄСПЛ, ми з'ясували, що випадки порушення прав і свобод підозрюваних під час проведення допиту зумовлені:

– фізичними діями (застосування електроструму до допитуваного, зокрема з використанням електрошоку; побиття; підвішування різним способом тощо);

– висловленням погрози застосувати катування до допитуваного, а також висловленням допитуваному наміру застосувати катування до його близької особи (якщо є реальні підстави побоюватися реалізації цієї погрози в конкретній ситуації).

Трапляються випадки, що допит особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, супроводжується її безпідставним затриманням і згодом призводить до того, що отримана інформація під час судового розгляду визнається як недопустимий доказ.

Отже, тактичні прийоми, які застосовують під час допиту підозрюваного, мають відповідати критеріям допустимості, а саме законності, зміст якого тлумачиться в рішеннях ЄСПЛ. Практика ЄСПЛ додатково забезпечує гарантію прав і свобод людини шляхом недопущення дій, які порушують норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливість використання практики ЄСПЛ правоохоронними органами під час проведення допиту підозрюваного полягає в тому, що уповноважені особи, керуючись позиціями ЄСПЛ, що викладені в його рішеннях, не допускать порушення прав і свобод людини під час проведення допиту й інших СРД. Це забезпечуватиме допустимість отриманих доказів у кримінальному провадженні, а також сприятиме підвищенню рівня професіоналізму й іміджу правоохоронців. Тобто наступним завданням є забезпечення правоохоронних органів доступом до практики ЄСПЛ, що сприятиме не тільки забезпеченню прав і свобод підозрюваного під час проведення допиту, інших СРД, а й впливатиме на швидке, повне та неупереджене розслідування кримінального правопорушення.

REFERENCES

- Aliksieiev, O.O., Areshonkov, V.V., & Atamanchuk, V.M. (et al.). (2015). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Retrieved from https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_3.21.html [in Ukrainian].
- Bilous, O.V. (2019). Protseusualni harantii dotrymannia prav liudyny i hromadianyna v diialnosti orhaniv sudovoi vlady [Procedural safeguards for respect for human and citizen's rights in the activities of the judiciary]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 2(8), 34-38. doi: 10.15587/2523-4153.2019.173450 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].
- Mihashko, V.Ye. (2019). Vplyv praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na rozvytok sudovoi praktyky v Ukraini [Impact of the case law of the European Court of Human Rights on the development of case law in Ukraine]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 2(66), 184-188. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-41> [in Ukrainian].

- Nykonenko, M. (2020). Dopyt malolitnoi abo nepovnoolitnoi osoby na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Interrogation of a minor or juvenile at the stage of pre-trial investigation]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 3, 218-225. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1944> [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Afanasiev proty Ukrainy" (zaiava No. 38722/02)": vid 5 kvit. 2005 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case of "Afanasiev v. Ukrainy (application No. 38722/02)" from April 5, 2005]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudy "Sprava "Nechyporuk i Yonkalo proty Ukrainy" (zaiava No. 42310/04)": vid 21 lyp. 2011 r. [Decision of the European Court of Human Rights "Case of " Nechyporuk i Yonkalo v. Ukrainy (application No. 42310/04)" from July 21, 2011]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoi komisii z prav liudyny "Sprava "Aksoi v. Turtsii" (zaiava No. 21987/93)": vid 18 hrud. 1996 r. [Decision of the European Commission of Human Rights "Case of "Aksoi v. Turtsii (application No. 21987/93)" from December 18, 1996]. (n.d.). *precedent.in.ua*. Retrieved from <https://precedent.in.ua/2016/04/08/aksoj-protyv-turtsyy/> [in Ukrainian].
- Shcherbaniuk, V. (2020). Dopyt pidozriuvanoho u vtechi z mists pozbavlennia voli abo z-pid varty [Interrogation of the suspect in escape from prison or from custody]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Enterprise, Economy and Law*, 7, 378-382. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.64> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2017). Kontseptualni zasady vyznachennia ta zabezpechennia standartiv dobroiakisnosti kryminalnykh protsesualnykh rishen [Conceptual Bases of Definition and Maintenance of Standards of Good Quality of Criminal Procedural Decisions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 206-209 [in Ukrainian].
- Shevchuk, V.M. (2020). Suchasne rozuminnia kryminalistychnoi taktyky: poniattia, oznaky, predmet i zavdannia [Modern understanding of criminalistic tactics: concepts, features, subject and tasks]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva, Theory and Practice of Jurisprudence*, 1, 1-30 [in Ukrainian].
- Timofeev, M. (2011). Gefgen (Gäfgen) protiv Germanii. Postanovlenie Bolshoy palaty Evropeyskogo suda po pravam cheloveka ot 1 iyunia 2010 g. [Ruling of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights]. *Mezhdunarodnoe pravosudie, International Justice*, 1, 31-36 [in Russian].
- Yukhta, O.H. (2019) Harantii prav ta svobod liudyny: Yevropeyskyi dosvid [Guarantees of Human Rights and Freedoms]. *Biuleten Miniustu Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 7(213), 43-46. doi: <https://doi.org/10.36035/2312-1831-7-7-43-48> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Криміналістика : мультимед. підруч. / [О. О. Алексєєв, В. В. Арешонков, В. М. Атаманчук та ін.]. 2015. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lecture_3.21.html.
- Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 2 (8). С. 34–38. doi: 10.15587/2523-4153.2019.173450.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Мігашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 184–188. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-41>.
- Никоненко М. Допит малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 218–225. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1944>.
- Справа «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 5 квіт. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text.
- Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.
- Справа «Аксой проти Турції» (заява № 21987/93) : рішення Європейського суду з прав людини від 18 груд. 1996 р. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/aksoj-protyv-turtsyy/>.
- Щербанюк В. Допит підозрюваного у втечі з місць позбавлення волі або з-під варті. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 378–382. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.64>.
- Шепітько В. Ю. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 206–209.
- Шевчук В. М. Сучасне розуміння криміналістичної тактики: поняття, ознаки, предмет і завдання. *Теорія і практика правознавства*. 2020. № 1. С. 1–30. doi: 10.21564/2225-6555.2020.17.206490.
- Тимофеев М. Гефген (Gäfgen) против Германии. Постановление Большой палаты Европейского суда по правам человека от 1 июня 2010 г. *Международное правосудие*. 2011. № 1. С. 31–36.
- Юхта О. Г. Гарантії прав та свобод людини: Європейський досвід. *Бюлетень Мініюсту України*. 2019. № 7 (213). С. 43–46. doi: <https://doi.org/10.36035/2312-1831-7-7-43-48>.

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2020

Hvozdiuk V. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3798-8003>

Tactics of Interrogation of the Suspect in Criminal Proceedings in Accordance with the Practice of the European Court of Human Rights

The **purpose** of the scientific article is to form the tactics of interrogation of a suspect in criminal proceedings, taking into account the practice of the European Court of Human Rights (ECHR). Achieving this goal led to the solution of the following tasks: to outline the importance of the practice of the European Court of Human Rights during the interrogation in criminal proceedings; to analyze certain decisions of the ECHR, which determine the tactics of interrogation of a suspect in criminal proceedings; to identify typical violations of the rights and freedoms of the suspect in accordance with the decisions of the ECHR, which led to the inadmissibility of tactics; to provide practical recommendations on the tactics of interrogation of a suspect in criminal proceedings, taking into account the practice of the ECHR. **Methodology.** Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of the research. The general dialectical method of scientific cognition is decisive. General scientific methods were also used, in particular, method of induction (in order to learn the techniques used in the interrogation of a suspect by law enforcement agencies, covered in the practice of the ECHR), and method of generalization (having research individual decisions of the ECHR in their entirety, it became possible to improve the criteria for the admissibility of tactics during the interrogation of a suspect). Among the special research methods the following are used: method of comparative law – during the analysis of decisions of the European Court of Human Rights and scientific categories; system-structural method – to form practical recommendations for compliance with the criteria of admissibility of tactics during the interrogation of a suspect in accordance with the decisions of the ECHR. The **scientific novelty** is to provide practical recommendations on the tactics of interrogation of a suspect in criminal proceedings, taking into account the practice of the ECHR. **Conclusions.** It has been found that the practice of the ECHR refers to the legal sources of forensic tactics; the tactics used in the tactics of interrogation of the suspect must meet the admissibility criteria, primarily taking into account the principle of legality, which is detailed in the decisions of the ECHR; violation of the criteria for the admissibility of tactics is due to cases of admission by law enforcement agencies to interrogated violations, which are identified in the decisions of the ECHR: the use of torture, the threat of torture to the interrogated persons and their relatives. It has been proven that the case law of the ECHR additionally guarantees human rights and freedoms by preventing law enforcement agencies from committing acts that violate the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: interrogation tactics; suspect; practice of the European Court of Human Rights; criminal proceedings; human rights and freedoms.

Величенко Л. О. – ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-1476-2615>

Сучасний стан психолого-правового розуміння незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами

*Метою статті є висвітлення стану сучасного психолого-правового розуміння незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами в умовах операції Об'єднаних сил у Донецькій і Луганській областях. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: висвітлити та проаналізувати сучасний психолого-правовий стан незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; виявити шляхи протидії незаконному розповсюдженню зброї; окреслити проблему незаконного обігу зброї та боротьби із зазначеним суспільно небезпечним явищем. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. У статті використано комплекс наукових методів, а саме: загальний діалектичний метод наукового пізнання явищ, термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий та історико-правовий. **Наукова новизна.** Тенденція зростання рівня злочинності залежить від економічного, політичного та соціального рівня життя кожного громадянина нашої держави. В умовах війни на Сході України та через поширення коронавірусної хвороби COVID-19 соціальна спроможність людей забезпечити собі стабільне життя стає дедалі недосяжнішою. Саме тому зростає рівень злочинності та зменшується соціальна рівність людей. Злочинці дедалі частіше виявляють свої можливості й застосовують зброю під час вчинення злочинів. В умовах війни обіг зброї стає менш контрольованим, що спричиняє потрапляння її та бойових припасів до цивільних громадян, які використовують їх не за призначенням, без відповідних навичок і дозволів. **Висновки.** Боротьба з незаконним обігом зброї, бойових припасів і вибухових речовин є однією з найважливіших проблем суспільства та нашої держави загалом. Тому слід правильно розуміти сучасний стан обігу зброї в державі та знаходити дієві методи боротьби із зазначеним протиправним явищем.*

Ключові слова: закон; дозвіл; відповідальність; злочин; обіг зброї; детермінанти; агресія; страх.

Вступ

Тема незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами в умовах сьогодення є досить актуальною. За час незалежності України захищено понад 10 наукових праць за вказаною тематикою. Однак в Україні здебільшого досліджують це питання або, наприклад, з огляду кримінально-правової охорони громадської безпеки загалом, або з позицій окремих галузей права, наприклад, криміналістики, кримінального процесу, адміністративного права, кримінального права. Водночас не знайдено жодного нам відомого дослідження з юридичної психології стосовно зброї.

Зазначене питання нині є доволі актуальним з огляду на юридичну психологію, оскільки, на нашу думку, глобальною причиною застосування та використання зброї є саме психологічний стан особи, її внутрішні переживання й відчуття влади над іншими. Дослідження психологічного портрета особи, яка бере до рук незаконну зброю та вчиняє злочин, є яскравою ознакою неналежного рівня соціально-побутового життя, дещо нездорового психологічного стану, невихованості й неконтрольованості з боку державних органів стану обігу зброї в цивільних громадян.

Рівень незаконного обігу зброї в Україні викликає занепокоєння, оскільки значна кількість зброї, бойових припасів і вибухових речовин, які є в

цивільних громадян, має суспільно небезпечний характер для населення та майна громадян. Бентежить й те, що особи, які мають дозвіл на зберігання та використання зброї, використовують її не за призначенням. Так, відомий випадок, коли працівники патрульної поліції Переяслав-Хмельницького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Київській області з вогнепальної зброї здійснили постріли, що призвели до поранення малолітнього хлопчика, який перебував на сусідній приватній території. Зазначені дії призвели до вогнепального поранення 5-річної дитини в область голови, що згодом спричинило її смерть.

Не менш резонансного злочину зазнали дії групи молодиків в м. Бровари Київської області. Так, наприкінці травня 2019 року стався інцидент між підприємцями, які займалися пасажирськими перевезеннями. Близько 100 осіб брали участь у стрілянині зі зброї різних видів і калібру, унаслідок чого декілька чоловіків зазнали поранень, було пошкоджено майно громадян (автомобілі, майно приватних квартир тощо), чимало осіб, які проживали в районі перестрілки, зазнали стресу.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану психолого-правового розуміння незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або

вибуховими речовинами. Досягнення її передбачало виконання таких завдань: висвітлити й проаналізувати сучасний психолого-правовий стан незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; виявити шляхи протидії незаконному розповсюдженню зброї.

Питання методології дослідження незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також осіб, які вчиняли злочини за допомогою зброї, вивчали видатні іноземні та вітчизняні фахівці. Важливим фактором залишається окреслення з огляду на юридичну психологію основних детермінант незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Підґрунтям статті стали наукові праці Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, В. І. Борисова, В. В. Голубоша, О. М. Джужі, О. М. Сарнавського, О. С. Тарасенка та ін. Однак суттєвими недоліками більшості досліджень є фрагментарний підхід до вивчення феномену незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, відсутність з'ясування юридико-психологічних особливостей вивчення зазначеної тематики. Ці дані засвідчують актуальність досліджуваної теми. Крім того, злочини, пов'язані зі зброєю, набирають швидких обертів, а особи, які вчиняють злочини за допомогою зброї, стають професійнішими, що відповідає причині збільшення нерозкритих злочинів за ст. 263 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Виклад основного матеріалу

Злочини проти громадської безпеки належать до загально небезпечних діянь, які створюють загрозу життю і здоров'ю людей, власності, довкіллю, нормальній діяльності підприємств, установ й організацій. Такі злочини вчиняють у поєднанні не лише з фізичним насиллям, а й з психічним, яке зокрема заподіює реальну шкоду психічному здоров'ю широкого кола населення, породжує стрес, неспокій за свою безпеку, свободу вибору, як наслідок – лишається значний відбиток на житті та здоров'ї чималої кількості людей. Тому дуже важливо, щоб норми закону щодо психічного насильства існували як засіб захисту на державному рівні громадянської безпеки – однієї з найвищих соціальних цінностей у державі (Sobko, 2019). Без забезпечення громадської безпеки немає гарантії належного захисту прав людини і громадянина, основи яких закріплені у ст. 3 Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). За сучасних умов злочини проти громадської безпеки є одними з найнебезпечніших для кожної держави, оскільки до цієї групи переважно належать посягання, пов'язані з: 1) діяльністю злочинних і терорис-

тичних організацій, банд, воєнізованих підрозділів; 2) діяннями терористичного спрямування; 3) незаконним обігом предметів, які становлять підвищену небезпеку для навколишніх; 4) наслідками порушень встановлених законодавством правил щодо поводження з вогнем (Volynets, & Zahryvui, 2019). У районі проведення операції Об'єднаних сил зазначений об'єкт кримінально-правової охорони досить часто піддається впливу злочинних елементів у спосіб учинення суспільно небезпечних діянь, що порушують громадську (загальну) безпеку й створюють загальну небезпеку (умови) загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, або заподіюють такі наслідки. З огляду на ситуацію, що складається в цьому регіоні, найпоширенішими злочинами проти громадської безпеки нині є ті, що пов'язані з терористичною діяльністю злочинних формувань і незаконними діями з вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Інколи вони пов'язані між собою, проте переважна частина злочинів, передбачених ст. 263 КК України, учиняється самостійно. Їх розслідування викликає значні труднощі, обумовлені специфікою місця вчинення таких злочинів, масштабами злочинної діяльності та суб'єктивним складом осіб, залучених до їх вчинення (Savchuk, & Bezsonna, 2019).

Так, однією з важливих статей для дослідження злочинів проти громадської безпеки, є незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

Нині, у складний для України період, у час її розвитку та відстоювання суверенітету, важливими питаннями є індивідуальний і національний захист громадян, захист особистого, колективного та державного майна, відстоювання інтересів громадян і захист їх основоположних цінностей, закладених в Основному Законі України, захист від збройних конфліктів чужоземних агресорів, самостійних злочинців і злочинних формувань.

Також через низький економічний рівень у державі, зменшення спроможності громадян забезпечити власні потреби, спостерігаємо низький рівень забезпеченості населення, що певним чином призводить до вчинення злочинів. Так, збройні напади, терористичні акти, убивства та розбої з використанням зброї, бойових припасів або вибухових речовин посилюють страх і відчуття незахищеності серед населення.

Зброя є предметом культури й має сутнісні характеристики як об'єкт предметної діяльності людини. На відміну від інших предметів матеріального світу, які можуть бути використані для ураження або заподіяння шкоди об'єкту, але не призначені для цього, зброя спочатку за своєю сутністю покликана вражати й знищувати ціль, і неважливо, чи то зброя спортивна,

мисливська, військова, чи то зброя самооборони. Людина створює її саме з цією метою. Навіть предмети художньої творчості, створені майстрами-зброярами, є унікальними красивими екземплярами зброї. Іноді за зброю видають імітації, але в цьому випадку ми маємо справу не зі збройовим мистецтвом, а прикладом художньої творчості.

Сутність, вкладена людським розумом і творчістю в зброю, має величезну притягуючу предметну силу, яка часто сама керує легкодухою психікою свого власника. Люди, професійно не пов'язані зі зброєю, бачать в ній дорогу й захопливу іграшку, а іноді розглядають її як засіб самоствердження або ствердження в суспільстві, долаючи та сублімуючи в цій небезпечній грі свої психічні комплекси й страхи. Купуючи зброю, власник часто не замислюється про ту моральну волю, яку повинен мати, щоб повноцінно володіти й управляти екзистенціальною силою зброї, що визначає межі між життям і смертю, силою, спрямованою на те, щоб максимально ефективно вражати живу й іншу мішень.

Будь-яка зброя: вогнепальна, колюча, рубаюча або ріжуча – існує для того, щоб вражати ціль, а не лежати на полиці в шафі або висіти на стіні, і ця сутність змушує власника застосовувати її за призначенням. Зброя в цьому випадку стає елементом культурної деструктивної й азартної гри. Спочатку власник пістолета стріляє по мішенях, потім по тваринах (воронах, голубах, бродячих кішках або собаках) і, врешті-решт, влучає в людину. Такий, на жаль, переважно підсумок придбання вогнепальної зброї морально непідготовленою людиною (Sablin, 2018, p. 15).

Дедалі частіше постає питання щодо внесення змін до законодавства й надання громадянам дозволу на вільне володіння вогнепальною нарізною та автоматичною зброєю. Однак, на нашу думку, воно є доволі суперечливим. Так, наприклад, є потреба спочатку побороти незаконний обіг зброї, який триває ще з часів розпаду Радянського Союзу, оскільки з того періоду залишилося чимало не облікованої зброї. Не менш важливим є завершення збройного конфлікту на сході України, а також перевірка військовослужбовців і добровольців, які проходили службу в Збройних Силах України та мали доступ до зброї, бойових припасів і вибухових пристроїв. Слід створити відповідні бази даних, завдяки яким було б можливо відстежувати обіг зброї.

Кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ч. 1 ст. 263 КК), а також за носіння, виготовлення,

ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу (ч. 2 ст. 263 КК) ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

Таким чином, доцільно розібрати поняття зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв.

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» ("Postanova Plenumu", 2002), роз'яснює визначення цих понять:

– відповідно до абзацу 1 п. 4 вказаної постанови, вогнепальна зброя – усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей) ("Postanova Plenumu", 2002);

– згідно з п. 6 до вибухових речовин належать: порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їхні сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню ("Postanova Plenumu", 2002);

– відповідно до п. 7 під вибуховими пристроями слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом виробу одноразового застосування, спеціально підготовлені й за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити уражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин ("Postanova Plenumu", 2002);

– відповідно до п. 5 бойовими припасами визнано патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші виробу в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною та призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху ("Postanova Plenumu", 2002).

Дещо ширше визначення бойових припасів містить Закон України від 21 вересня 2000 року «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та виробу спецхімії» ("Zakon Ukrainy", 2000), згідно з яким бойові припаси – це вид озброєння, призначеного для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд, виконання інших завдань

(освітлення місцевості, розкидання агітаційної літератури тощо).

Базовим нормативно-правовим актом, який регулює правила поводження зі зброєю, є Наказ МВС України від 21 серпня 1998 року № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» ("Наказ МВС", 1998). Цей документ дає визначення основних понять, які зазначені в досліджуваній тематичі. Так, згідно з п. 8.2., вогнепальна зброя – це зброя, призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металевого заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані; відповідно до п. 8.9., боєприпаси – спеціально виготовлені вироби одноразового використання, які призначені забезпечити ураження цілей в умовах збройної боротьби, самооборони, полювання, спорту.

Згідно з положеннями, викладеними в п. «а» ст. 3 Протоколу «Проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 31 травня 2001 року, вогнепальна зброя – це будь-яка переносна ствольна зброя, яка спричиняє постріл, призначена або може бути легко пристосована для спричинення пострілу чи прискорення кулі або снаряду внаслідок енергії вибухової речовини, за винятком старовинної вогнепальної зброї ("Protokol No. 995_792", 2013).

У своєму дисертаційному дослідженні «Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України)» науковець В. В. Голубош окреслив власне визначення вогнепальної зброї. Так, на його думку, вогнепальна зброя – це вид зброї, призначеної для оборони чи нападу або подачі звукових сигналів, що приводиться в рух унаслідок енергії згоряння порохового газу (Holubosh, 2019, p. 85).

Дещо ширше поняття зброї та вогнепальної зброї дають науковці О. Л. Кобилянський і А. В. Кофанов. Так, на їхню думку, зброя – це предмети й пристрої, конструктивно призначені та придатні для одноразового ураження (знищення, ушкодження) живих чи інших цілей у

процесі активного нападу чи оборони, а також ураження аналогічними способами навчальних (спортивних) цілей під час практичного відпрацювання цих дій і проведеної спортивних змагань, тренувань (далі – «для ураження цілей»), і не мають прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення. Вогнепальна зброя – пристрої, конструктивно призначені для ураження цілі на відстані снарядом, що одержує направлений рух у стволі завдяки енергії згоряння металевого заряду та відповідає критеріям зброярності, надійності, вогнестрільності (Kofanov, & Kobyljanskyi, 2013, p. 6). Що ж до холодної зброї, то це, як стверджують К. В. Калюга та В. Г. Лукашевич, – предмети та пристрої, конструктивно призначені й за своїми властивостями придатні для одноразового завдання шляхом безпосередньої дії тяжких (небезпечних для життя в момент завдання) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких побудована на використанні м'язової сили людини (Kaliuha, & Lukashevych, 2019).

Згідно зі статистичними даними офісу Генеральної прокуратури України ("Pro zareiestrovani kruminalni pravoporushennia", 2016-2020), за ознаками злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (ст. 263 КК України) за період з січня по грудень 2016 року обліковано 6307 кримінальних правопорушень, з них лише у 3841 провадженні повідомлено про підозру, у 2665 рішення про закінчення чи зупинення досудового розслідування до кінця року не прийнято.

За 2017 рік обліковано 8002 кримінальних правопорушень, з них у 6425 провадженнях повідомлено про підозру, у 1856 рішення про закінчення чи зупинення досудового розслідування до кінця року не прийнято. За 2018 рік обліковано 7466 кримінальних правопорушень, з них у 5719 провадженнях повідомлено про підозру, у 2015 рішення про закінчення чи зупинення досудового розслідування до кінця року не прийнято.

За 2019 рік обліковано 6204 кримінальних правопорушень, з них у 4875 провадженнях повідомлено про підозру, у 1576 рішення про закінчення чи зупинення досудового розслідування до кінця року не прийнято.

За період з січня по листопад 2020 року обліковано 5128 кримінальних правопорушень, з них у 4002 провадженнях повідомлено про підозру, у 1341 рішенні про закінчення чи зупинення досудового розслідування до кінця року не прийнято.

Варто зазначити, що 2020 року з 5128 злочинів за ст. 263 КК України, з використанням зброї та боєприпасів вчинено 712 кримінальних правопорушень, з них за допомогою вогнепальної зброї

вчинено 55 умисних убивств (у 53 провадженнях повідомлено про підозру), 3 умисних тяжких тілесних ушкодження (у 3 провадженнях повідомлено про підозру), 22 розбої (у 16 провадженнях повідомлено про підозру). За допомогою холодної зброї вчинено 178 злочинів, з них у 159 повідомлено про підозру, (*умисних вбивств – 35, умисних тяжких тілесних ушкоджень – 14, розбоїв – 15*). За допомогою вибухових речовин вчинено 15 злочинів, бойових припасів – 137 злочинів.

Окремо слід зауважити, що впродовж 2018 року вилучено чималу кількість зброї та бойових припасів. Так, згідно зі статистичними даними офісу Генеральної прокуратури України вилучено зброї: гладкоствольної – 84 одиниці, нарізної – 1100 одиниць, іншої вогнепальної зброї – 978; гранатометів та реактивних систем – 59 одиниць; патронів – 271141 одиниця, гранат – 1918 одиниць, мін – 48 одиниць, саморобних вибухових пристроїв – 60 одиниць; холодної зброї – 764 одиниці, газової та пневматичної зброї – 22 одиниці, вибухових речовин – 5730 кг.

Згідно зі статистичними даними за 2019 рік, кількість вилученої зброї та бойових припасів повільно зменшується. Так, вилучено зброї: гладкоствольної – 60 одиниць, нарізної – 854 одиниці, іншої вогнепальної зброї – 920 одиниць; гранатометів і реактивних систем – 64 одиниці; патронів – 204899 одиниць, гранат – 1889 одиниць, мін – 84 одиниці, саморобних вибухових пристроїв – 46 одиниць; холодної зброї – 732 одиниці, газової та пневматичної зброї – 34 одиниці, вибухових речовин – 7341, 6045 кг. Однак слід зауважити, що майже вдвічі збільшився обіг вилучених мін, та майже на 2 тис. кг збільшився обіг вилучених вибухових речовин. Ці дані свідчать про зміну основних цілей злочинців, оскільки за допомогою вибухових пристроїв останнім часом злочинці підривають банки та банкомати для суттєвого незаконного збагачення. Не варто забувати, що тільки в м. Києві практично кожного тижня на лінію «102» надходять повідомлення про замінування основних підприємств й установ, що перешкоджає нормальній життєдіяльності міста.

Відомим на всю країну стало вбивство відомого журналіста Павла Шеремета. Так, 20 липня 2016 року у м. Києві невідомі особи за допомогою безоболонкового саморобного вибухового пристрою з елементами протипіхотної міни МОН-50, який керувався дистанційно, підірвали автомобіль, який належав журналістові. Унаслідок підриву Павло Шеремет загинув.

За 11 місяців 2020 року вилучено зброї: гладкоствольної – 37 одиниць, нарізної – 901 одиниця, іншої вогнепальної зброї – 607 одиниць; гранатометів і реактивних систем – 53 одиниці; патронів – 173935 одиниць, гранат – 1170 одиниць, мін – 24 одиниці, саморобних вибухових

пристроїв – 120 одиниць; холодної зброї – 608 одиниць, газової та пневматичної зброї – 23 одиниці, вибухових речовин – 2118,4515 кг. Слід зауважити, що за 11 місяців 2020 року саморобних вибухових пристроїв більше, ніж за 2018 та 2019 рік разом узятих. Цей факт вказує на підвищення професійності злочинців у своїй діяльності та значного незаконного обігу зброї.

Обіг зброї – це дії, що полягають у виготовленні зброї, торгівлі зброєю, продажу, передачі, придбанні, колекціонуванні, експонуванні, обліку, зберіганні, носінні, перевезенні, транспортуванні, використанні, вилученні, знищенні зброї на території України та ввезенні й вивезення з неї. Таким чином, усі зазначені діяння є формами незаконного обігу зброї, які можна назвати аналогічними злочинами, тобто, злочинами, вчиненими щодо зброї, або з її використанням чи застосуванням (Bereza et al., 2020, p. 56).

Нині в Україні немає центрального реєстру вогнепальної зброї, а також комплексної та сучасної системи ліцензування. Урегулювання законодавства щодо вогнепальної зброї дало б змогу надолужити зазначені вище упущення. За таких обставин складно розмежувати законний і незаконний обіг її в країні, що заважає реалізовувати заходи з контролю за незаконними її потоками (Kirilenko, 2017, p. 122).

Вагомим внеском у дослідження щодо незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами є праця Є. В. Кізіменко «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання» (ст. 263 КК України) (Kizimenko, 2019). У ній науковець навів авторську типологію особи злочинця за переважним мотивом вчинення злочину. Він визначає такі типи особи злочинця:

1) кримінально-інструментальний тип (25 %). Автор стверджує, що особа зазначеного типу здебільшого вчиняє агресивно-насильницькі злочини, наприклад, умисні вбивства, розбої, терористичні акти тощо;

2) корисливий тип (45 %). Дослідник виокремлює такі підтипи: комерційний (38 %) і «чорні археологи» (7 %). На думку автора, особи цих підтипів до зброї ставляться як до джерела отримання матеріальної вигоди;

3) «колекціонери» (5 %). Науковець вважає, що у зазначеного типу особи злочинця інтерес до зброї, бажання володіти зброєю є основним мотивом вчинення злочину, а її придбання, зберігання – суттю та кінцевим етапом злочинної поведінки;

4) нігілістичний тип (15 %). Автор окреслює такі підтипи:

– «сек'юриті» (13 %) – основним мотивом вчинення злочину зазначеного типу, зі слів дослідника, є бажання володіти зброєю як

предметом, що дає почуття сили, упевненості, безпеки. Такими особами він вважає військово-службовців, що проходять або завершили службу в зоні АТО, ООС; волонтерів, які за родом своєї діяльності перебувають на небезпечних територіях;

– «хантери» (2 %) – особи, що незаконно поводяться зі зброєю для реалізації потреб у полюванні та риболовлі, спортивного інтересу під час стрільби (Kizimenko, 2019).

Важливою потребою боротьби з незаконним обігом зброї, бойових припасів або вибухових речовин є професійна робота працівників правоохоронних органів. Так, належна професійна робота з розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами дасть змогу зменшити коефіцієнт незаконної озброєності населення. Більшість кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, розслідуються за наслідками вилучених предметів зброї в конкретних осіб, однак цей факт з різних причин не призводить до зменшення злочинів цієї категорії. Їхне розслідування суттєво погіршується.

Наукова новизна

Тенденція зростання злочинності залежить від економічного, політичного та соціального рівня життя кожного громадянина нашої держави. В умовах війни на Сході України та через поширення коронавірусної хвороби COVID-19, соціальна спроможність людей забезпечити собі стабільне життя стає дедалі важчою. Саме тому збільшується рівень злочинності та зменшується

соціальна рівність людей. Злочинці все частіше розкривають свої можливості, усе більше застосовують зброю у вчиненні злочинів. В умовах війни обіг зброї стає менш контрольованим, що спричиняє потрапляння зброї та бойових припасів до цивільних громадян, які використовують їх не за призначенням, без відповідних навичок і дозволів.

Висновки

Аналізуючи сучасне законодавство щодо зброї, слід зазначити, що воно недоопрацьоване та повністю не регулює носіння, зберігання, придбання, передачу або збут вогнепальної та холодної зброї, а також бойових припасів, оскільки в законодавстві України не запропоновано та не прийнято нормативно-правовий акт, яким би регулювався обіг зброї та бойових припасів. Не є можливим швидко, повно та неупереджено здійснювати досудове розслідування кримінальних проваджень, у яких фігурує такий предмет, як зброя та бойові припаси, оскільки законодавцем не передбачено отримання дозволу на носіння, зберігання, придбання, передачу або збут вогнепальної та холодної зброї, а також бойових припасів.

Крім того, важливим є збільшення професійних працівників правоохоронних органів для поліпшення досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також розслідування злочинів, у яких зброя є засобом вчинення інших злочинів, наприклад: умисні вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв тощо.

REFERENCES

- Bereza, Yu.M., Yefimov, M.M., & Kononets, V.P. (et al.). (2020). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnyi obih zbroi [Criminal liability for illicit trafficking in weapons]. S.A. Shalunova (Eds.). Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. Retrieved from <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5160> [in Ukrainian].
- Holubosh, V.V. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty hromadskoi bezpeky, predmetom yakykh ye zbroia, boiovi pryпасy, vybukhovi rechovyny ta vybukhovi prystroi (statti 262, 263, 263-1, 264 KK Ukrainy) [Criminal liability for crimes against public safety, the subject of which are weapons, ammunition, explosives and explosive devices (Articles 262, 263, 263-1, 264 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kaliuha, K.V., & Lukashevych, V.H. (2019). Kholodna zbroia [Cold steel]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoho Universytetu "Odeska Yurydychna Akademiia", Scientific Papers of the National University "Odessa Law Academy"*, 15, 99-104. doi:<https://doi.org/10.32837/npnuola.v15i0.363> [in Ukrainian].
- Kirilenko, F. (2017). Nezakonnyi obih zbroi i stan borotby zi zlochynamy, vchynenymy z yii vykorystanniam [Illicit trafficking in weapons and the state of the fight against crimes committed with its use]. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka, National Legal Journal: Theory and Practice*, 6, 119-123. Retrieved from http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/26.pdf [in Ukrainian].
- Kizimenko, Ye.V. (2019). Nezakonne povodzhennia zi zbroieiu, boiovyu pryпасamy abo vybukhovymy rechovynamy: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia (st. 263 KK Ukrainy) [Illegal handling of weapons, ammunition or explosives: criminological characteristics and prevention (Article 263 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kofanov, A.V., & Kobylianskyi, O.L. (2013). Osoblyvosti kryminalistychnoho doslidzhennia vohnepalnoi zbroi, yii chastyn ta mekhanizmiv [Features of forensic examination of firearms, their parts and mechanisms]. Kyiv: UkrDHRI. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1707> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254к/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254к/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal codex of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatichnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhenykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovnykh materialiv": vid 21 serp. 1998 r. No. 622 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukrain "On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or similar non-lethal metal shells, and cartridges to them, and also ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives" from August 21, 1998, No. 622]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0760-04#Text> [in Ukrainian].
- Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku v spravakh pro vykradennia ta inshe nezakonne povodzhenia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy, vybukhovymy rečovynamy, vybukhovymy prystroiamy chy radioaktyvnymy materialamy": vid 26 kvit. 2002 r. No 3 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On Judicial Practice in Cases of Abduction and Other Illegal Treatment of Weapons, Ammunition, Explosives, Explosive Devices or Radioactive Materials" from April 26, 2002, No. 3]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text> [in Ukrainian].
- Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia (2016-2020 rr.) [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation (2016–2020)]. *Sait "Heneralna prokuratura Ukrainy", Site "Prosecutor General of Ukraine"*. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> [in Ukrainian].
- Protokol No.995_792 proty nezakonnoho vyhotovlennia ta obihu vohnepalnoi zbroi, yii skladovykh chastyn i komponentiv, a takozh boieprypasiv do nei, yakyi dopovniue Konventsiiu OON proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: mizhnar. dok. vid 31 trav. 2001 r. [Protocol No. 995_792 against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime from May 31, 2001]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text [in Ukrainian].
- Sablin, D.A. (2018). Oruzhie kak osoby fenomen materialnoy kultury [Weapons as a special phenomenon of material culture]. *Uchenye zapiski Komsomolskogo-na-Amure gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta, Scientific notes of the Komsomolsk-on-Amur State Technical University*, 2(33), 14-17. doi: [http://dx.doi.org/10.17084/ii-2\(33\).4](http://dx.doi.org/10.17084/ii-2(33).4) [in Russian].
- Savchuk, T.I., & Bezsonna, T.F. (2019). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv proty hromadskoi bezpeky, uchynenykh na terytorii provedennia operatsii Obiednanykh syl [Forensic characterization of crimes against public safety committed in the territory of the Joint Forces operation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko*, 1(85), 266-274. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.266-274> [in Ukrainian].
- Sobko, M.H. (2019). Riznovydy psikhichnoho nasylstva u zlochynakh proty hromadskoi bezpeky [Varieties of mental violence in crimes against public safety]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Prykarpattya Legal Bulletin*, 2(27), 183-186. doi: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(27\).216](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(27).216) [in Ukrainian].
- Volynets, P., & Zahryvyi, O. (2019). Problemni pytannia operatyvno-rozshukovoi protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky sylamy ta zasobamy operatyvnykh pidrozdiliv DPSU [Problematic issues of operative-search counteraction to crimes against public safety by forces and means of operative divisions of SBGS]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 4. doi: <https://doi.org/10.32453/2.vi4.303> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu pidtryмку pidpriumstv, naukovo-doslidnykh instytutiv i orhanizatsii, yaki rozrobliaiut ta vyhotovliaiut boieprypasy, yikh elementy ta vyroby spetskhimii": vid 21 veres. 2000 r. No. 1991-III [Law of Ukraine "On state support of enterprises, research institutes and organizations that develop and manufacture ammunition, their elements and products of special chemistry" from September 21, 2000, No. 1991-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1991-14#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кримінальна відповідальність за незаконний обіг зброї : монографія / [Ю. М. Береза, М. М. Єфімов, В. П. Кононець, та ін.] / за заг. ред. С. А. Шалгунової. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 364 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5160>.
- Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 272 с.
- Калюга К. В., Лукашевич В. Г. Холодна зброя. *Наукові Праці Національного Університету «Одеська Юридична Академія»*. 2019. № 15. С. 99–10. doi: <https://doi.org/10.32837/npuuola.v15i0.363>.
- Кіріленко Ф. Незаконний обіг зброї і стан боротьби зі злочинами, вчиненими з її використанням. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 6. С. 119–123. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/26.pdf.
- Кізіменко Є. В. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання (ст. 263 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 229 с.
- Кофанов А. В., Кобилянський О. Л. Особливості криміналістичного дослідження вогнепальної зброї, її частин та механізмів : метод. рек. Київ : УкрДГПІ, 2013. 56 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1707>.

- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21 серп. 1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0760-04#Text>.
- Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>.
- Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2016–2020 рр.). *Генеральна прокурора України* : [сайт]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.
- Протокол № 995_792 проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності : міжнар. док. від 31 трав. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text.
- Саблін Д. А. Оружие как особый феномен материальной культуры. *Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета*. 2018. № 2 (33). С. 14–17. doi: [http://dx.doi.org/10.17084/i-2\(33\).4](http://dx.doi.org/10.17084/i-2(33).4).
- Савчук Т. І., Безсонна Т. Ф. Криміналістична характеристика злочинів проти громадської безпеки, учинених на території проведення операції Об'єднаних сил. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 1 (85). С. 266–274. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.266-274>.
- Собко М. Г. Різновиди психічного насильства у злочинах проти громадської безпеки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2 (27). С. 183–186. doi: [https://doi.org/10.32837/пуув.v0i2\(27\).216](https://doi.org/10.32837/пуув.v0i2(27).216).
- Волинець П., Загривий О. Проблеми питання оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки силами та засобами оперативних підрозділів ДПСУ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. № 4. doi: <https://doi.org/10.32453/2.vi4.303>.
- Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спец хімії : Закон України від 21 верес. 2000 р. № 1991-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1991-14#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 17.08.2020

Velychenko L. – Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1476-2615>

The Current State of the Psychological and Legal Understanding of Illegal Handling of Weapons, Ammunition, or Explosives

*The purpose of the article is to shed light on the state of modern psychological and legal understanding of illegal handling of weapons, ammunition, or explosives in the conditions of the Joint Forces Operation in the Donetsk and Luhansk regions. Achieving this goal involves the following tasks: to highlight and analyze the current psychological-legal status of illegal handling of weapons, ammunition, or explosives; identify ways to combat the illicit proliferation of weapons; outline the problem of unauthorized arms trafficking and fighting this socially dangerous phenomenon. **Methodology.** Methodological tools are selected under the purpose, specifics of the object, and subject of research. The article uses complex scientific methods, such as the general dialectical method of scientific knowledge of phenomena, terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal, and historical-legal. **Scientific novelty.** The growing trend of crime depends on the economic, political, and social standard of living of every citizen of our state. During the war in eastern Ukraine, with the spread of coronavirus COVID-19, the social capacity of people to ensure a normal life is becoming increasingly difficult. That is why crime increases and the social equality of people decreases. More and more criminals are revealing their capabilities, more weapons are used in the commission of crimes. During the war, the circulation of weapons becomes less controlled, so weapons and ammunition fall to civilians, who in turn use weapons for other purposes without the appropriate skills and permits. **Conclusions.** The fight against illicit arms trafficking, ammunition, and explosives is one of the most important problems in society and in our country as a whole. Therefore, it is necessary to correctly understand the current state of arms trafficking in the country and find effective methods to combat this illegal phenomenon.*

Keywords: law; permission; responsibility; crime; arms trafficking; determinants; aggression; fear.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Філософські та методологічні проблеми права**» (з юридичних наук);
- «**Юридична психологія**» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;
- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії НАВС, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044)-520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англійських та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781135546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Юридична психологія

2
(27)
2020

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 21.12.2020
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 7,25
Ум. друк. арк. 6,74
Вид. № 16/II
Наклад 50 прим.

Legal Psychology

2
(27)
2020

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 21st, 2020
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 7,25
Simulated publisher's pages 6,74
Edition No. 16/II
Circulation 50